

MEĐUNARODNI PROBLEMI INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXIV

Beograd

No. 3/2012

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

Vladimir TRAPARA i Miloš JONČIĆ, Put za rešavanje sukoba
– uporedna analiza zamrznutih sukoba na prostoru OEBS

Ana JOVIĆ LAZIĆ, Odnosi u trouglu SAD–EU–Rusija
i njihov uticaj na globalne međunarodne odnose

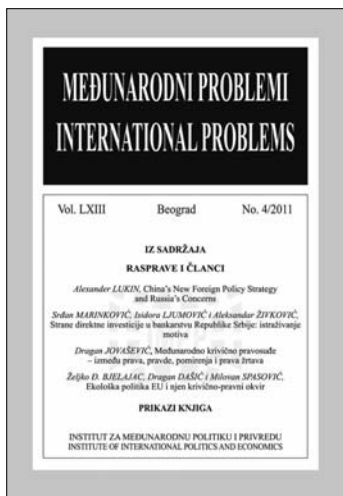
Ivan DUJIĆ, Globalizacija kao neizbežan process?

Stevan RAPAJIĆ, Održivi razvoj kao faktor energetske zavisnosti
Evropske unije

Predrag BJELIĆ i Ivana POPOVIĆ PETROVIĆ, Program pomoći
za razvoj međunarodne trgovine

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 64, (2012), br. 3, pp. 269–396

IZDAVAČKI SAVET EDITORIAL COUNCIL

Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge
Peter HAVAS, Institute for Political Science, Budapest
Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh
Hasiba HRUSTIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb
Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow
Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux
Branco MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragana MITROVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Gordana ILIĆ POPOV, Faculty of Law, Belgrade
Predrag SIMIĆ, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Belgrade
Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi
Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje
Ivo VISKOVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade

UREĐIVAČKI ODBOR EDITORIAL BOARD

Miroslav ANTEVSKI, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade
Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade
Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dobrica VESIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK EDITOR IN CHIEF

Brana Marković

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač

**Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25**

Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824,
E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs

Za izdavača

Duško Dimitrijević
direktor

Zamenik urednika

Miroslav Antevski

Sekretarica

Snežana Zečević

Prevodilac

Aleksandra Janošević

Tehnički urednik

Snežana Vojković

Kompjuterska obrada

Snežana Vojković i Sanja Pavlović

Štampa

„Želnid” – Nemanjina 6, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:

Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXIV

BEOGRAD

BROJ 3/2012

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Vladimir TRAPARA i Miloš JONČIĆ</i> , Put za rešavanje sukoba – uporedna analiza zamrznutih sukoba na prostoru OEBS.....	275
<i>Ana JOVIĆ LAZIĆ</i> , Odnosi u trouglu SAD–EU–Rusija i njihov uticaj na globalne međunarodne odnose	303
<i>Ivan DUJIĆ</i> , Globalizacija kao neizbežan process?.....	326
<i>Stevan RAPAJIĆ</i> , Održivi razvoj kao faktor energetske zavisnosti Evropske unije.....	339
<i>Predrag BJELIĆ i Ivana POPOVIĆ PETROVIĆ</i> , Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine	359
PRIKAZI KNJIGA	385

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXIV

BELGRADE

No. 3/2012

CONTENTS

ARTICLES

<i>Vladimir TRAPARA and Miloš JONČIĆ</i> , The Road to Conflict Resolution – A Comparative Analysis of Frozen Conflicts in the OSCE Area	275
<i>Ana JOVIĆ LAZIĆ</i> , The Relations in the USA-EU-Russia Triangle and their Impact on Global International Relations	303
<i>Ivan DUJIĆ</i> , Globalisation as an Unavoidable Process?.....	326
<i>Stevan RAPAJIĆ</i> , Sustainable Development as a Factor in the Energy Dependency of the European Union	339
<i>Predrag BJELIĆ and Ivana POPOVIĆ PETROVIĆ</i> , Aid for Development of International Trade	359
BOOK REVIEWS	385

Vladimir TRAPARA
i Miloš JONČIĆ¹

UDK: 327.56:061.1
Bibliid 0025–8555, 64(2012)
Vol. LXIV, br. 3, str. 275–302
Izvorni naučni rad
Avgust 2012.
DOI: 10.2298/MEDJP1203275T

PUT ZA REŠAVANJE SUKOBA – UPOREDNA ANALIZA ZAMRZnutIH SUKOBA NA PROSTORU OEBS

APSTRAKT

U ovom radu autori uporedno analiziraju zamrznute sukobe na području OEBS, sa ciljem da utvrde specifičnosti puta za njihovo rešavanje. Naglasak je na postsovjetskim sukobima, dok se Kosovo i Kipar obrađuju kao pomoćni slučajevi. Za definiciju zamrznutog sukoba presudan je nesklad između pravnog i faktičkog stanja u pogledu teritorijalnih promena koje su nastupile kao posledica oružanog sukoba. Otuda je međunarodno–pravni aspekt ujedno i najvažniji u razmatranju mogućnosti za rešavanje ovih sukoba. Ostali u radu analizirani aspekti su: bezbednosni, energetski, ekonomski i demokratski. Zaključak koji se nameće kao zajednički u analizi svakog od ovih aspekata je da su SAD i Rusija ključni akteri koji utiču na rešavanje pomenutih zamrznutih sukoba, te da će u odsustvu njihove saglasnosti ovi dugoročno ostati zamrznuti.

Ključne reči: zamrznuti sukobi, OEBS, postsovjetski prostor, Pridnjestrovlje, Abhazija, Južna Osetija, Kosovo, Kipar, Sjedinjene Države, Rusija

UVOD: KONCEPT ZAMRZnutIH SUKOBA

Koncepcija zamrznutih sukoba (frozen conflicts) nije u dovoljnoj meri razvijen u nauci o međunarodnim odnosima. Ovaj termin se u do sada objavljenim knjigama i naučnim, stručnim i periodičkim člancima pominje isključivo u kontekstu analize konkretnih primera sukoba (kojima se i mi ovde bavimo), pa je njegovo precizno definisanje u drugom planu. Tako se srećemo sa

1 Vladimir Trapara, istraživač saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e–mail adresa: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs; Miloš Jončić, istraživač saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu Beograd, e–mail adresa: mjoncic@diplomacy.bg.ac.rs

gotovo zdravorazumskom definicijom, po kojoj su zamrznuti sukobi „ratovi koji nisu rešeni putem mirovnih dogovora, već prostim zamrzavanjem položaja svake od strana”.² Ovu definiciju bi trebalo dodatno precizirati određivanjem šta konkretno znači izostanak mirovnog dogovora. Elemente za to možemo naći u nekim drugim pokušajima definisanja. Tako jedan autor govori o neuspešnosti napora da se postigne političko rešenje sukoba, iako aktivnih neprijateljstava nema.³ Drugi ističe teritorijalni karakter sukoba kao ključnu odrednicu – u pitanju su teritorijalni sukobi bez trajnog rešenja – iako se ne slaže sa terminom „zamrznuti”, budući da ovaj izraz sugerise da je situaciju moguće držati nepromenjenom; umesto ovog, nudi termin „otegnuti sukobi” (protracted conflicts), jer su u njima sve strane nezadovoljne *statusom quo*, pa je obnavljanje „vrućeg” sukoba samo odloženo i varnica može da se zapali u bilo kom trenutku.⁴ Dov Linč (Dov Lynch), najpoznatiji autor koji se bavi analizom zamrznutih sukoba, vezuje svoje određenje istih za obrazovanje „*de facto* država”. Kod ovih država postoji nesklad između pravnog i empirijskog aspekta državnosti, te između unutrašnje i spoljne suverenosti. Dok *de facto* država tvrdi da pored teritorije, stanovništva i vlade ima i kapacitet da stupi u odnos sa drugim državama (što su kriterijumi koje postavlja Konvencija iz Montevidea), ovo poslednje je sporno usled odsustva njenog priznanja od strane država s kojima bi stupila u odnose.⁵ Drugim rečima, zamrznuti sukobi kao glavnu posledicu imaju nepoklapanje između pravnog i faktičkog stanja – u njima nastaju države koje su to *de facto*, ali nisu i *de jure*, jer im nedostaje široko međunarodno priznanje, te mogućnost da održavaju diplomatske odnose sa većim brojem država, da pristupe značajnim univerzalnim međunarodnim ugovorima, kao i da stupe u članstvo UN

- 2 John Peet, “Frozen Conflicts – Europe’s Unfinished Business”, Economist, Nov 19th 2008, from The World in 2009 print edition, Internet, <http://www.economist.com/node/12494503> 6/6/2012
- 3 S. Neil MacFarlane, “Frozen Conflicts in the Former Soviet Union – The Case of Georgia/South Ossetia”, Internet, <http://www.core-hamburg.de/documents/yearbook/english/08/MacFarlane-en.pdf> 19/4/2012, p. 23. U jednom od naših ranijih radova, dajemo slično određenje zamrznutih sukoba, insistirajući na odsustvu trajnog političkog rešenja “prihvaćenog od svih relevantnih strana”. Vladimir Trapara, “Western Balkans and NATO: False Promise of the Long-Term Regional Security”, in: Western Balkans: From Stabilization to Integration, Miroslav Antevski and Dragana Mitrović (eds.), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2012, p. 428
- 4 Filon Morar, “The Myth of 'Frozen Conflicts': Transcending Illusive Dilemmas”, per Concordiam, Vol. 1, No. 2, June 2010, p. 11.
- 5 Dov Lynch, “Separatist States and Post-Soviet Conflicts”, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944–), Vol. 78, No. 4, Oct. 2002, pp. 834–835.

i drugih relevantnih međunarodnih organizacija. Mi ćemo dodati da nije neophodno da sukob rezultira nastankom novih država; dovoljno je da se dese bilo kakve teritorijalne promene kojima široko međunarodno priznanje biva uskraćeno. Ovo će biti presudno i za našu definiciju.

Pod zamrznutim sukobima podrazumevamo unutrašnje ili međudržavne sukobe koji se odlikuju relativno stabilnim prekidom vatre bez trajnog političkog rešenja, u smislu da je raspored snaga na terenu proizveo faktičko stanje teritorijalnih promena kojima nedostaje pravno utemeljenje budući da ne postoji saglasnost volja relevantnih aktera o tome.

O zamrznutom sukobu možemo da govorimo samo ako mu je prethodio „vrući” sukob; samo odsustvo trajnog političkog rešenja nije dovoljno. Tako na primer Zapadna i Istočna Nemačka u vreme Hladnog rata nisu bile u zamrznutom sukobu, jer međusobno nikada nisu vodile rat, ali Severna i Južna Koreja jesu. „Relativno stabilan” prekid vatre znači da većih neprijateljstava koja su karakterisala „vrući” sukob u dužem vremenskom periodu nema, iako su sporadične čarke moguće. Obnova većih neprijateljstava značila bi da je sukob „odmrznut”, tj. da je došlo do obnove „vrućeg” sukoba. Ovo je bio slučaj u Kašmiru 1999. i Gruziji 2008, nakon čega su sukobi ponovo „zamrznuti”, ali ne i na Kosovu 2011, jer do neprijateljstava većeg obima nije došlo. Još jednom podvlačimo da je teritorijalni element neophodan za definiciju zamrznutih sukoba. Tako građanski sukob dveju političkih frakcija oko vlasti u državi u kome je došlo do relativno stabilnog prekida vatre bez političkog rešenja ne možemo smatrati zamrznutim sukobom, ukoliko raspored zaraćenih snaga nije proizveo stabilnu teritorijalnu podelu države. Do ovakve podele došlo je između NR Kine i Tajvana, tako da to danas jeste zamrznuti sukob, ali to nije bilo i prethodno primirje između komunista i nacionalista, sklopljeno radi zajedničke borbe protiv spoljnog agresora (Japana). Pod relevantnim akterima ne mislimo samo na neposredne učesnike sukoba, već i na sve one aktere u međunarodnom sistemu koji svojim delovanjem mogu da aminuju ili spreče da faktičko stanje dobije i pravni karakter, te da na taj način utiču na eventualno okončanje sukoba političkim rešenjem. U današnjem međunarodnom sistemu, to su najpre stalne članice SB UN: SAD, Rusija, Kina, Francuska i Velika Britanija, jer one svojim vetom mogu da spreče bilo koju državu da postane član UN. U zavisnosti od konteksta i geografske lokacije sukoba, obeležje relevantnih aktera mogu da dobiju i druge države i međunarodne organizacije, na primer: Evropska unija i njene najjače države članice, zemlje Arapske lige, razne regionalne sile koje mogu da utiču na stav većeg broja manjih država o određenom sukobu... Tako EU ima veliku ulogu u trenutnom stanju kosovskog sukoba, a Arapska liga u

pogledu izraelsko–palestinskog. „Saglasnost volja” relevantnih aktera može da bude i nametnuta, što ne predstavlja prepreku da govorimo o okončanom, a ne zamrznutom sukobu. Tako situaciju između Prvog i Drugog svetskog rata i pored toga što je jedan broj relevantnih aktera bio nezadovoljan međuratnim političkim rešenjima, ipak ne možemo smatrati zamrznutim sukobom, jer su postojali mirovni ugovori i Društvo naroda koji su tim rešenjima davali kakvo–takvo pravno utemeljenje. Takođe, ni sukob Rusije i Japana oko Kurilskih ostrva nema karakter zamrznutog, jer su u pitanju međunarodno priznate granice Rusije. Sa druge strane, kosovski i izraelsko–palestinski sukobi nisu rešeni, već će ostati zamrznuti dogod Kosovo i Palestinu kao nezavisne u odgovarajućim granicama ne priznaju svi relevantni akteri koji mogu da utiču na njihov položaj u međunarodnom saobraćanju.

Mi ćemo se u ovom radu baviti zamrznutim sukobima na području koje pokriva Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS), i to ne svim u istoj meri. Naglasak ćemo staviti na analizu tri postsovjetska sukoba tog tipa (Pridnjestrovlje, Nagorno–Karabah, Abhazija/Južna Osetija), kojima se uglavnom bave i drugi autori koji razmatraju zamrznute sukobe. Preostala dva slučaja (Kosovo i Severni Kipar) korišćićemo kao pomoćne primere, za poređenje. Razlog za ovo jeste činjenica da prva tri sukoba imaju vrlo sličnu kontekstualnu uslovljenost, dok su preostala dva unekoliko različita. Zato će naši zaključci o mogućnostima za rešavanje postsovjetskih sukoba moći da budu opštijeg tipa, dok ćemo one koji važe za svih pet slučajeva morati da ostavimo sa ograničenim domašajem, uz ograde o različitosti konteksta. Pre nego što pređemo na detaljniju uporednu analizu različitih aspekata mogućnosti za rešavanje pomenutih sukoba, dajemo njihov pregled u najsazetijem obliku.

PREGLED RATOVA ZA „SOVJETSKO NASLEĐE” I PROBLEMA U REŠAVANJU ZAMRZNUTIH SUKOBA

Pridnjestrovlje. Zamrznuti sukob u Moldaviji ogleda se u *de facto* nezavisnom statusu Pridnjestrovlja u odnosu na ostatak zemlje, koji datira od prekida vatre jula 1992. Pridnjestrovlje je uzana teritorija između reke Dnjestar i ukrajinske granice, a obuhvata i oblast grada Bender na suprotnoj obali Dnjestra. Naseljena je pretežno slovenskim (ruskim i ukrajinskim) stanovništvom (preko 60 posto), mada udeo Moldavaca nije mali (preko 30 posto). Ovaj sukob ima svoj istorijski koren u činjenici da se teritorija Pridnjestrovlja i pre aneksije Besarabije (na koju otpada najveći deo teritorije današnje Moldavije) nalazila u sastavu Sovjetskog Saveza, u okviru Moldavske

ASSR. Po aneksiji, od Besarabije i Pridnjestrovlja formirana je nova, Moldavska SSR, koja ostaje u istim granicama do proglašenja nezavisnosti u leto 1991. Povod da Pridnjestrovlje ne prihvati ostanak u okviru nezavisne Moldavije jesu nacionalističke, protiv slovenskog stanovništva usmerene reforme koje su vlasti Moldavije počele da sprovede 1989–90, a koje su se ticale proglašenja moldavskog jezika za jedini zvanični, prelaska na latinično pismo, te usvajanja rumunske himne za državnu himnu Moldavije i državne zastave slične rumunskoj, uz najave prorumunskih krugova o mogućem prisajedinjenju Moldavije Rumuniji.

Iako je do prvih oružanih sukoba na teritoriji Pridnjestrovlja (koje je još u septembru 1990. proglasilo zasebnu Pridnjestrovsku Moldavsku SSR u okviru Sovjetskog Saveza) došlo već novembra 1990, glavni talas oružanih sukoba između snaga Moldavije i secesionista, podržanih ruskim i ukrajinskim dobrovoljcima, a kasnije i regularnom ruskom 14. Armijom, odigrao se u periodu mart–jul 1992. U tim sukobima secesionisti odnose pobjedu. Primirje uspostavljeno 21. jula 1992. predvidelo je raspoređivanje rusko–moldavsko–pridnjestrovskih snaga očuvanja mira, među kojima je ruski kontingent najveći. Pokušaji rešavanja ovog sukoba do danas nisu urodili plodom, a za sada je najbliži uspehu bio Kozakov memorandum iz 2003, koji je predviđao federalizaciju Moldavije. Ovaj memorandum je moldavski predsednik pod pritiskom zapadnih sila naposljetku odbio, jer se nije slagao sa odredbom o ostanku ruskih trupa na teritoriji Pridnjestrovlja u narednih 20 godina.⁶ Trenutno se razgovori o rešenju sukoba vode u formatu „5+2”, uz učešće predstavnika Moldavije, Pridnjestrovlja, Rusije, Ukrajine i OEBS, te EU i SAD kao posmatrača.

Nagorno–Karabah. Azerbejdžan i Jermenija prvi put su se sukobili oko ove planinske enklave većinski naseljene jermenskim stanovništvom u periodu 1918–1920, nakon što su dve zemlje proglasile nezavisnost od Rusije. Uskoro ih je međutim nova sovjetska vlast inkorporirala u Transkavkasku SFSR u okviru Sovjetskog Saveza, a sam Nagorno–Karabah je 1923. stekao status autonomne oblasti u okviru Azerbejdžana. U poslednjim godinama Sovjetskog Saveza obnavljaju se najpre etničke tenzije, a zatim, nakon odluke Nagorno–Karabaha u februaru 1988. da se pripoji Jermeniji, dolazi i do oružanog sukoba između Jermenije i Azerbejdžana – najpre kao federalnih jedinica u okviru Sovjetskog Saveza, a od 1991. i kao nezavisnih država. Rezultat tog sukoba je pobjeda

6 “Transnistrian Conflict after 20 Years: A Report by an International Expert Group”, Witold Rodkiewicz (ed.), Centre for Eastern Studies, Institute for Development and Social Initiatives “Viitorul”, Warsaw, Chisinau, 2011, p. 10.

jermensko–karabahskih snaga i *de facto* nezavisnost od Azerbejdžana najvećeg dela Nagorno–Karabaha i dodatnih susednih azerbejdžanskih teritorija, koje se od primirja uspostavljenog maja 1994. Protokolom iz Biškeka nalaze pod kontrolom jermenskih trupa. Pokušaji da se sukob trajno reši već 20 godina se bezuspešno čine od strane Minsk grupe, formirane 1992. pod okriljem OEBS, kojom kopredsedavaju Rusija, Francuska i SAD.

Abhazija i Južna Osetija. Ovaj zamrznuti sukob na teritoriji Gruzije jedini je od pomenutih koji je „odmrzavan” i ponovo „zamrzavan”. Takođe, Abhaziju i Južnu Osetiju, za razliku od Pridnjestrovlja i Nagorno–Karabaha priznaje nekoliko članica UN. Obe teritorije i geografski i politički i ekonomski čvrsto su vezane uz Rusku Federaciju, a ogromna većina njihovog stanovništva ne želi povratak u Gruziju. Kao i prethodna dva slučaja, i ovaj zamrznuti sukob ima korene u ranoj fazi nastanka Sovjetskog Saveza, kada je Južna Osetija dobila status autonomne oblasti, dok je Abhazija jedno vreme imala neku vrstu prelaznog statusa između republike i autonomne republike, da bi od 1931. definitivno funkcionisala kao ASSR u okviru Gruzije.

Do prvih međuetničkih tenzija i sukoba u Abhaziji (inače tada manjinski naseljenoj abhaskim stanovništvom) dolazi već 1989. godine povodom kretanja Gruzije ka nezavisnosti i zahteva Abhazije da bude nezavisna od Gruzije, tj. posebna SSR u okviru Sovjetskog Saveza. Nakon proglašenja nezavisnosti Gruzije 1991. (Abhazi su bojkotovali referendum o nezavisnosti), u Gruziji dolazi do kratkotrajnog građanskog rata između pristalica Gamsahurdije nacionaliste koji je, zanimljivo, održavao dobre odnose sa abhaskim rukovodstvom⁷ i Ševarnadzea, u kome ovaj drugi odnosi pobjedu izvevši puč kojim dolazi na vlast. Povod za eskalaciju abhasko–gruzijskog sukoba u otvoreni rat bila je najava o promeni gruzijskog ustava koja bi pretila da ukine autonomiju Abhazije, nakon čega se ova poziva na sopstveni ustav iz 1925.⁸ i proglašava nezavisnost u julu 1992. U ratu koji je trajao skoro dve godine, a u kome su na abhaskoj strani učešće uzeli i dobrovoljci iz ruskih kavkaskih republika i kozaci, te i sama ruska armija pružila izvesnu podršku, Abhazija odnosi pobjedu i do primirja zaključenog u proleće 1994. njene snage pod kontrolu stavljaju skoro celu teritoriju ove republike (osim Kodorskog klanca). Kao rezultat primirja, dolaze i trupe očuvanja mira iz zemalja ZND, najviše iz Rusije, sa zadatkom razdvajanja zaraćenih strana. Jedna od posledica rata je i

7 Ceslav Ciobanu, *Frozen and Forgotten Conflicts in the Post–Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution*, Richmond, 2008, p. 120.

8 *Ibid.*, p. 121.

etničko čišćenje Gruzina iz Abhazije, time i porast abhaskog udela u ukupnom stanovništvu ove sada *de facto* nezavisne države.

U isto vreme kad i u Abhaziji, izbijaju etničke tenzije i u Južnoj Osetiji. Na proglašenje nezavisne južnoosetijanske republike krajem 1990, tadašnji gruzijski lider Gamsahurdija odgovara nasilnom akcijom, te dolazi do oružanog sukoba u kome na strani Južne Osetije učestvuju i dobrovoljci iz ruske republike Severne Osetije. Gamsahurdijin naslednik Ševarnadze, suočen sa eskalacijom sukoba u Abhaziji i strahom od ruske intervencije, pristaje na primirje utvrđeno sporazumom sklopljenim u Sočiju juna 1992. Taj sporazum je kao posledicu imao *de facto* nezavisnost od Gruzije i ove teritorije, a predvideo je i raspoređivanje zajedničke mirovne misije sastavljene od vojnika iz Rusije, Gruzije i Osetije.

Ovakvo zamrznuto stanje, bez konačnog rešenja na vidiku, potrajalo je petnaestak godina. Sa dolaskom na vlast Sakašvilija u Gruziji 2003. tenzije rastu, kako na relaciji Gruzije prema otcepljenim republikama, tako i u odnosima Gruzije i Rusije. U međuvremenu je većina građana Južne Osetije i Abhazije dobila rusko državljanstvo, pa je postalo realno očekivati da će se Rusija u slučaju obnavljanja oružanog sukoba umesto neutralnog držanja, staviti na stranu secesionista. To se i desilo u avgustu 2008, kada je nakon sporadičnih obostranih čarki između Južne Osetije i Gruzije došlo do punog napada gruzijskih snaga na ovu *de facto* republiku. Brz odgovor regularne ruske armije u cilju zaštite ruskih državljana i mirovnjaka doveo je do šestodnevnog rata u kome je gruzijska vojska isterana iz Južne Osetije, dok su jedan deo gruzijske teritorije izvan ove oblasti ruske trupe držale pod okupacijom još neko vreme, a Abhazija iskoristila priliku da zauzme Kodorski klanac. Jednom „odmrznut” sukob ponovo je (prekidom vatre pri kome je posredovao francuski predsednik) „zamrznut”, jer političkog rešenja koje bi od svih relevantnih aktera bilo prihvaćeno kao pravno utemeljeno i dalje nema. Ono što je novo je da je Rusija priznala Abhaziju i Južnu Osetiju kao nezavisne, u čemu joj se naknadno pridružilo još nekoliko zemalja sveta, ali ogromna većina njih ih i dalje ne priznaje.

Zajedničko obeležje postsovjetskih zamrznutih sukoba je da su oružani sukobi koji su im prethodili neposredna posledica raspada Sovjetskog Saveza, odnosno, ako idemo dovoljno daleko u istoriju, Ruskog carstva, čiji je Sovjetski Savez naslednik. Ovde uočavamo sličnost sa Kosovom i Kiprom, jer su oružani sukobi koji su prethodili „zamrzavanju” i u ovim slučajevima posledica raspada bivših višenacionalnih celina ili imperija – kod Kosova to su Jugoslavija i pre nje Osmanlijsko carstvo, a kod Kipra Britanska imperija. Ono što, međutim, suštinski razlikuje Kosovo i Kipar od postsovjetskih sukoba jeste to što je kod ovih drugih Rusija bila posredan ili neposredan učesnik oružanih sukoba i danas

je glavna sila koja svojim delovanjem na terenu doprinosi njihovoj „zamrznutosti”. U slučaju Kipra, uticaj Rusije je zanemarljiv (tu Turska igra sličnu ulogu), dok se u slučaju Kosova iscrpljuje u nepriznavanju ove *de facto* države i time održavanju sukoba kao zamrznutog (dok stanje na terenu kontrolišu druge sile, SAD i njihovi saveznici). Dakle, u sukobima oko Pridnjestrovlja, Nagorno–Karabaha, Abhazije i Južne Osetije, uticaj Rusije je *faktički*, a u sukobu oko Kosova *pravni*, što je činjenica koja je nezaobilazna za razumevanje razlike u kontekstu između ovih primera.

Od svih ovih primera, Kosovo je specifično jer se jedino ispoljava kao dvostruki sukob, kroz odnos Kosova prema ostatku Srbije i severnog dela prema ostatku Kosova. Naime, iako Srbija nema elemente suvereniteta na teritoriji Kosova, njeni zakoni se delimično sprovode i njene institucije funkcionišu u njegovom severnom delu. Iako je ovaj uticaj Srbije umanjen nakon dešavanja u leto 2011, i dalje se ne može reći da Priština *faktički* kontroliše sever, tako da prilikom razmatranja mogućih rešenja za ovaj sukob valja voditi računa o njegovoj „dvostrukosti”. Kosovo je osobeno i po tome što je ova *de facto* država međunarodno priznata u relativno visokom stepenu – u trenutku pisanja ovog rada, priznaje je 91 država članica UN. Na drugoj strani, Severni Kipar priznaje samo Turska, Abhaziju i Južnu Osetiju Rusija, Venecuela, Nikaragva i još par pacifičkih zemalja, a Pridnjestrovlje i Nagorno–Karabah za sada ne priznaje nijedna članica UN.

Kad su u pitanju predlozi za političko rešenje ovih sukoba, situacija je šarolika. U slučajevima Abhazije, Južne Osetije i Kosova, radi se o kvalitativno suprotstavljenim predlozima koje nude sukobljene strane – dok *de facto* države i spoljni akteri koji ih podržavaju (u prva dva slučaja Rusija, u trećem SAD i njihovi evropski saveznici) zagovaraju nezavisnost kao isključivo rešenje, pa čak i pripajanje susednim državama⁹ (posebno u slučaju Južne Osetije), države metropole (Gruzija i Srbija) se čvrsto suprotstavljaju nezavisnosti i nude široku autonomiju kao rešenje. Nagorno–Karabah se takođe može svrstati u ovu grupu, usled zagovaranja nezavisnosti od Azerbejdžana i pripajanja Jermeniji, s tim da je ovaj slučaj pomalo neobičan, jer Jermenija kao ključni spoljni akter koji podržava *faktičku* secesiju Nagorno–Karabaha ga sama još uvek zvanično ne priznaje ni kao nezavisnu državu, ni kao deo svoje teritorije.¹⁰ Pridnjestrovlje i Kipar su nešto blaži oblici sukoba, jer iako su Pridnjestrovlje i Severni Kipar

9 Sever Kosova je ovde specifičan slučaj. Za njega se ne može bez rezerve reći da teži pripajanju susednoj državi (Srbiji), jer sebe (kao i ostatak Kosova) sve vreme vidi kao njen deo.

10 Iako Nagorno–Karabah sve vreme od uspostavljanja okupacije praktično funkcioniše kao deo Jermenije.

faktički nezavisne države (Severni Kipar je kao takav i priznat od Turske), sva je prilika da bi se one i spoljni akteri koji ih podržavaju (u prvom slučaju Rusija, u drugom Turska) zadovoljile i statusom federalnih jedinica u državama od kojih su se odvojile, na šta države metropole za sada ne pristaju.¹¹

Put za rešavanje zamrznutih sukoba je unekoliko složeniji nego kada je reč bilo o „vrućim” sukobima, bilo u sporovima gde nije došlo do značajnije primene nasilja. U odnosu na „vruće” sukobe, nepovoljna okolnost je ta što ovde nema kontinuiranog nasilja koje bi svojim posledicama u vidu materijalnih i ljudskih žrtava navelo strane u sukobu da shvate da je dalje nasilje neisplativo i da se mora tražiti političko rešenje.¹² Akteri neposredno ili posredno upleteni u zamrznuti sukob nemaju tako intenzivan osećaj da se uopšte nalaze usred sukoba, a mnogima od njih nerešena situacija ne samo da ne nanosi štetu, već im odgovara. Sa druge strane, ono što otežava rešavanje zamrznutih sukoba u odnosu na sporove u kojima u ranijoj fazi nije došlo do značajnijeg nasilja jeste to što je kod njih takvog nasilja bilo i što je ono proizvelo određene posledice na terenu. Strana koja je (uslovno rečeno) zadovoljnija tim posledicama neće biti sklona kompromisu jer bi se njime odrekla dela ratnog plena u koji je uložila određene žrtve, dok će druga takođe biti nespriprema na kompromis, jer bi njime legitimisala ratni plen druge strane.

Neposredni akteri zamrznutih sukoba po pravilu jako teško pristaju na ustupke, jer su u njihovim političkim elitama obavezno prisutni „čvrstorukaši” koji se, oslonjeni na negativna osećanja prema drugoj strani prisutna u javnom mnjenju, suprotstavljaju svakom ustupku, označavajući ga kao izdaju.¹³ Kada i dolazi do ustupaka obično je to u nekim sporednim oblastima koji se ne tiču neposredno onoga što je suština sukoba, i obično je pritisak spoljnih aktera taj koji odlučujuće utiče na elite da načine ustupke. U situaciji kada relevantni spoljni akteri (velike sile) podržavaju različite strane u sukobu, njegova „zamrznutost” se

11 Situacije najbliže postizanju takvog sporazuma bile su pomenuti Kozakov memorandum (u slučaju Pridnjestrovlja) i referendum o ulasku Severnog Kipra u EU, kada su građani Severnog Kipra bili za, a stanovnici grčkog dela ostrva protiv.

12 Zartman ovo naziva „bolnom pat–pozicijom”, smatrajući da tada sukob postaje „zreo” za rešavanje. I. William Zartman, “Conflict and Resolution: Contest, Cost and Change”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 518, *Resolving Regional Conflicts: International Perspectives*, Nov. 1991, pp. 16–18.

13 Tako je na primer predsednik Jermenije Lev Ter–Petrosjan 1998. morao da podnese ostavku pod pritiskom čvrstorukaša, jer je prethodno prihvatio određene teritorijalne promene u korist Azerbejdžana. Peter Rutland, “Frozen Conflicts, Frozen Analysis” (very preliminary draft), Internet, http://prutland.web.wesleyan.edu/Documents/Frozen_conflicts.pdf 18/4/2012, pp. 12–13.

produžava u nedogled, jer jedan spoljni pritisak poništava drugi. Mogućnost da se sukob reši nekim vidom regionalne integracije koja bi obesmisllila teritorijalnu suštinu sukoba takođe je mala, jer su takvi oblici integracija (na primer EU, NATO, ZND, ODKB) po pravilu predvođeni silama koje su pristrasne u korist neke od strana u sukobu i zahtevaju postizanje pristrasnog rešenja kao uslov da bi uopšte primili u integraciju neko od područja zahvaćeno zamrznutim sukobom. Univerzalniji oblici integracije (na primer UN i OEBS) zbog svoje raznolikosti koja se preslikava na proces odlučivanja imaju isuviše razvodnjen uticaj na rešavanje ovih sukoba.

U slučaju zamrznutih sukoba do izražaja dolazi potreba otklanjanja dubljih uzroka sukoba kako bi ovi bili rešeni, jer je skromniji cilj u vidu obustavljanja oružanog nasilja (makar i privremeno) već postignut njihovim „zamrzavanjem”. Stoga bi svaki iskreni napor da se sukob reši trebalo da pođe od pitanja šta je suština sukoba, odnosno šta je to oko čega se neposredni i posredni akteri ne slažu, pa ne mogu da se dogovore oko rešenja koje bi za sve bilo podjednako prihvatljivo? Odgovor na ovo pitanje ne iscrpljuje se u polaganju prava na istu teritoriju, već ima nekoliko aspekata, kojima se bavimo u sledećem poglavlju.

ANALIZA ASPEKATA POSTSOVJETSKIH ZAMRZNUTIH SUKOBA

Rekli smo da je zajedničko obeležje zamrznutih sukoba na postsovjetskom prostoru presudna uloga Rusije. Ova velika sila je imala neposredno ili posredno učešće u oružanim sukobima koji su prethodili „zamrzavanju”, da bi kasnije delovala kao akter koji štiti faktičko stanje na terenu i na taj način doprinosi „zamrznutosti” ovih sukoba. Ovakva uloga Rusije nailazi na kritiku u radovima velikog broja zapadnih autora, a naročito onih poreklom iz država čijim secesionističkim područjima Rusija pomaže. Tako se mogu sresti mišljenja da Rusija namerno opstruiše rešavanje ovih sukoba, tj. održava ih u „zamrznutom” stanju, kako bi sprečila „dovršenje trajnog evropskog poretka zasnovanog na miru i bezbednosti”, kao i „integraciju regionalnih režima u EU i NATO”.¹⁴ Rusiji je zamrznuti status ovih sukoba izgovor da drži trupe na terenu što je duže moguće,¹⁵ s obzirom na njene hegemonističke pretenzije prema postsovjetskom

14 Stephen Blank, “Russia and the Black Sea’s Frozen Conflicts in Strategic Perspective”, *Mediterranean Quarterly*, Vol. 19, No. 3, Summer 2008, p. 24.

15 Cezlav Ciobanu, “Political Economy of ‘Frozen Conflicts’ in ex–Soviet States: Challenges and Prospects for the U.S. and Russia”, *Revista stiintifica a Universitatii de Stat din Moldova*, 3 (13), 2008, p. 122.

prostoru.¹⁶ Ističe se i rusko tolerisanje „političke ekonomije kriminala, korupcije, trafikinga i nasilja”, za koju su separatističke oblasti postale raj,¹⁷ kao i energetska činilac – nastojanje Rusije da kontroliše energetska budućnost regiona i čitave Evrope.¹⁸ Autoritarni karakter režima *de facto* država, kao i ruskog režima koji ih podržava je takođe nešto oko čega se svi ovi autori slažu.

Ono što većina ovih autora ispušta iz vida je da je ključna prepreka izgradnji „trajnog evropskog poretka zasnovanog na miru i bezbednosti” opstanak hladnoratovske podele u Evropi, a to nije krivica Rusije, već onih koji nastoje da u „evroatlantske integracije” uključe zemlje postsovjetskog prostora, a isključe Rusiju – SAD i njihovih evropskih saveznika. Ovi akteri su podjednako zaslužni za nerešavanje zamrznutih sukoba, jer ako Rusija podržava separatiste (što joj se ponekad nepravedno spočitava), oni bez rezerve podržavaju države u kojima ogromna većina stanovništva separatističkih oblasti ne želi da živi. Takođe, nema ni reči kritike sličnog ponašanja SAD prema slučaju Kosova – odbija se bilo kakva analogija između Kosova i ovih sukoba, uz argument poput onog da Kosovo nije presedan, jer njegova jedinstvenost leži u činjenici da se nalazi pod efektivnim starateljstvom UN od 1999, te da Rezolucija 1244 definiše način pregovaranja o njegovom konačnom statusu.¹⁹ Grubo se prećutkuje druga činjenica, a to je da je starateljstvu UN i Rezoluciji 1244 prethodila agresija NATO na Srbiju, što znači da je trenutna faktička nezavisnost Kosova rezultat spoljne upotrebe sile, jednako kao što su to nezavisnost Severnog Kipra i pomenutih *de facto* država sa postsovjetskog prostora.²⁰ Nastojanje Rusije da zaštiti svoje energetske interese je podjednako legitimno kao i slično nastojanje EU, te na taj problem ne treba gledati jednostrano, kao na rusko ucenjivanje Evrope. Govoriti o separatističkim oblastima na postsovjetskom prostoru kao rajeveima za kriminal je licemerno ako se zna da ništa manji rajevi za kriminal nisu područja okupirana od strane zapadnih sila (Kosovo, Avganistan...), pri čemu strani okupatori tolerišu

16 Dov Lynch, “Separatist States and Post–Soviet Conflicts”, op. cit., pp. 845–846.

17 Ceslav Ciobanu, “Political Economy of ‘Frozen Conflicts’ in ex–Soviet States: Challenges and Prospects for the U.S. and Russia”, op. cit., pp. 122–123

18 Stephen Blank, “Russia and the Black Sea’s Frozen Conflicts in Strategic Perspective”, op. cit., p. 30.

19 Ceslav Ciobanu, “Political Economy of ‘Frozen Conflicts’ in ex–Soviet States: Challenges and Prospects for the U.S. and Russia”, op. cit., p. 124.

20 Ima i autora na Zapadu koji misle drugačije o sličnostima i razlikama između ovih primera. Videti: Rein Mullerson, “Precedents in the Mountains: On the Parallels and Uniqueness of the Cases of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia”, Chinese Journal of International Law, Vol. 8, No. 1, 2009, pp. 2–25.

i direktno učestvuju u kriminalnim aktivnostima. Konačno, kada se govori o autoritarnosti ruskog režima i režima u *de facto* državama, prećutkuje se da su neki od prozapadno, a antiruski raspoloženih režima (na primer onaj u Gruziji) podjednako autoritarni.

Da separatističke *de facto* države i međunarodno priznate „države metropole”²¹ od kojih su se otepile imaju različite stavove o tome kako rešiti ove sukobe, to je jasno. Da se SAD i njihovi evropski saveznici s jedne, te Rusija s druge strane (u slučaju Severnog Kipra može se reći Turska i ostatak sveta) na različite načine odnose prema ovim sukobima, takođe je jasno. Ako je naposljetku jasno i to da nijedna od strana ne može silom da nametne svoj stav, onda je rešenje moguće tražiti samo u nekoj vrsti kompromisa. Napori međunarodnih organizacija da posreduju pri postizanju tog kompromisa nisu urodili plodom, jer je očigledno da su države (posebno velike i regionalne sile) i dalje glavni akteri koji drže ključeve sukoba i saradnje u svojim rukama. Da bismo odgovorili koji je put za rešavanje zamrznutih sukoba i koje su prepreke na tom putu, moraćemo detaljnije da analiziramo nekoliko aspekata ovih sukoba koje smo do sada dotakli. To su: međunarodnopravni aspekt – mogućnost da se nesklad između pravnog i faktičkog stanja traži kroz izmene i prilagođavanje međunarodnog prava, te uloga velikih sila i malih država u tome; bezbednosni aspekt – šta ovi sukobi predstavljaju u širim bezbednosnim okvirima i kako se na njih odražava neslaganje glavnih aktera (SAD i Rusije) oko evropskog bezbednosnog poretka; energetska aspekt – mogućnost da razrešavanje energetske bezbednosne dileme na relaciji EU – Rusija pozitivno utiče na rešavanje pomenutih sukoba; ekonomski aspekt – da li je perspektiva rešavanja sukoba u ekonomskom napretku (i eventualnoj integraciji u veće ekonomske celine) ovih područja?; demokratski aspekt – da li se ovi sukobi mogu transformisati tako da postanu razrešivi putem demokratskih procedura? Namerno preskačemo etničko–identitetski aspekt, jer za razliku od ostalih nabrojanih aspekata, njega podrazumevamo kao trajan činilac (koji je u začetku i odredio ko je s kim u sukobu obrazovanjem podele na „nas i njih”) i ne mislimo da se on može bitno izmeniti kako bi sukob postao lakše rešiv. Nismo pristalice shvatanja o poželjnosti veštačke izgradnje nacija i oblikovanja novih identiteta koji bi silom ukinuli postojeće razlike, već te razlike posmatramo kao date i tražimo rešenje sukoba mireći se sa njima.

Međunarodno–pravni aspekt. Razmatranje međunarodno–pravnog aspekta zamrznutih sukoba zahteva da se prethodno razmotre tri značajna međunarodno–pravna problema. Rekli smo da su zajedničko obeležje svih

21 Izraz koji koristi pomenuti Dov Linč.

zamrznutih sukoba teritorijalne promene koje nisu legalizovane širim međunarodnim priznanjem. To nas nužno upućuje na razmatranje sukoba načela suvereniteta i teritorijalnog integriteta na jednoj, i prava na samoopredeljenje i secesiju, na drugoj strani. Dalje, rekli smo i da su pomenute teritorijalne promene izvedene upotrebom sile, kako od strane samih secesionista, tako i intervenišućih spoljnih sila. To nas vodi ka razmatranju zabrane pretnje i upotrebe sile, načela neintervencije, te eventualnog postojanja prava na humanitarnu intervenciju i s njom povezanom doktrinom „odgovornosti za zaštitu”. Konačno, razmotrićemo i međunarodno–pravni značaj samog priznanja država i teritorijalnih promena.

Istorijski gledano, pravo na *samoopredeljenje* postalo je aktuelno još u vreme Francuske revolucije, da bi svoju potvrdu dobilo u Oktobarskoj revoluciji i čuvenih „14 tačaka” Vudroa Vilsona. Prvi međunarodno–pravni akt univerzalnog karaktera koji izričito navodi pravo na samoopredeljenje, jeste Povelja UN, svrstavajući ovo pravo (bez utvrđivanja njegovog normativnog sadržaja) u osnovna načela.²² U jednom drugačijem svetlu, pravo na samoopredeljenje se javlja u Deklaraciji o davanju nezavisnosti kolonijalnim državama i narodima (1960). Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima sadrže identične članove, u kojima stoji: „Svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje. Na osnovu ovog prava oni slobodno određuju svoj politički položaj i slobodno postižu svoj privredni, društveni i kulturni razvoj”.²³ Ovako shvaćeno, pravo na samoopredeljenje ne podrazumeva i pravo na *secesiju* – otcepljenje dela teritorije jedne države radi formiranja nove ili priključenja postojećoj državi – osim u kontekstu oslobađanja kolonija. Iako je Deklaracijom UN o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država (1970) podignuto na nivo opšteg načela međunarodnog prava, pravo na samoopredeljenje bi, ukoliko bi bilo shvaćeno kao pravo na secesiju, došlo u sukob sa drugim opštim načelom – teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti država. Drugim rečima, sukobilo bi se sa suverenošću postojećih država. Proširenje prava na secesiju sa kolonijalnih naroda na nacionalne manjine ugrozilo bi stabilnost međunarodnog poretka, jer bi otpočeo proces usitnjavanja država za koji se ne zna gde bi mogao da stane, pa postoji opšteprihvaćeno mišljenje da ga ne treba dozvoliti. Dakle, mimo dekolonizacije se ne može govoriti o legalnosti prava na secesiju po međunarodnom pravu.²⁴

22 Milenko Kreća, Međunarodno javno pravo, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 565.

23 Navedeno prema: Cristopher J. Borgen, “Imagining Sovereignty, Managin Secession: The Legal Geography of Eurasia’s ‘Frozen Conflicts’”, Oregon Review of International Law, Vol. 9, 2007, p. 484.

24 Ibid., p. 485.

Među opštim načelima savremenog međunarodnog prava nalazi se *zabrana pretnje ili upotrebe sile* protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti suverenih država, uz dva izuzetka – prava na individualnu i kolektivnu samoodbranu i uz ovlašćenje Saveta bezbednosti UN na osnovu Glave VII Povelje UN. Takođe, jedno od opštih načela međunarodnog prava je i načelo *neintervencije*. Ipak, postoji duga istorija pokušaja da se u određenim slučajevima opravda oružana intervencija protiv suverene države, među kojima pravo na *humanitarnu intervenciju* zauzima središnje područje debate. Da li međunarodno pravo dozvoljava oružanu intervenciju protiv suverene države koja ne uspeva da spreči masovno kršenje ljudskih prava sopstvenog stanovništva, ili ga i sama čini? Na ovo pitanje se i pored razvijene doktrine, ali i prakse humanitarnih intervencija poslednjih decenija, nije mogao dati jasan odgovor, sve do usvajanja dokumenta o „odgovornosti za zaštitu” (*Responsibility to Protect*) na Svetskom samitu UN 2005. Prethodno je Međunarodna komisija o intervenciji i državnom suverenitetu (ICISS) 2001. usvojila izveštaj koji nosi naslov „Odgovornost za zaštitu” i sadrži istoimeni koncept, za koji se smatra da je donekle razvodnjen u pomenutom dokumentu sa Svetskog samita.²⁵ Široka podrška svetskih država ovom konceptu predstavlja dokaz o opšteprihvaćenosti stava o tome da suverene države imaju „odgovornost da štite svoje građane od katastrofa koje se mogu izbeći – masovnih ubistava, silovanja i gladi – ali da kada su nevoljne ili nesposobne da to čine, tu odgovornost mora da preuzme šira zajednica država”.²⁶ Ono što u dokumentu nedostaje u odnosu na izveštaj jesu kriterijumi legitimnosti intervencije, kojih bi morali da se pridržavaju i SB UN i pojedinačne države: pravedan cilj, odgovarajuća namera, intervencija kao poslednje sredstvo, proporcionalnost sredstva cilju, razumni izgledi na uspeh.²⁷ Takođe, postignuta je saglasnost da SB UN mora da bude taj koji će odobriti intervenciju.²⁸ Zahvaljujući usvajanju ovog koncepta, po prvi put se može govoriti o „odgovornosti za zaštitu” kao pravnoj normi u nastajanju, koja bi dozvolila

25 Alex J. Bellamy and Nicholas J. Wheeler, “Humanitarian Intervention in World Politics”, Internet, <http://cadair.aber.ac.uk/dspace/bitstream/handle/2160/1925/Wheeler?sequence=1> 12/7/2012, p. 25.

26 Iz ICISS izveštaja, navedeno prema: Carsten Stahn, “Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm?”, *The American Journal of International Law*, Vol. 101, No. 1, Jan. 2007, p. 99.

27 *Ibid.*, p. 105

28 Alex J. Bellamy and Nicholas J. Wheeler, “Humanitarian Intervention in World Politics”, *op. cit.*, p. 26.

humanitarnu intervenciju.²⁹ Ipak, kako za sada nema jednoobrazne prakse država u ovom pogledu, sama opšta prihvaćenost ovog koncepta kao prava nije dovoljna da bi se moglo govoriti o normi običajnog karaktera. Postoji shvatanje po kome je ovo pravo već konstituisano kao opšte načelo priznato od strane civilizovanih naroda, s obziron na to da „država ima dužnost da štiti ljude koji žive unutar njenih granica i nema pravo da ih teroriše”.³⁰ Zaključujemo da je legalnost humanitarne intervencije i dalje sporno pitanje, iako savremeno međunarodno pravo ide ka tome da ga prizna pod određenim uslovima.

U praksi je u poslednjih nekoliko decenija i izvan kolonijalnog konteksta dolazilo do primera secesija uz pozivanje na pravo na samoopredeljenje, pri čemu su neke od tih secesija izvršene nasilno, često uz intervenciju neke spoljne sile. Ponekad bi ove intervencije bile pravdane kao humanitarne. Ovakve secesije su, kao što vidimo, sa stanovišta međunarodnog prava nelegalne, ali se dešavalo da naknadno budu legalizovane širokim međunarodnim priznanjem. Suprotno tome, tamo gde do takvog priznanja ne bi došlo, secesija bi ostala nelegalna, a sukob zamrznut. Ovo nas vodi ka razmatranju pitanja međunarodno–pravnog značaja *priznanja država*.

„Priznanje je izjava međunarodno–pravne ličnosti o međunarodno–pravnom statusu druge stvarne ili navodne međunarodno–pravne ličnosti, ili o važnosti određene faktičke situacije”.³¹ Ukoliko je izjava o priznanju data izričito, putem formalizovanog akta, govorimo o priznanju *de jure*. O priznanju *de facto* je reč onda kada izostane izričiti formalni akt, ali se subjekt međunarodnog prava upusti u određene radnje koje ukazuju na to da priznaje datog subjekta ili važnost situacije. U međunarodno–pravnoj doktrini se izdvajaju dve teorije priznanja država: deklarativna i konstitutivna. Po deklarativnoj teoriji, priznanje predstavlja prosto konstatovanje činjenice da dati entitet postoji kao država, dok on kao takav nastaje faktičkim putem. Po konstitutivnoj teoriji, priznanje je neophodno da bi država uopšte nastala, tj. da bi se neki entitet konstituisao kao država. Dosadašnja praksa priznanja pokazuje da su i jedna i druga teorija delimično tačne. U prilog tome govori i Konvencija o pravima i dužnostima država (Montevideo, 1933),

29 Videti: Carsten Stahn, “Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm?”, op. cit., pp. 99–120.

30 Peter van Walsum, “The Security Council and the Use of Force: The Cases of Kosovo, East Timor, and Iraq”, in: The Security Council and the Use of Force: Theory and Reality – A Need for Change, Niels Blokker and Nico Schrijver (eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, 2005, p. 73.

31 Malcolm N. Shaw, International Law, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 368.

koja navodi kriterijume državnosti: stalno stanovništvo, definisanu teritoriju, vladu i sposobnost ulaska u odnose sa drugim državama.³² Ovaj poslednji kriterijum upućuje na to da priznanje država ipak ima izvestan konstitutivni značaj – država ne može da stupi u odnose sa državama koje je ne priznaju, tako da posedovanje samo prva tri elementa, bez četvrtog, nije dovoljno da bi se moglo govoriti o dovršenoj državnosti jednog entiteta. Naravno da priznanje od strane bilo kog subjekta nema istu težinu; već smo rekli da je stav velikih sila, u današnje vreme stalnih članica SB UN, presudan kada je reč o ulasku jedne zemlje u UN, samim tim i njeno puno uključenje u međunarodne odnose. Dogod sve stalne članice ne priznaju određenu državu, makar je priznavala i ogromna većina ostalih zemalja, ne može se govoriti o širokom međunarodnom priznanju.

U svetlu onoga što smo rekli o samoopredeljenju i secesiji, možemo da postavimo pitanje o kriterijumima priznanja, odnosno o tome pod kojim uslovima se države (pre svega velike sile) odlučuju da upute priznanje entitetima koji pretenduju na isto. Iako su politički kriterijumi ti koji u ovom slučaju najčešće imaju prednost nad pravnim,³³ ovde postoje izvesni elementi jedonoobrazne prakse koja bi, ako bi je države prihvatile kao pravo, mogli da prerastu u pravne norme. Na primer, takvo je načelo *uti possidetis*, prvobitno primenjeno u procesu oslobađanja latinoameričkih, a zatim i drugih kolonija. Po njemu, pravo na priznanje imaju oni entiteti koji već postoje unutar granica povučenih od strane kolonizatora, bez obzira na etničku izmešanost njihovih stanovništava.³⁴ Kasnija primena ovog načela i prilikom raspada socijalističkih federacija, gde su priznanje dobijale samo odcepljene federalne jedinice, ne i entiteti čije su se granice naknadno formirale u toku sukoba,³⁵ govori nam o jednoobraznosti njegovog

32 Navedeno prema: Malcolm D. Evans, *International Law*, Oxford University Press, New York, 2003, p. 221.

33 Ponekad ti kriterijumi poprimaju i moralni karakter, poput onih koje je EZ postavila u Deklaraciji o smernicama za priznanje novih država u istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu i Deklaraciji o Jugoslaviji. Prema Smernicama, kandidati za priznanje su one nove države „koje su se konstituisale na demokratskoj osnovi, prihvatile odgovarajuće međunarodne obaveze i posvetile se u dobroj veri mirovnom procesu i pregovorima”. Navedeno prema: Roland Rich, “Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and The Soviet Union”, *European Journal of International Law*, 4, 1993, p. 43. Uvođenje demokratskog načela svakako odstupa od tradicionalnih kriterijuma. Cedric Ryngaert and Sven Sobrie, “Recognition of States: International Law or Realpolitik? The Practice of Recognition in the Wake of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia”, *Leiden Journal of International Law*, 24, 2011, p. 475.

34 Malcolm D. Evans, *International Law*, op. cit., p. 214.

35 Poput Republike Srpske Krajine i Republike Srpske.

primene, sa ciljem da se izbegne kaos koji bi nastao ukoliko bi priznanje uz pozivanje na načelo samoopredeljenja mogao da dobije bilo ko. U svetlu onoga što smo rekli o humanitarnoj intervenciji, valja ukazati i na Stimsonovu doktrinu iz 1931, koja je izvedena iz odbijanja SAD da priznaju japansku satelitsku državu Mančukuo. Ova doktrina podrazumeva nepriznavanje teritorijalnih promena izvedenih narušavanjem kogentne norme međunarodnog prava o zabrani pretnje ili upotrebe sile i kao takva može se smatrati „drugim normativnim stubom” na koji su se države u poslednjih nekoliko decenija oslanjale prilikom priznanja država.³⁶ Da li bi humanitarna intervencija mogla da predstavlja izuzetak od ovog pravila? Po ovom pitanju jednoobrazne prakse nema, što će nam pokazati i naši primeri zamrznutih sukoba.

U svim razmatranim slučajevima zamrznutih sukoba, entiteti koji traže priznanje pozivaju se na načelo samoopredeljenja. Kako su ovi entiteti (osim Severnog Kipra, ali i severnog dela Kosova i područja naknadno pripojenih Nagorno–Karabahu) imali status administrativnih jedinica u bivšim višenacionalnim državama, to se na njih može primeniti načelo *uti possidetis*.³⁷ U nekim od slučajeva, gde je njihov *de facto* nezavisan status ostvaren oružanom intervencijom spolja koja se pravda kao humanitarna, interventni su ih priznali između ostalog pozivajući se na humanitarno načelo – gubitak prava „države metropole” na teritoriju *de facto* države pravda se masovnim kršenjem ljudskih prava stanovništva ove poslednje, što je i predstavljalo povod za intervenciju. U svim slučajevima priznanje nije stiglo preuranjeno, već onda kad su centralne vlasti izgubile reprezentativnost i efektivnost, tj. sposobnost da sačuvaju teritorijalni integritet na odcepljenim teritorijama.³⁸ Kao što vidimo, SAD u slučaju Kosova i Rusija u slučaju Abhazije i Južne Osetije, primenile su gotovo iste kriterijume. Da li onda možemo da govorimo o jednoobraznoj praksi koja bi dovela do nastanka novih međunarodnih običajnih normi o priznanju novih država, koje bi se mogle primeniti i na ostale slučajeve zamrznutih sukoba (ali i sve druge teritorijalne promene koje bi se ubuduće mogle javiti)? Jedino ukoliko bi Rusija i SAD, a zatim i druge velike sile (koje bi kasnije verovatno

36 Cedric Ryngaert and Sven Sobrie, “Recognition of States: International Law or Realpolitik? The Practice of Recognition in the Wake of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia”, op. cit., p. 473.

37 Što donekle može da bude i sporno, s obzirom na to da se radi o autonomnim, a ne federalnim jedinicama.

38 Danilo Tirk govori o ovome kao o odlučujućoj činjenici koja je išla u prilog priznanja bivših jugoslovenskih republika. Danilo Turk, “Recognition of States: A Comment”, *European Journal of International Law*, 4, 1993, p. 69.

sledile i manje države) prihvatile ovakvu praksu kao pravo. Što ovde ne važi, jer SAD insistiraju na tome da je Kosovo poseban slučaj, što Rusiji ostavlja kao jedinu mogućnost da se ponaša na isti način i nameće *ad hoc* rešenje u skladu sa svojim interesima tamo gde ima trupe na terenu.³⁹ Dok traje ovakvo neslaganje između SAD i Rusije u pogledu međunarodno–pravnih normi, kao glavnih aktera od kojih zavisi sudbina zamrznutih sukoba, ne može se očekivati veći doprinos međunarodnog prava u rešavanju ovih sukoba⁴⁰ – bilo ovakvog kakvo jeste, bilo u slučaju njegovog eventualnog progresivnog razvoja. Dijalog Rusije i SAD o novom međunarodno–pravnom poretku koji bi u praksi bio univerzalno poštovan, jedina je opcija za rešavanje zamrznutih sukoba u skladu sa međunarodnim pravom.

Bezbednosni aspekt. Kako naslov ovog rada ukazuje, u njemu se bavimo zamrznutim sukobima na području OEBS. OEBS je organizacija koja je zamišljena kao krovni element evropske bezbednosti, koji bi povezoao sve države na prostoru od Vankuvera do Vladivostoka u jedinstven prostor sveobuhvatne i nedeljive bezbednosti. Međutim, iako je ona danas najširi oblik bezbednosnog povezivanja država (posle UN), sa 56 članica u svom sastavu, ona i dalje ne uspeva da se potvrdi u ulozi koja joj je namenjena.⁴¹ Osnovni razlog za to je samo jedan – neslaganje velikih sila na prostoru koji obuhvata, pre svega SAD i Rusije, o tome kako bi evropska bezbednosna arhitektura trebalo da izgleda. Otuda i neuspeh OEBS da razreši bilo koji od zamrznutih sukoba kojima se ovde bavimo. Primera radi, Minsk grupa osnovana pod okriljem OEBS za skoro dve decenije svog postojanja nije postigla opipljive rezultate kad je status Nagorno–Karabaha u pitanju, dok je Misija OEBS u Gruziji obustavljena na kraju 2008, usled neslaganja Rusije da se njen mandat produži tako da obuhvati Južnu Osetiju i Abhaziju.⁴² Očigledno je da status zamrznutih sukoba u ovakvim okolnostima postaje moneta za potkusurivanje velikih sila.

Osnovni problem sa evropskom bezbednošću je taj što sa završetkom Hladnog rata (sa velikim „H“), nije okončan i hladni rat u smislu geopolitičkog rivalstva SAD i Rusije. Rusija se više ne takmiči sa SAD za svetsku prevlast kao

39 Videti: Vladimir Trapara, „Pravila o međunarodnom miru i bezbednosti u svetlu odnosa između velikih sila”, *Međunarodna politika*, god. LXI, br. 1140, oktobar–decembar 2010, str. 80–92.

40 Tome u prilog govori i relativno bezvredno savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde iz 2010. o legalnoasti proglašenja nezavisnosti Kosova. *Ibid*, str. 90.

41 Videti: Vladimir Trapara, „Uloga OEBS operacija na terenu u zemljama u tranziciji”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIII, br. 1, 2011, str. 99–125.

42 *Ibid*, str. 109–110, 112–113.

što je to Sovjetski Savez činio, niti ima njegov imperijalni uticaj (ili onaj koji je imala carska Rusija). Međutim, Rusija je i dalje velika sila koja se pita najpre o sopstvenoj bezbednosti, a zatim i o bezbednosti svog neposrednog okruženja. I pored toga što je današnji međunarodni sistem unipolaran, SAD tu svoju premoć nisu uspele da pretoče u konkretnu kontrolu nad sistemom, u smislu da nametnu isključivo svoj i eliminišu uticaj ostalih velikih sila na pitanja od značaja za evropsku i globalnu bezbednost. To znači da njihova vizija „Evrope cele i slobodne” (što će reći Evrope „evroatlantskog” modela, pod američkom dominacijom) nije ostvarena, a takođe se nije desilo bezbednosno ujedinjavanje Evrope po alternativnom modelu, gde ne bi jedna sila bila dominantna. Bezbednosna podela u Evropi i dalje opstaje, samo je pomerena na istok, proširenjem NATO i zapadne sfere uticaja.

Ruska vizija „jednake bezbednosti za sve”, podrazumeva uspostavljanje nove evroatlantsko–evroazijske bezbednosne arhitekture, bez podele na zone sa različitim stepenom bezbednosti, gde nijedna država ili savez ne bi bili dominantni, niti ostvarivali svoju bezbednost umanjujući bezbednost drugih, što bi trebalo regulisati Evropskim bezbednosnim sporazumom.⁴³ Iz ruskog ugla, najveća prepreka ostvarivanju jednake bezbednosti u Evropi jeste politika SAD u kojoj je NATO dominantna evroatlantska bezbednosna institucija, kao i širenje ovog vojnog saveza na istok, pa i na zemlje postsovjetskog prostora, ali ne i na Rusiju, što ovu isključuje iz ravnopravnog odlučivanja o pitanjima evropske bezbednosti. U svojoj najnovijoj vojnoj doktrini, odobrenoj od strane predsednika u februaru 2010. Rusija je označila preuzimanje globalne uloge od strane NATO uz kršenje međunarodnog prava i pomeranje vojne infrastrukture zemalja NATO bliže ruskim granicama, između ostalog i putem proširenja alijanse, kao vojnu opasnost broj jedan.⁴⁴ Srž problema nije toliko u samom proširenju NATO, koliko u činjenici da je Rusija isključena iz njega.

Upornost SAD i pojedinih njihovih evropskih saveznika u tome da ne prihvate Rusiju kao ravnopravnog subjekta evropske bezbednosti, već da je umesto toga širenjem NATO na zemlje iz njenog neposrednog okruženja

43 Videti: Sergei Lavrov, “The Euro–Atlantic Region: Equal Security for All”, *Russia in Global Affairs*, No 2, April–June 2010, Internet, http://eng.globalaffairs.ru/number/The_Euro-Atlantic_Region:_Equal_Security_for_All-14888 12/06/2012; President of Russia Dmitry Medvedev's Speech at Meeting with German Political, Parliamentary and Civic Leaders, Berlin, June 5, 2008, Internet, http://www.ln.mid.ru/brp_4.nsf/0/C080DC2FF8D93629C3257460003496C4 12/06/2012; European security treaty, Draft, Internet, <http://archive.kremlin.ru/eng/text/docs/2009/11/223072.shtml> 12/06/2012.

44 The Military Doctrine of the Russian Federation, Internet, http://merln.ndu.edu/whitepapers/Russia2010_English.pdf 12/06/2012.

zaokruže i dovedu u geopolitički podređen položaj, pokazuje da oni ne žele jednaku, već nejednaku bezbednost u Evropi, u kojoj bi njihov savez dominirao. Nastojanje Obamine administracije u prve dve godine svog mandata da „resetuje” odnose sa Rusijom, dovelo je do izvesnog otopljanja odnosa sa ovom silom i napretka u saradnji na određenim poljima (nuklearno razoružanje, saradnja u Avganistanu, prijem Rusije u Svetsku trgovinsku organizaciju...), ali ne i na polju sporazumevanja o izgledu nove evropske bezbednosne arhitekture, što paralelno sa insistiranjem NATO da svoju vojnu infrastrukturu (pre svega antibalistički štiti) rasporedi blizu ruskih granica, ponovo kvari rusko–američke bezbednosne odnose.⁴⁵

Među bezbednosnim pitanjima oko kojih se Rusija i SAD trenutno ne mogu saglasiti upravo iz razloga što nemaju istu viziju evropske bezbednosne arhitekture, jesu i zamrznuti sukobi koje razmatramo. Bezbednosna podela u Evropi ima za posledicu praksu po kojoj onaj ko ima trupe na terenu uspostavlja odgovarajuće faktičko stanje, ali ne može da ga pretvori u pravno, jer se druga sila sa tim ne slaže. Stoga je rešenje zamrznutih sukoba izgleda jedino moguće ukoliko bi se Evropa ujedinila u bezbednosti (prema ruskom modelu, ili nekom sličnom), tako da svaki relevantni subjekt, uključujući i Rusiju, dobije ravnopravnu mogućnost da se pita o toj bezbednosti. Insistiranje SAD da se samo one pitaju, da jednostrano šire NATO na istok i pokušavaju silom, marginalizujući Rusiju da nametnu svoju viziju evroatlantske bezbednosti, ne doprinosi rešenju zamrznutih sukoba. Naprotiv, ovakvo ponašanje samo provocira Rusiju da se ponaša na sličan način kao SAD, u duhu tradicionalne politike o sferama uticaja, što smo mogli da vidimo na primeru njenog priznanja Abhazije i Južne Osetije, koje je bilo očigledno podstaknuto zapadnim priznanjem nezavisnog Kosova. Konačno, da NATO sam može da reši zamrznute sukobe ukoliko bi u sebe integrisao područja njima zahvaćena je iluzija, ako imamo u vidu da to što su i Grčka i Turska članice NATO nije pomoglo rešenju kiparskog pitanja. Prema tome, bez nove evropske bezbednosne arhitekture o kojoj bi se složili SAD i Rusija, nema ni odgovarajućih rešenja zamrznutih sukoba, iako bi i pri ovoj konstataciji trebalo ostati rezervisan – to što bi se SAD i Rusija sporazumele o širim bezbednosnim odnosima, ne znači automatski da bi umele zajednički da pronađu idealna rešenja za zamrznute sukobe, ali bi ta rešenja svakako bila bolja nego u slučaju da ih jedna sila nameće na svoju ruku.

45 Za snažnu kritiku američkog pristupa „resetovanju” odnosa sa Rusijom, videti: Stephen Cohen, “Obama’s Russia ‘Reset’: Another Lost Opportunity?”, June 1, 2011, Internet, <http://www.thenation.com/article/161063/obamas-russia-reset-another-lost-opportunity> 14/6/2012.

Energetski aspekt. Područja zahvaćena postsovjetskim zamrznutim sukobima zanimljiva su i zbog pitanja energetske bezbednosti. Radi se o područjima koja imaju tranzitni položaj kada je reč o transportu nafte i prirodnog gasa, a neki njihovi delovi su i sami bogati tim resursima (Azerbejdžan kao izvoznik energenata). Kada se u literaturi govori o energetske bezbednosti, to se obično čini iz ugla zemalja uvoznica – energetska bezbednost se shvata kao „neprekinuta fizička dostupnost (energije) za priuštivu cenu, uz poštovanje ekoloških obzira”.⁴⁶ Za zemlje uvoznice tako se javlja energetska bezbednosna dilema čija suština je u njihovoj nesigurnosti do kakvog će ishoda dovesti njihova saradnja sa tranzitnim zemljama i zemljama izvoznicama, tj. da li im pretila opasnost od zavisnosti koja bi im ugrozila snabdevanje energentima po razumnoj ceni. Ovakvo shvatanje iz vida ispušta zabrinutost zemalja izvoznica za sopstvenu energetske bezbednost, tj. njihov osećaj energetske bezbednosne dileme, koja se kod njih ispoljava nešto drugačije. One su, naime zabrinute da li će njihove ekonomije imati neprekinuti dotok prihoda od izvoza energenata (iz ugla zemalja izvoznica), odnosno naplate tranzita preko svoje teritorije (iz ugla tranzitnih zemalja).⁴⁷ Da bi razrešile energetske bezbednosnu dilemu, države primenjuju mere diverzifikacije: uvoznice traže alternativne snabdevače i puteve, izvoznice alternativna tržišta i puteve, a tranzitne pokušavaju da se uključe u što više alternativnih puteva energenata.⁴⁸ Vidimo da su putevi kojima energenti idu (naftovodi i gasovodi) u centru pažnje državnih strategija energetske bezbednosti, a to je pitanje koje značajno utiče i na postsovjetske zamrznute sukobe.

Neki od najznačajnijih, što postojećih, što predloženih naftovoda i gasovoda prolaze kroz Zakavkazje i Moldaviju, dakle područja zahvaćena zamrznutim sukobima. Uz to, nerešen status ovih sukoba ima za neposrednu posledicu otežavanje saradnje zemalja u crnomorskom regionu, koje je neophodno za nesmetan protok energenata. Teoretisanjem o energetske bezbednosnoj dilemi dolazimo do hipoteze (koja bi se mogla potvrditi u budućnosti) da je krajnji ishod ove dileme jačanje saradnje na tržištu energenata, jer jednom kada svi relevantni akteri izvrše diverzifikaciju i kao rezultat nastane mreža gasovoda i naftovoda, oni će biti u manjem strahu od zavisnosti i eksploatacije.⁴⁹ Međutim, zamrznuti sukobi se u ovom slučaju javljaju kao prepreka za izgradnju te mreže.

46 Internet, http://www.iea.org/subjectqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103 16/3/2012

47 Videti: Maja Draganić, Vladimir Trapara, “Energy Security Dilemma in the Eurasian Gas Market” (rukopis u pripremi za štampanje u zborniku sa međunarodne konferencije).

48 Ibid.

49 Ibid.

Kako smo videli, zapadni autori su skloni da na prvom mestu optuže Rusiju kao glavnog izazivača problema na energetsom tržištu, u koju svrhu ona i održava pomenute sukobe zamrznutim. To je, međutim, odraz istog pristrasnog stava kao kad je vizija evropske bezbednosti u pitanju.

Kao i evropska bezbednost uopšte, tako je i evropska energetska bezbednost sveobuhvatna i nedeljiva. Otuda bi svaki pokušaj marginalizacije jedne tako velike i značajne izvoznice energenata poput Rusije bio osuđen na neuspeh i ispostavio bi se na duži rok znatno skupljim od saradnje s njom. To je jasno jednom broju evropskih zemalja uvoznica, poput Nemačke, Francuske i Italije, kao i nekim tranzitnim zemljama, poput Turske i Bugarske, koje razvijaju alternativne puteve, ali ne na štetu Rusije, sa kojom saraduju u izgradnji novih puteva kretanja energenata (na primer gasovoda Severni i Južni tok). Problem je u tome što Sjedinjene Države, koje nisu upućene na energetske saradnju sa Rusijom kao što su to evropske zemlje, nastoje da ometu saradnju EU i Rusije, favorizujući alternativne pravce i podržavajući neke od rusofobično orijentisanih tranzitnih zemalja „nove Evrope” uključujući i one upletene u zamrznute sukobe. Shodno tome, mogli bismo da kažemo da su i SAD, a ne samo Rusija, akter kome odgovara nerešeno stanje ovih sukoba, kako bi omeli danas energetske saradnju, a sutra možda i približavanje EU i Rusije na širem bezbednosnom planu. Pošto su države EU bezbednosno podeljene i zavisne od SAD, to one ne mogu kao celina da se odupru ovoj vrsti američkog pritiska. Prema tome, i u energetske oblasti su SAD i Rusija ključni akteri koji moraju da se sporazumeju o rešenjima koja bi stvorila povoljan ambijent za rešavanje zamrznutih sukoba. Da li bi stvaranje razuđene energetske mreže zaista dugoročno uticalo na stabilizaciju regiona koje ta mreža pokriva, za sada je doduše samo teorijska zamisao, te ostaje da se potvrdi u praksi.⁵⁰

Ekonomski aspekt. Obeležja *de facto* država na postsovjetskom prostoru, ali i njihovih država metropola jesu ekonomska nerazvijenost, visok stepen siromaštva, kao i rasprostranjen kriminal i korupcija.⁵¹ Ako se može tvrditi da ovi činioci doprinose nerešenom stanju zamrznutih sukoba, da li bismo mogli reći da bi sa popravljanjem ekonomskih pokazatelja oni odlučnije krenuli u pravcu rešavanja? Postoji teza da države metropole jednostavno nisu ekonomski dovoljno privlačne *de facto* državama, da bi ove odustale od

50 Ibid.

51 Dov Lynch, “Frozen Conflicts – Unrecognized States in Eurasia”, *The World Today*, Augst/September 2001, pp. 37–38; Ceslav Ciobanu, “Political Economy of ‘Frozen Conflicts’ in ex–Soviet States: Challenges and Prospects for the U.S. and Russia”, op. cit., pp. 122–123.

secesije.⁵² Pošto su zemlje neposredno zahvaćene zamrznutim sukobima relativno slabog ekonomskog potencijala i marginalne u globalnim ekonomskim odnosima, to bi za njih jedino logično rešenje da krenu putem ekonomskog napretka bila neka vrsta regionalne integracije sa ekonomski snažnijim akterima.

Primer Kipra nam pokazuje da se ne može po automatizmu očekivati da ekonomski prosperitet metropole motiviše secesioniste da se predomisle po pitanju željenog statusa. Etničko–identitetski aspekt se ovde pokazuje kao presudniji. Tu su i ostali aspekti o kojima govorimo, jer rešenje zamrznutih sukoba ne zavisi samo od neposredno upletenih strana, već i od velikih sila koje ne bi lako dozvolile za njih neadekvatno rešenje. Ovo vidimo i na primeru ekonomskog aspekta, kada je reč o mogućnosti da područja zahvaćena zamrznutim sukobima ekonomski prosperiraju putem integracije u šire okvire. Problem je u tome što trenutno postoje suprotstavljeni integrativni oblici, pri čemu izbor lokalnih država u koji će se uključiti nije tako jednostavan. Evropska unija je za dobar deo zemalja Istočne Evrope najprivlačniji model integracije. Pa ipak, put do ulaska i ostvarivanja koristi od istog je za ove zemlje vrlo dug i naporan, jer bi usput morale da ispune niz uslova, između ostalih i da reše svoje zamrznute sukobe. Stoga se kao realnija alternativa nameće ruski projekat evroazijske ekonomske unije, koji je Rusija lansirala suočena sa nemogućnošću da usled svoje specifičnosti sama uđe u EU, a sa krajnjim ciljem da integriše i ekonomski napredi postsovjetski prostor, kako bi se ovaj naknadno što čvršće povezao sa Evropskom unijom.

Za rešavanje zamrznutih sukoba i ekonomski napredak područja zahvaćenih njima, najbolje bi bilo da se ostvari scenario o ekonomskom objedinjavanju evropskog i postsovjetskog prostora. Međutim, kao i po pitanju energetike, o ovome se ne pitaju samo Rusija i evropske zemlje, već i Sjedinjene Države, koje u ovakvoj ideji vide opasnost. Stoga one podržavaju širenje EU koje ne bi bilo kompatibilno, već bi išlo na štetu ruskog projekta i uopšte ruskog uticaja na postsovjetskom prostoru. Na taj način bi SAD da iskoriste privlačnost evrointegracije da od država upletenih u zamrznute sukobe služeći se evropskom politikom uslovljavanja iznude rešenja istih koja njima odgovaraju, a suprotstavljena su ruskim interesima. Dakle, i na ekonomskom planu bi bilo neophodno da se dva ključna aktera, SAD i Rusija slože u stavovima, kako bi se postsovjetske države na odgovarajući način ekonomski integrisale i iskoristile tu integraciju za ekonomski napredak koji bi poslužio svrsi rešavanja

52 Dov Lynch, "Separatist States and Post-Soviet Conflicts", op. cit., pp. 843–845.

zamrznutih sukoba. Naravno, uz svest da ekonomski napredak neće otkloniti identitetske razlike koje definišu strane u sukobu.

Demokratski aspekt. Postsovjetske *de facto* države odlikuju se (kao i većina zemalja nastalih na području bivšeg Sovjetskog Saveza) autoritarnim, u najmanju ruku hibridnim, ali ipak nedemokratskim režimima sa jakim predsednicima, od kojih neki ostaju na vlasti jako dugo.⁵³ Nedemokraciji ovih režima doprinosi i uticaj Rusije, koja nastoji da njoj lojalni ljudi budu na vlasti, nezavisno od izborne volje građana.⁵⁴ Prema tezi o demokratskom miru, ovo bi bio ključni činilac koji utiče na produžavanje zamrznutih sukoba i moguće obnavljanje nasilja, dok bi demokratizacija postsovjetskog prostora bila najbolje rešenje za mir. Pre svega zbog toga što bi demokratizacija omogućila miroljubivo dolaženje do modela koji bi bio zasnovan na konsocijaciji, tj. u kome bi manjine koje žele da se otepe dobile ravnopravnu mogućnost da učestvuju u vlasti zajedničke države.

Ako bismo i prihvatili spornu i objašnjenjem siromašnu tezu o demokratskom miru, postavlja se pitanje kako uopšte ostvariti demokratiju u državama koje su uključene u zamrznute sukobe? Autori koji se bave demokratizacijom ističu kako ona ne može ni da otpočne u državama gde postoje značajni delovi stanovništva koji datu državu ne osećaju kao svoju.⁵⁵ Uz to, protivrečan uticaj velikih sila, manjak bezbednosti i loša ekonomska situacija, činioци su koji doprinose autoritarnim tendencijama. Pomenuti izgledi za evropsku integraciju mogli bi pozitivno da utiču na demokratizaciju ovih područja, jer je ona jedan od uslova za pridruživanje EU. Međutim, od EU drugačije deluju SAD, koje su (kao i Rusija), iako deklarativno za demokratiju, u određenim slučajevima (ovo je najvidljivije u Gruziji) pre sklone da podrže njima lojalan autoritarni režim, nego demokratsku vlast koja bi pre odgovarala interesima druge velike sile. Prema tome, i ovde vidimo kako različite strateške računice SAD i Rusije negativno utiču na rešavanje zamrznutih sukoba, u ovom slučaju tako što ometaju demokratizaciju aktera koji učestvuju u njima. No, čak i kada bi se Rusija i SAD

53 Na primer, Igor Smirnov je 20 godina (1991–2011) bio predsednik Pridnjestrovlja, a Vladislav Ardžinba je vladao Abhazijom 15 godina (1990–2005).

54 Primer su predsednički izbori u Južnoj Osetiji novembra 2011, na kojima je ruski favorit izgubio, a koje je vrhovni sud ove *de facto* republike naknadno poništio. Q and A: South Ossetia separatist presidential election, BBC News Europe, Internet, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-17448113> 14/6/2012

55 Juan Linz and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-communist Europe*, Johns Hopkins University Press, 1996, pp. 16–37.

u sklopu nekog šireg paketa međusobnog sporazumevanja složile da pomognu demokratizaciju ovih područja, ne treba gajiti iluzije da bi to bilo dovoljno za rešavanje zamrznutih sukoba. Možda bi demokratski izabrane elite bile spremnije da miroljubivo reše sukobe, ali smo pre skloni da tvrdimo da bi u većini slučajeva rešenje do koga bi se na kraju došlo pre bio „sporazumni razvod” (po češko–slovačkom modelu), nego reintegracija u neku vrstu konsocijacione zajednice belgijskog ili švajcarskog tipa.

ZAKLJUČAK: PUT ZA REŠAVANJE ZAMRZNUTIH SUKOBA

Iz celokupne analize aspekata zamrznutih sukoba na području OEBS, kao glavni zaključak nameće se sledeći:

SAD i Rusija su ključni akteri koji u svojim rukama drže ključeve rešenja postsovjetskih zamrznutih sukoba. Bez saglasnosti ovih sila u stavovima na terenu međunarodnog prava, bezbednosti, energetike, ekonomije i demokratije, ovi sukobi će u dugoročnoj perspektivi ostati zamrznuti.

Slično se može reći i za kosovski sukob, uz ogradu da je tu uloga Rusije manja i da se svodi na suprotstavljanje legalizaciji nezavisnosti Kosova njegovim nepriznavanjem. Što se tiče Kipra, tu bitnu ulogu pored ovih dveju sila igra Turska, mada nije isključeno da tu regionalnu silu, kao i neke evropske zemlje (npr. Nemačku) možemo posmatrati kao bitne igrače (nezavisno od Rusije i SAD) i u ostalim pomenutim sukobima.

Na kraju, i jedna napomena u vezi sa fenomenom zamrznutih sukoba uopšte. Očekujemo da proučavanje ovog fenomena dobije na značaju u budućnosti, s obzirom na to da je ključni element definicije zamrznutih sukoba nesklad između pravnog i faktičkog stanja. Današnji svet pun je globalnih izazova koji zahtevaju kvalitetnije upravljanje međunarodnim poretom, a za ovo su pak potrebni efikasni međunarodno–pravni mehanizmi. Kako oni još uvek ne postoje, to se može očekivati učestalo javljanje rasednih linija između međunarodnog prava kakvo jeste i faktičkih međunarodnih odnosa, koji idu svojim putem. U tim rasednim linijama mogu se smestiti i neki novi sukobi, možda i većih razmera od analiziranih, koji bi usled protivrečnih volja velikih sila o pravnom regulisanju njihovih posledica ostali zamrznuti. Iskustvo zamrznutih sukoba koje smo analizirali dobra je polazna tačka za suočavanje i sa svim budućim sukobima u smislu traganja za njihovim punim rešenjem, umesto „zamrzavanja”, za koje smo videli u kojoj meri otežava put za rešavanje sukoba.

LITERATURA

1. Bellamy, Alex J. and Wheeler, Nicholas J, “Humanitarian Intervention in World Politics”, Internet, <http://cadair.aber.ac.uk/dspace/bitstream/handle/2160/1925/Wheeler?sequence=1> 12/7/2012.
2. Blank, Stephen, “Russia and the Black Sea’s Frozen Conflicts in Strategic Perspective”, *Mediterranean Quarterly*, Vol. 19, No. 3, Summer 2008, pp. 23–54.
3. Borgen, Cristopher J, “Imagining Sovereignty, Managin Secession: The Legal Geography of Eurasia’s ‘Frozen Conflicts’”, *Oregon Review of International Law*, Vol. 9, 2007, pp. 477–535.
4. Ciobanu, Ceslav, *Frozen and Forgotten Conflicts in the Post–Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution*, Richmond, 2008.
5. Ciobanu, Ceslav, “Political Economy of ‘Frozen Conflicts’ in ex–Soviet States: Challenges and Prospects for the U.S. and Russia”, *Revista stiintifica a Universitatii de Stat din Moldova*, 3 (13), 2008, pp. 119–127.
6. Cohen, Stephen, “Obama’s Russia ‘Reset’: Another Lost Opportunity?”, June 1, 2011, Internet, <http://www.thenation.com/article/161063/obamas-russia-reset-another-lost-opportunity> 14/6/2012.
7. Draganić, Maja, Trapara, Vladimir, “Energy Security Dilemma in the Eurasian Gas Market” (rukopis u pripremi za štampanje u zborniku sa međunarodne konferencije).
8. *European security treaty*, Draft, Internet, <http://archive.kremlin.ru/eng/text/docs/2009/11/223072.shtml> 12/06/2012.
9. Evans, Malcolm D, *International Law*, Oxford University Press, New York, 2003
10. Kreća, Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010.
11. Lavrov, Sergei, “The Euro–Atlantic Region: Equal Security for All”, *Russia in Global Affairs*, No 2, April–June 2010, Internet, http://eng.globalaffairs.ru/number/The_Euro-Atlantic_Region:_Equal_Security_for_All-14888 12/06/2012.
12. Linz, Juan and Stepan, Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post–communist Europe*, Johns Hopkins University Press, 1996.
13. Lynch, Dov, “Frozen Conflicts – Unrecognized States in Eurasia”, *The World Today*, August/September 2001, pp. 36–38.
14. Lynch, Dov, “Separatist States and Post–Soviet Conflicts”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944–)*, Vol. 78, No. 4, Oct. 2002, pp. 831–848.
15. MacFarlane, S. Neil, “Frozen Conflicts in the Former Soviet Union – The Case of Georgia/South Ossetia”, Internet, <http://www.core-hamburg.de/documents/yearbook/english/08/MacFarlane-en.pdf> 19/4/2012.

16. Morar, Filon, “The Myth of 'Frozen Conflicts': Transcending Illusive Dilemmas”, *per Concordiam*, Vol. 1, No. 2, June 2010, pp. 10–17.
17. Mullerson, Rein, “Precedents in the Mountains: On the Parallels and Uniqueness of the Cases of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia”, *Chinese Journal of International Law*, Vol. 8, No. 1, 2009, pp. 2–25.
18. Peet, John, “Frozen Conflicts – Europe’s Unfinished Business”, *Economist*, Nov 19th 2008, from The World in 2009 print edition, Internet, <http://www.economist.com/node/12494503> 6/6/2012.
19. *President of Russia Dmitry Medvedev's Speech at Meeting with German Political, Parliamentary and Civic Leaders, Berlin, June 5, 2008*, Internet, http://www.ln.mid.ru/brp_4.nsf/0/C080DC2FF8D93629C3257460003496C4 12/06/2012.
20. Q and A: South Ossetia separatist presidential election, BBC News Europe, Internet, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-17448113> 14/6/2012.
21. Rich, Roland, “Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and The Soviet Union”, *European Journal of International Law*, 4, 1993, pp. 36–65.
22. Rutland, Peter, “Frozen Conflicts, Frozen Analysis” (very preliminary draft), Internet, http://prutland.web.wesleyan.edu/Documents/Frozen_conflicts.pdf 18/4/2012.
23. Ryngaert, Cedric and Sobrie, Sven, “Recognition of States: International Law or Realpolitik? The Practice of Recognition in the Wake of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia”, *Leiden Journal of International Law*, 24, 2011, pp. 467–490.
24. Shaw, Malcolm N, *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
25. Stahn, Carsten, “Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm?”, *The American Journal of International Law*, Vol. 101, No. 1, Jan. 2007, pp. 99–120.
26. *The Military Doctrine of the Russian Federation*, Internet, http://merln.ndu.edu/whitepapers/Russia2010_English.pdf 12/06/2012.
27. “Transnistrian Conflict after 20 Years: A Report by an International Expert Group”, Witold Rodkiewicz (ed.), Centre for Eastern Studies, Institute for Development and Social Initiatives “Viitorul”, Warsaw, Chisinau, 2011.
28. Trapara, Vladimir, „Pravila o međunarodnom miru i bezbednosti u svetlu odnosa između velikih sila”, *Međunarodna politika*, god. LXI, br. 1140, oktobar–decembar 2010, str. 80–92.
29. Trapara, Vladimir, „Uloga OEBS operacija na terenu u zemljama u tranziciji”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIII, br. 1, 2011, str. 99–125.
30. Trapara, Vladimir, “Western Balkans and NATO: False Promise of the Long–Term Regional Security”, in: *Western Balkans: From Stabilization to Integration*,

Miroslav Antevski and Dragana Mitrović (eds.), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2012, pp. 425–436.

31. Turk, Danilo, “Recognition of States: A Comment”, *European Journal of International Law*, 4, 1993.
32. Van Walsum, Peter, “The Security Council and the Use of Force: The Cases of Kosovo, East Timor, and Iraq”, in: *The Security Council and the Use of Force: Theory and Reality – A Need for Change*, Niels Blokker and Nico Schrijver (eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, 2005.
33. Zartman, I. William, “Conflict and Resolution: Contest, Cost and Change”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 518, Resolving Regional Conflicts: International Perspectives, Nov. 1991, pp. 11–22.

Vladimir TRAPARA and Miloš JONČIĆ

**THE ROAD TO CONFLICT RESOLUTION: A COMPARATIVE
ANALYSIS OF FROZEN CONFLICTS IN THE OSCE AREA**

ABSTRACT

In this paper the authors comparatively analyze the frozen conflicts in the OSCE area with an objective to discover specific features of the road to their solution. An accent has been put on the post–Soviet conflicts, while Kosovo and Cyprus are treated as subsidiary cases. A decisive element of the frozen conflict definition is a disharmony between the legal and factual state regarding territorial changes which took place as a consequence of an armed conflict. Thus, the international law aspect is the most important in considering possibilities for settlement of these conflicts. Other aspects which are analyzed in the paper are security, energy, economic, and democratic ones. The common conclusion of the analysis of each of these aspects is that the USA and Russia are the key actors which influence these frozen conflicts’ resolution. In the absence of their consensus, these conflicts are doomed to remain frozen in the long run.

Key Words: frozen conflicts, OSCE, post–Soviet space, Transnistria, Abkhazia, South Ossetia, Kosovo, Cyprus, United States, Russia

ODNOSI U TROUGLU SAD–EU–RUSIJA I NJIHOV UTICAJ NA GLOBALNE MEĐUNARODNE ODNOSI²

APSTRAKT

Rad je posvećen objašnjenju osnovnih karakteristika, tendencija i perspektiva odnosa u trouglu SAD–EU–Rusija i njihovom značaju i uticaju na širi međunarodni kontekst. Autorka objašnjava okolnosti i probleme sa kojima se u međusobnoj saradnji suočavaju SAD, EU i Rusija, kao i uticaj ove strateški važne saradnje na ukupne međunarodne odnose. Autor ukazuje na činjenicu da pored mnogobrojnih zajedničkih interesa, postoje i značajne razlike i protivrečnosti kako u međunarodnim pozicijama, tako i u neposrednim i dugoročnim ciljevima SAD, EU i Rusije. Ističe se da će efikasna borba sa nizom novih pretnji i izazova u svetu, u krajnjoj liniji, zahtevati restrukturiranje odnosa EU i NATO-a, kao i razvoj konkretnije strategije za saradnju SAD-a, EU i Rusije. Pri tome bi, kako se navodi, EU trebalo da igra značajniju ulogu nego do sada. Autor zaključuje da postoji više neiskorišćenih mogućnosti za saradnju između SAD–EU–Rusija, te da će uticaj Unije u svetu zavisiti i od njene spremnosti i sposobnosti da doprinese rešavanju međunarodnih bezbednosnih problema.

Ključne reči: Evropska unija, Ruska Federacija, SAD, međunarodni odnosi.

Odnosi i saradnja SAD, EU i Rusije imaju važan uticaj na aktuelne međunarodne odnose. Pored mnogobrojnih zajedničkih interesa, postoje i značajne razlike i protivrečnosti u njihovim međunarodnim pozicijama, kao i u neposrednim i dugoročnim ciljevima.

1 Dr Ana Jović Lazić, istraživač-saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail adresa: anajovic@diplomacy.bg.ac.rs.

2 Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, finansiranog od strane Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije (evidencioni broj: 179029), a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2014. godine.

U periodu Hladnog rata svet je u osnovi bio polarizovan na dva suprotstavljena vojno-politička bloka – Varšavski pakt, na čijem se čelu nalazila Rusija, i NATO koji je predvodio SAD. Početkom osamdesetih godina dvadesetog veka američka spoljna politika zasnivala se na pretpostavci da će SSSR postojati relativno dugo. Nije predviđan raspad Sovjetskog Saveza i „socijalističkog lagersa”.³ Promene u SSSR-u počinju da bivaju приметne sredinom osamdesetih, kada je Gorbačov počeo da ukida jedan po jedan izvor neslaganja između Istoka i Zapada. U osnovi promena započetih u sovjetskoj spoljnoj politici ležala su pragmatična nastojanja da se zaustavi trka u naoružanju kako bi se oslobodili resursi za rešavanje sve izrazitijih ekonomskih, socijalnih i drugih problema.⁴

Raspad SSSR-a 1991. godine osporio je dotadašnju strukturu bipolarnog međunarodnog sistema, kojim su dominirale dve velike sile, odnosno dva bloka na čelu sa velikim silama. Završetkom Hladnog rata i raspadom Varšavskog pakta i Sovjetskog Saveza, evroatlantski savez ostao je bez glavnog vojnog, političkog i ideološkog neprijatelja. Istovremeno, raspad SSSR-a doveo je do pojave Rusije kao najmoćnije države naslednice, čiji razvoj i proces demokratizacije značajno utiču na evropsku i globalnu bezbednost. U post-bipolarnom svetu, Zapad Rusiju vidi istovremeno kao potencijalnu pretnju i kao saveznicu.⁵

Kolaps bipolarnog sistema bio je veliki izazov i za odnose SAD-a i EU. Uloga i položaj SAD-a u transatlantskom savezu počeli su da se menjaju. Sa raspadom SSSR-a, bezbednost Zapadne Evrope postala je manje zavisna od SAD-a. Prestanak sovjetske opasnosti naveo je Evropljane da preispitaju svoje dugogodišnje partnerstvo sa Sjedinjenim Američkim Državama i usvoje samostalnu politiku. Evropa se osećala mnogo sigurnije u svetu u kojem ne postoji velika neprijateljska vojna organizacija oličena u Varšavskom paktu.⁶

Kada je reč o bezbednosti nakon Hladnog rata, pa sve do 1999, između EU i Rusije postojala je svojevrsna „politika zanemarivanja”. Ova politika zasnivala se na činjenici da EU i Rusija još geografski nisu bile suviše blizu, a oba aktera bila su zaokupljena rešavanjem sopstvenih problema u uslovima krupnih promena na međunarodnom planu. U to vreme Zajednička spoljna i bezbednosna politika EU,

3 Vitaly Merkushev, “Relations between Russia and the EU”, *Perspectives on European Politics and Society*, Routledge, Leiden, 2005, p. 359.

4 Robert H. Donaldson, Joseph L. Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems Enduring Interests*, Sharpe, Armonk, New York, 1998, p. 189.

5 George Voskopoulos, “U.S. Terrorism, International Security, and Leadership: Toward a U.S.–EU–Russia Security Triangle”, *Demokratizatsiya*, Vol. 11, The World Affairs Institute, Washington, DC, 2003, p. 166.

6 Elisabeth Johansson-Nogues, *The Construction of an EU foreign policy identity*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2008, p. 308.

kao i Evropska bezbednosna i odbrambena politika, jedva da su postojale u praksi – van papira, dok se NATO postepeno profilisao kao garant bezbednosti.⁷ Istovremeno, zemlje članice EU više nisu bile pod blokovskim pritiskom da svoje spoljnopolitičke interese neposredno potčine širim interesima NATO-a. Početkom devedesetih godina Evropsku zajednicu zamenila je Evropska unija, kao konsolidovaniji politički akter, simbolizovan u stvaranju Zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Taj proces SAD je posmatrao ambivalentno.⁸

Neposredno nakon Hladnog rata, SAD i zapadnoevropske zemlje složili su se da bi Rusija trebalo da bude integrisana u post-bipolarni svetski poredak, između ostalog i zbog toga što bi problemi i troškovi izolacije Rusije bili veći od troškova i prednosti saradnje sa njom. Rusija je, sa svoje strane, saradnju sa Zapadom videla kao mogućnost da dobije adekvatnu ulogu i uticaj u post-hladnoratovskom periodu.⁹ Na samitima SAD-a i Rusije održanim sredinom devedesetih usvojene su brojne političke deklaracije i izjave u kojima se navodi da se dve zemlje međusobno više ne smatraju potencijalnim neprijateljima.¹⁰

Politika Rusije postala je jasno proevropski orijentisana, pokazujući da je saradnja sa Unijom njen strateški prioritet.¹¹ Gorbačovljev naslednik Boris Jeljcin otišao je još dalje u približavanju nekadašnjim sovjetskim neprijateljima SAD-u i Zapadu uopšte. Njegova administracija je, i pored velikih razlika, pokušala da izgradi istinsko partnerstvo sa Zapadom. Jeljcin je želeo da se u Rusiji bez odlaganja sprovedu političke i ekonomske reforme. Na posebnom samitu Saveta bezbednosti UN 1992. godine Jeljcin je izneo svoje stavove tvrdeći da Rusija vidi SAD, Zapad i zemlje Evrope ne samo kao partnere, već i kao saveznike, što je veoma važan preduslov za miroljubivu saradnju država civilizovanog sveta. Tom prilikom Jeljcin je istakao da Rusija svoju spoljnu politiku više ne potčinjava ideološkim doktrinama

7 Dov Lynch, “The Security Dimension of the European Neighbourhood Policy”, *The International Spectator*, No.1, Istituto Affari Internazionali, Routledge, Rome, 2005, p. 36.

8 Elisabeth Johansson-Nogues, *The Construction of an EU foreign policy identity*, op. cit., p. 308

9 Riccardo Alcaro and Emiliano Alessandri, “Re-setting US–EU–Russia Relations. Moving beyond Rhetoric”, *Documenti IAI 0919*, Istituto Affari Internazionali, Roma, 2009, pp. 2–3.

10 Prvi sastanak nakon raspada SSSR-a američkog predsednika Buša starijeg i ruskog predsednika Jeljcina održan je decembra 1991. u Kemp Dejvidu. Promena predsednika na američkim izborima 1992. godine dovela je do promene u politici prema Rusiji. Politika Klintonove administracije polazila je od stava da je glavni problem SAD-a postala slabost Rusije, a ne njena snaga. “U.S.–Russia Relations”, Internet, <http://www.bits.de/NRANEU/US-Russia.htm>.

11 George Voskopoulos, “U.S.Terrorism, International Security, and Leadership: Toward a U.S.–EU–Russia Security Triangle”, op. cit., p. 166.

ili politici samodovoljnosti, kao i da su njeni osnovni principi prevlast demokratije, ljudskih prava i sloboda, zakonitosti i morala.¹² U to vreme administracija Bila Klintona vodila je politiku prema Rusiji u skladu sa svojim uverenjem da su domaća kretanja u Rusiji ključna za utvrđivanje njene spoljne politike. Postoje mišljenja da je ona našla odgovarajućeg partnera i u Andreju Kozirjevu, prvom post-komunističkom ministru inostranih poslova, koji je ohrabrivao američko učešće u unutrašnjoj tranziciji Rusije i glasno zastupao prozapadnu politiku.¹³

Međutim, odnosi Rusije sa Zapadom tokom devedesetih nisu doveli do njene željene integracije u novi međunarodni poredak. Istovremeno, ruska privreda je ubrzano propadala i zaoštivali se socijalni i politički problemi, uz ratove u okolnim regionima. Ovo je naišlo na velike otpore snažnih konzervativnih snaga iz sovjetskog perioda. Došlo je do razočaranja unutrašnjom tranzicijom i pokrenute su rasprave o ulozi SAD-a i EU u promovisanju reformi i kapitalizma u Rusiji. Kozirjeva je 1996. godine zamenio Jevgenij Primakov, čije je odbacivanje prozapadne politike i zalaganje za multipolarnost kao osnovni princip bezbednosne politike Rusije izazvalo značajne kritike u SAD-u i EU.¹⁴

U Rusiji je sazrevalo saznanje da se na pomenutim osnovama ne mogu dugoročnije graditi ravnopravni, partnerski odnosi. Rusija je, međutim, bila suviše slaba da bi stvari mogla da pokrene u pravcu svojih interesa. Iako je očuvala atribute svetske sile, dramatičan pad ekonomske i političke snage i secesionistički pokreti doveli su do brojnih protivrečnosti između aspiracija i realnih kapaciteta Rusije.¹⁵

12 Robert H. Donaldson, Joseph L. Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems Enduring Interests*, op. cit., p. 190.

13 Angela Stent, "American views on Russian security policy and EU–Russian relations", Prepared for the IISS/CEPS European Security Forum, Brussels, January 14, 2002, Internet, <http://www.eusec.org/stent.htm>.

14 Jevgenij Primakov je bio ministar spoljnih poslova Rusije od januara 1996. do septembra 1998, a zatim premijer do maja 1999. godine. Primakov je imao pragmatičan pristup spoljnoj politici i odnose u međunarodnoj zajednici je posmatrao prvenstveno kao konkurenciju odnosa snaga vodećih sila. Polazeći od činjenice da je Rusija svetska sila, Primakov je smatrao da bi svoje nacionalne interese trebalo da zaštiti ograničavanjem uticaja SAD-a i Zapada u svetu. Ovaj cilj trebalo je ostvariti ne sukobima, već intenzivnijom saradnjom sa nekim od najuticajnijih zemalja sveta, kao što su Kina, Indija, Brazil, itd. Geopolitičkom pozicioniranju Rusije trebalo je da doprinese i tešnja saradnja sa zemljama ZND, kao i njena uloga posrednika između Zapada i tzv. „otpadničkih zemalja”, kao što su Severna Koreja, Irak, Jugoslavija, Kuba, Libija, itd. Дмитрий Тренин, „Политические отношения России с США и Евросоюзом: союзники, партнеры, соперники?”, op. cit., стр. 265.

15 Richard Sakwa, "New Cold War' or twenty years' crisis? Russia and international politics", *International Affairs* 84: 2, Royal Institute of International Affairs, London, 2008, p. 241.

Postoje mišljenja da je u vreme administracije Bila Klinton SAD posmatrao Rusiju ne kao potencijalnog saradnika, već kao nostalgичnu, nefunkcionalnu i finansijski slabu silu na čiji račun je Zapad mogao da ostvari svoje interese.¹⁶ U skladu sa tim je i stav da su, dok se Rusija suočavala sa složenim problemima, SAD i Zapad u njoj videli izvor sirovina, tržište za svoju robu i mlađeg partnera na međunarodnoj areni, nastojeći da to pokriju simboličnim gestovima i formalnim odnosom prema Rusiji kao velikoj sili. Tokom devedesetih godina i SAD i Unija nastojali su da ostvare svoje političke i bezbednosne ciljeve u postkomunističkoj Evropi koji su, pre svega, podrazumevali uključivanje zemalja Istočne Evrope u bezbednosne, političke i ekonomske institucije Zapada.¹⁷

Oponašajući ravnopravno partnerstvo, SAD i Zapadna Evropa uspevali su da zadrže Rusiju na liniji saradnje sa Zapadom sve do NATO bombardovanja SRJ 1999. godine.¹⁸ Bombardovanje je znatno pogoršalo odnose Rusije i Zapada. Rusija je ocenila da cilj intervencije NATO-a nije očuvanje stabilnosti u Evropi, kao što su to proklamovali lideri ove organizacije, već širenje oblasti američke i zapadne hegemonije.¹⁹ Rusija je tada privremeno prekinula odnose sa NATO-om.

U to vreme najveća slabost Rusije bile su njene finansije. Kada je bankrotirala, 1999. godine, Rusija je imala 16,6 milijardi dolara kredita od MMF-a i samo 8 milijardi dolara deviznih rezervi. Ipak, rast cena nafte (od 10 dolara za barel u 1998. na 35 dolara u 2000. godini) omogućio je postepeno poboljšanje ekonomske situacije u zemlji.²⁰

Prevazilaženjem finansijskog haosa, dolazi i do promena u spoljnoj politici Rusije i nastojanja da se obnovi njen uticaj u svetu. Kada je došao na vlast, Putin je pokazao da ima odlučnu nameru da ostvari ono što je smatrao zaslužnim

16 Francisco José Ruiz González “European Union-Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, *The European Security and defence policy (ESDP) after the Entry into Force of the Lisbon Treaty*, Spanish Institute for Strategic Studies, Working Group, No 5/09, Madrid, 2010, p. 194.

17 Дмитрий Тренин, „Политические отношения России с США и Евросоюзом: союзники, партнеры, соперники?“, *Интеграция и идентичность: Россия как “новый Запад”*, Москва, 2006, стр. 233.

18 *Ibidem*, p. 239.

19 Riccardo Alcaro and Emiliano Alessandri, “Re-setting US–EU–Russia Relations. Moving beyond Rhetoric”, *op. cit.*, p. 3.

20 Francisco José Ruiz González “European Union–Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, *op. cit.*, p. 194.

mestom Rusije u svetu. Istovremeno, odlučio je i da se pozabavi promenama u međunarodnom okruženju, od kojih je mnoge smatrao nezakonitim i rezultatom slabosti države za vreme Gorbačovljeve i Jeljcinove ere.

U spoljnoj politici Rusija je tražila saveznike koji bi delili njena stanovišta o sprečavanju globalne dominacije SAD-a, koju je Moskva smatrala, a i dalje smatra, pretnjom međunarodnoj bezbednosti i svojim nastojanjima da postane značajan centar uticaja u multipolarnom svetu.²¹ U težnji da postane ključni faktor u međunarodnim odnosima Rusija je uspostavila bliske odnose sa brojnim akterima, uključujući i zemlje Zapadne Evrope, Kinu, Indiju i Brazil, ali i sa zemljama koje je SAD okarakterisao kao „otpadničke”.²² Posebna pažnja posvećena je zemljama koje su postale nezavisne na tzv. „postsovjetskom prostoru”.

Istovremeno, Rusija je shvatila i značaj uspostavljanja funkcionalnih odnosa i saradnje sa Zapadom, pre svega Evropskom unijom. Bliža saradnja sa EU bila je značajna kako bi se pridobila evropska podrška za stavove Rusije o strateškim međunarodnim pitanjima. Postoje mišljenja da je orijentacija prema Evropi veoma važna za samoidentifikaciju Rusije kao značajne evroazijske regionalne sile, i za prevazilaženje ruskog sindroma supersile.²³ Zvanična politika polazila je od toga da je Rusija deo evropskog civilizacijskog identiteta i da bi svet trebalo da pokaže spremnost da prihvati značajniju ulogu Rusije u međunarodnoj zajednici.²⁴ U tom bi kontekstu trebalo posmatrati i odnose EU i Rusije i njihov razvoj do strateškog partnerstva.²⁵

Za većinu post-komunističkih zemalja kraj Hladnog rata i saradnja sa zapadnim institucijama bili su simbol oslobođenja od nekadašnjeg podređenog položaja i zavisnosti. Pristupanje Uniji i Severnoatlantskom savezu videle su kao najefikasniji način da obezbede sigurnost i stabilnost u novim okolnostima. Ove zemlje su se opredelile za duboke reforme i proces transformacije

21 Roger E. Kanet, “Russia and Europe: An Imbalanced Relationship”, in: *US-EU-Russia: New Strategic Dynamics after Bush*, ACDIS Occasional Paper, Vol. XVII, No. 1, University of Illinois, Illinois, 2008/9, p. 5.

22 Kathleen J. Hancock, “Russia: Great Power Image versus Economic Reality”, *Asian Perspective*, Vol. 31, No. 4, Institute for Far Eastern Studies Kyungnam University, Seoul, 2007, p. 73.

23 Irina Kobrinskaya, “The Multispeed Commonwealth”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 2, No. 1, Moscow, 2004, pp. 51–63.

24 Richard Sakwa, “New Cold War’ or twenty years’ crisis? Russia and international politics”, op. cit., p. 242.

25 Ilsiya Shakurova, “European Union – Russian Relations after the Last EU Enlargement”, *Comparing and Inter-Relating the European Union and the Russian Federation*, Andreas Langenohl and Kirsten Westphal (eds.), No. 30, Universität Gießen, Bonn, 2006, p. 12.

političkih i ekonomskih sistema.²⁶ SAD i Zapadna Evropa prihvatili su i svesrdno podržali ovu orijentaciju, pokazavši spremnost da zemlje Centralne i Istočne Evrope postepeno integrišu u NATO i EU. Ovo, međutim, nije nailazilo na bezrezervnu podršku Rusije, posebno kada je u pitanju članstvo u NATO-u. Rusija je promene pre svega doživela kao izazov u očuvanju uloge i uticaja značajnog faktora u međunarodnim odnosima.²⁷

Kasniji razvoj događaja u međunarodnim odnosima obeležio je unilateralizam Bušove administracije, početak globalnog rata protiv terorizma i invazija na Irak 2003. godine, što je dovelo do daljeg samoodređenja Rusije kao značajne nezavisne sile sa globalnim interesima.²⁸

Bušova administracija davala je prednost jednostranom pristupu međunarodnim odnosima, zbog čega su tenzije između Zapada i Rusije dodatno povećane. Tzv. „tvrdi nacionalni strateški i ekonomski interesi” bili su na vrhu liste prioriteta američke politike, dok se na poštovanje konvencija i principa međunarodnog prava često gledalo kao na smetnju u ostvarenju ciljeva politike SAD-a.²⁹

U to vreme i Unija i Rusija razvijale su odnose ubedene da će njihova uloga i značaj na međunarodnoj sceni neminovno rasti. Iako to nigde nije eksplicitno navedeno, smatra se da je postojalo zajedničko uverenje EU i Rusije da će se uloga SAD-a u svetu postepeno smanjivati i da neće biti u mogućnosti da jednostrano rešava značajne međunarodne probleme i izazove.³⁰ Postoje mišljenja da je u geopolitičkom smislu, Rusiji potrebna Unija pre svega kako bi balansirala hegemoniji SAD-a u svetu. U skladu sa tim je stav da Rusiji ide na ruku svaki znak neslaganja u evroatlantskim odnosima i svako nastojanje Unije da postane nezavisniji centar moći u globalnim odnosima. Drugim rečima, Rusija želi da učestvuje, zajedno sa Unijom, u stvaranju novog multipolarnog svetskog poretka. Veruje se da bi odnosi i saradnja sa Rusijom mogla biti od značaja i za unapređenje globalnog položaja same Unije. Argumenti u prilog toga uključuju

26 Adam Daniel Rotfeld, “Transforming Foreign and Security Policies”, *American Foreign Policy Interests*, Vol. 29, Issue 1, Routledge, New York, 2007, p. 60.

27 Richard Sakwa, “New Cold War’ or twenty years’ crisis? Russia and international politics”, op. cit., p. 241.

28 Francisco José Ruiz González “European Union–Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, op. cit., p. 194.

29 “U.S.–Russia Relations”, op. cit.

30 Marcin Kaczmarek, “Russia’s place in global EU policy”, *The Russian Factor in the Policy of the European Union Towards International Crises*, Natolin Paper 36, Warsaw: Natolin European Centre, 2009, p. 68.

činjenicu da je Rusija stalna članica Saveta bezbednosti UN, da ima politički uticaj u sukobima opterećenim regionima u svetu, kao i da nastoji da ograniči jednostranu politiku SAD-a. U skladu sa tim, bilo bi prirodno očekivati da Rusija bude značajan partner Unije u rešavanju međunarodnih kriza.³¹

Nakon terorističkih napada u SAD-u septembra 2001. godine, borba protiv terorizma našla se u žiži interesovanja međunarodne zajednice. Rusija je počela da naglašava svoje strateško partnerstvo i sa EU i sa SAD-om. Ona je bila i među prvim zemljama koje su odlučile da stanu uz SAD u borbi protiv Al Kaide. Veruje se da je Rusija očekivala kako će njen doprinos u borbi protiv terorizma omogućiti da SAD postane elastičniji u vezi sa pojedinim unutrašnjim pitanjima u Rusiji, pre svega u vezi sa Čečenijom, ali i uopšte sa pitanjem poštovanja ljudskih prava. U tom kontekstu, Rusija je nastojala da pokaže da je čečenski separatizam deo šire opasnosti od terorizma u svetu. SAD je pozdravio predloge Rusije za saradnju, uveren da će Moskva pomoći u rešavanju problema sa kojim je bio suočen. Preovladava mišljenje da je približavanja Rusije Zapadu posle napada na Svetski trgovinski centar bilo, pre svega, posledica pragmatizma, kao i da tako proglašeno jedinstvo u borbi protiv terorizma nije smanjilo postojeće razlike između Rusije i SAD-a.³²

Dakle, iako su se pojavile naznake da će naizgled trajna neslaganja i podele između Rusije i SAD-a biti prevaziđeni, ubrzo su sporna pitanja ponovo došla do izražaja nastavljajući da opterećuju rusko-američke odnose.³³ Juno 2002. godine SAD se povukao iz ugovora o antiraketnom naoružanju koji je potpisao sa SSSR-om 1972. kao deo pregovora o ograničenju strateškog naoružanja. Međutim, iste godine osnovan je i Savet NATO–Rusija, o čemu će naknadno biti reči.

U nizu protivrečnosti u odnosima SAD-a, EU i Rusije jedinstvena je situacija nastala u vezi sa pripremom i sprovođenjem vojnih operacija SAD-a i njegovih saveznika u vezi sa svrgavanjem režima Sadama Huseina. Bez presedana je da, pored Rusije, Francuska i Nemačka istupe protiv nacrtu rezolucije SAD-a i Velike Britanije u Savetu bezbednosti UN.³⁴ Dubok

31 *Ibidem*, p. 69.

32 Riccardo Alcaro and Emiliano Alessandri, “Re-setting US–EU–Russia Relations. Moving beyond Rhetoric”, op. cit., p. 3.

33 “The Anti-Ballistic Missile (ABM) Treaty at a Glance”, Internet, <http://www.armscontrol.org/factsheets/abmtreaty>.

34 Konstantin Khudoley, “Russia and the European Union: New opportunities, new challenges”, in: Arkady Moshes (ed.), *Rethinking the Respective Strategies of Russia and the European Union, Special FIIA Report*, Carnegie Moscow Center, The Finnish Institute of International Affairs Helsinki, Moscow, 2003, p. 13.

unutrašnji raskol do kojeg je došlo po ovom pitanju u EU doveo je do formiranja svojevrstne diplomatske koalicije Berlina, Moskve i Pariza, u kojoj je svaka od zemalja sledila svoje sopstvene ciljeve. Inače, jedinstvo Rusije i dve ključne zemlje EU po pitanju Iraka nije suštinski uticalo na dalji razvoj ukupnih odnosa Rusija i Unije koji su se komplikovali.³⁵

SAD i neke zemlje EU, često su ukazivali na to da je politika Rusije štetna po dalji društveno-ekonomski razvoj u svetu i razvoj zemalja nastalih na teritoriji bivšeg SSSR-a, i da kao takva ugrožava transatlantsku solidarnost i saradnju. Nastojanja Rusije da poveća uticaj na post-sovjetskom prostoru naišla su na otpor Gruzije i Ukrajine, koje su na izborima održanim 2003, odnosno 2004, pokazale da gravitiraju zapadnim zemljama. U jesen 2005. Rusija i Nemačka postigle su dogovor da izgrade gasovod „Severni tok”. Rusija je sredinom 2006. predvodila Samitom G8 koji je održan u Sankt Peterburgu. Međutim, događaji koji su usledili te godine, kao što su ubistvo ruske novinark Ane Politkovske i bivšeg službenika Savezne službe bezbednosti Rusije Aleksandra Litvinjenka, negativno su se odrazili na odnose Rusije i Zapada.³⁶

Krajem 2006. i početkom 2007. Rusija je počela da traži temeljnu rekonstrukciju postojećeg modela odnosa sa Zapadom i novi položaj na međunarodnoj sceni, koji bi joj omogućio da osigura ravnopravnost u odnosu na Zapad i ostale centre moći u nastajanju.³⁷

Samouvereni stav Rusije u velikoj meri je zasnovan na velikom ekonomskom rastu, pre svega zahvaljujući značajnom rastu cena energenata od sredine 2004. Pored toga, u leto 2006. Rusija je izmirila obaveze koje je po osnovu sovjetskih dugova imala prema Pariskom klubu, čime je u potpunosti obnovila svoj finansijski suverenitet.³⁸

Suštinske razlike u stavovima oko statusa Kosova, primedbe Rusije na plan SAD-a da razvije sistem protivrakete odbrane i razmesti elemente sistema u

35 Тимофей Бордачев, *Пределы Европеизации. Россия и Европейский союз в 1991 – 2007 годах: теория и практика отношений*, Европа, Москва, 2007., стр. 26.

36 Fyodor Lukyanov, Putin’s Russia: “The Quest for a New Place”, *Social research*, Vol. 76, No. 1, Western Social Science Association, New York, 2009, p. 122.

37 Marcin Kaczmarski, “Russia’s revisionist policy towards the West”, *OSW Studies*, Issue 33, Centre for Eastern Studies, Warszawa, 2009, p. 49.

38 Sa pozicije po veličini dvadesete ekonomije sveta 2000. godine, ona je napredovala do osme pozicije u smislu pariteta kupovne moći 2008. Prosečna godišnja stopa rasta između 1999. i 2007. bila je sedam procenata. BDP se sa 200 milijardi dolara 1999. povećao do 1,78 milijardi 2008. godine. U istom periodu realni BDP porastao je za 70 procenata. Ibidem., p. 51–52.

Poljskoj i Češkoj, kao i pitanje ratifikacije izmenjenog sporazuma o konvencionalnim oružanim snagama u Evropi, izazvali su značajne tenzije u odnosima EU, SAD-a i Rusije 2007. godine.³⁹

Rastuće napetosti uočene su i u poznatom obraćanju na 42. minhenskoj konferenciji o bezbednosti februara 2007, tadašnjeg predsednika Rusije Vladimira Putina. Tom prilikom Putin je oštro kritikovao postojeći model odnosa Rusije i Zapada, za koji je rekao da je na snazi od kraja Hladnog rata, kao i američku spoljnu politiku, optužujući SAD da se opasno meša u suverene poslove ostalih naroda, namećući im svoju ekonomsku, kulturnu i obrazovnu politiku. Osnovna teza Vladimira Putina bila je da Zapad, posebno SAD, nije uzeo u obzir mišljenja i interese Rusije. Kritikovao je i ambicije SAD-a da izgradi unipolarni svetski poredak, nedostatak posvećenosti kontroli naoružanja, proširenje NATO-a i razvoj antiraketnog štita. Poruka koju je poslao bila je da Rusija više ne prihvata postojeći međunarodni poredak. Od sredine devedesetih godina, Rusija je kritikovala model svojih odnosa sa Zapadom koji je nastao nakon završetka Hladnog rata. Istovremeno, ona je pokušavala da se pridruži postojećem globalnom poretku zalažući se za prilagođavanje sistema kako bi bio povoljniji za nju. Iako se ovaj govor često ocenjuje kao prekretnica u spoljnoj politici Rusije, postoje i mišljenja da on uglavnom ponavlja već izraženu zabrinutost zvanične Moskve. Pri tome se ukazuje na nastojanje visokih ruskih zvaničnika da naglase kako govor održan u Minhenu nije konfrontacioni, i da istaknu kako Rusija želi saradnju sa svakim ko je spreman da učini isto pod jednakim uslovima.⁴⁰

Na Putinovo obraćanje Buš je uzvratilo insistiranjem na priznavanju jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova februara 2008, akcionim planovima za članstvo u NATO-u Ukrajine i Gruzije na samitu u Bukureštu aprila te godine – inicijativa je žestoko osporena od strane Nemačke i Francuske – a nastavio je i sa planovima za razmeštanje sistema protivraketne odbrane u Poljskoj i Češkoj.⁴¹

Do vrhunca u zaoštavanju odnosa SAD-a i Rusije, a i EU, došlo je za vreme šestodnevnog rata između Rusije i Gruzije avgusta 2008. i kasnijeg priznavanje nezavisnosti Abhazije i Južne Osetije od strane Rusije. Ovaj sukob spustio je odnose SAD-a, Evrope i Rusije na najniži nivo od kraja Hladnog rata.

39 Margot Light, “Keynote Article: Russia and the EU: Strategic Partners or Strategic Rivals?”, *Journal of Common Market Studies Annual Review of the European Union in 2007*, Vol. 46, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, p. 14.

40 Monaghan, Andrew, “‘An enemy at the gates’ or ‘from victory to victory’? Russian foreign policy”, *International Affairs*, 84: 4, Royal Institute of International Affairs, London, 2008, p. 719.

41 Fyodor Lukyanov, *Putin's Russia: “The Quest for a New Place”*, op. cit., p. 122.

Postoje mišljenja da u Rusiji još preovlađuje „hladnoratovski mentalitet”, i da zato često prenaglo reaguje kada veruje da je ugrožena njena pozicija u oblastima gde smatra da ima legitimnu ulogu. U svakom slučaju, sukob Rusije i Gruzije pokazao je spremnost Rusije da primeni i vojna sredstva ukoliko proceni da su njeni vitalni bezbednosni interesi u susedstvu ugroženi.⁴²

Ovo je potvrdio i ruski predsednik Medvedev, koji je nakon sukoba jasno stavio do znanja da će Rusija nastaviti da brani svoje sfere interesa i svoje građane u inostranstvu. Polazeći od toga da svi narodi imaju interese, Medvedev je zaključio da je prirodno da Rusija bivše sovjetske republike posmatra kao oblast svojih posebnih interesa. I ministar inostranih poslova Lavrov dao je brojne izjave o jedinstvenim odnosima i zajedničkim civilizacijskim i ostalim vezama Rusije i zemalja ZND. Postoje mišljenja da su ove izjave potvrdile namere Rusije da uspostavi dominantnu ulogu i uticaj u susedstvu.⁴³

Stav prema susedstvu Rusija je potvrdila i u Spoljnopolitičkom konceptu iz 2008, u kojem je artikulisala vodeće principe svoje spoljne politike, uključujući i stav da za Rusiju, kao i za ostale zemlje, postoje regioni u kojima imaju privilegovane interese. Postoje mišljenja da novi Spoljnopolitički koncept, pored toga što pomaže u razumevanju ruskih stanovišta i politika, pruža ključ i za procenu pravca u kojem se mogu razviti odnosi Rusije sa Zapadom. Kao jedan od osnovnih ciljeva spoljnopolitičkih aktivnosti navodi se jačanje pozicije u svetskoj zajednici, koja će odgovarati interesima Rusije i koja je neophodna za rast i razvoj njenog političkog, ekonomskog, intelektualnog i duhovnog potencijala.⁴⁴

U Spoljnopolitičkom konceptu navodi se i da Rusija svoje odnose sa SAD-om izgrađuje uzimajući u obzir ne samo ogromni potencijal te zemlje za uzajamno korisnu bilateralnu trgovinsku, ekonomsku, naučnu, tehnološku i drugu saradnju, već i njen ključni uticaj na stanje globalne strateške stabilnosti i međunarodnu situaciju u celini.⁴⁵ Predlaže se i strateško partnerstvo sa SAD-om kako bi se prevazišle barijere i ideološki principi prošlosti, i usredsredilo na stvarne pretnje. Naglašava se da je interes Rusije da akcije SAD-a u svetu budu zasnovane na principima i pravilima međunarodnog prava, pre svega Povelje

42 Manfred Huterer, “The Russia Factor in Transatlantic Relations and New Opportunities for U.S.–EU–Russia Cooperation”, op. cit., p. 5.

43 Francisco José Ruiz González “European Union–Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, op. cit., p. 198.

44 Ibidem., p. 199.

45 “Концепция внешней политики Российской Федерации”, 12 июля 2008 года, Интернет, <http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.shtml>.

UN. Dugoročni prioritet Rusije je uspostavljanje odnosa sa SAD-om na čvrstim ekonomskim osnovama koje će obezbediti da se problemi zbog razlike dveju strana rešavaju na osnovu pragmatizma i poštovanja ravnoteže interesa, koji će omogućiti obezbeđenje veće stabilnosti i predvidivosti u rusko-američkim odnosima. Što se tiče Evropske unije, Spoljnopolitički koncept ponavlja da je prioritet Rusije postizanje dogovora o sporazumu o strateškom partnerstvu i uspostavljanje naprednijeg oblika međusobne saradnje u svim oblastima.⁴⁶

Spoljnopolitički koncept govori i o oblikovanju nove oblasti evroatlantske bezbednosti. Kao osnovni cilj ruske spoljne politike u Evropi navodi se izgradnja istinski otvorenog, demokratskog sistema regionalne kolektivne bezbednosti i saradnje, koji bi trebalo da obezbedi jedinstvo evroatlantskog regiona, od Vankuvera do Vladivostoka. Na taj način sprečile bi se nove podele i obnova blokovski zasnovanog pristupa koji još istrajava u evropskoj arhitekturi oblikovanoj tokom „hladnoratovskog perioda”. Rusija poziva na izgradnju istinski ujedinjene Evrope bez linija podela kroz saradnju Rusije, Evropske unije i SAD-a na jednakim osnovama, što bi ojačalo pozicije evroatlantskih država u globalnoj konkurenciji.⁴⁷

S obzirom na to da odnosi SAD-a i Rusije utiču na međunarodne odnose u celini, veoma su značajne mere kojima su u poslednjih nekoliko godina ublažene napetosti između dveju zemalja. Nakon što je Barak Obama izabran za novog predsednika SAD-a, Medvedev je izjavio da su rusko-američki odnosi važan faktor u obezbeđenju stabilnosti u svetu. Obama je, zauzvrat, februara 2009. pozvao na „resetovanje” odnosa sa Rusijom – što je bio prvi pokazatelj daljih namera nove administracije SAD-a.

Na samitu SAD-a i Rusije održanom aprila 2009. u Londonu, predsednici dveju država dali su zajedničku izjavu o otvaranju pregovora o nuklearnom oružju i o američko-ruskim odnosima. Dve strane izrazile su spremnost da uspostave bližu saradnju u borbi protiv nuklearnog terorizma. Rusija je pristala da pomogne SAD-u i međunarodnoj zajednici u Avganistanu i Pakistanu, posebno u borbi protiv krijumčarenja narkotika iz Avganistana. Ona je dozvolila tranzit opreme SAD-a preko svoje teritorije za potrebe međunarodnih snaga u Avganistanu. Na kraju, dve strane su pozvale na nastavak šestostranih razgovora i založile se za denuklearizaciju Korejskog poluostrva.⁴⁸

46 Ibidem.

47 Ibidem.

48 Jim Nichol, “Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests”, *CRS Report for Congress*, Congressional Research Service, Washington D.C, 2011, p. 24.

Odbacujući ideju da su Rusija i SAD predodređeni da budu neprijatelji, Barak Obama je pokazao spremnost da razvije novi ton i sadržinu u bilateralnom dijalogu sa Rusijom. Istovremeno, predsjednik Obama izjavio je da SAD neće odustati od određenih osnovnih pozicija koje su u prošlosti izazivale neslaganja sa Rusijom, kao što su ruske sfere uticaja, politika otvorenih vrata za zemlje koje žele da budu članice NATO-a, i insistiranje na vrednostima kao što su poštovanje ljudskih prava i demokratija. Dva strane su se, takođe, založile i za jačanje evroatlantske i evropske bezbednosti, uključujući OEBS i Savet NATO–Rusija.⁴⁹

U Strategiji nacionalne bezbednosti Rusije do 2020. godine, usvojenoj maja 2009, navodi se da će Rusija nastojati da izgradi ravnopravno i punopravno strateško partnerstvo sa SAD-om na osnovu zajedničkih interesa i uzimajući u obzir činjenicu da rusko-američki odnosi imaju veliki uticaj na stanje međunarodnih odnosa u celini. Kao prioritet saradnje navodi se postizanje novih sporazuma o razoružanju i kontroli naoružanja, o merama za izgradnju poverenja, neširenju oružja za masovno uništenje, za jačanje antiterorističke saradnje i rešavanje regionalnih sukoba. Pored toga, tvrdi se da će Rusija nastojati da održi paritet sa SAD-om u strateškom ofanzivnom naoružanju, čak i ako rasporedi sistem protivrakete odbrane u Evropi.⁵⁰

Bez izričitog pominjanja SAD-a, dokument navodi spisak pretnji koji uključuje politike pojedinih zemalja usmerene na postizanje nadmoći u vojnoj sferi, posebno u oblasti strateških nuklearnih snaga. Kao odgovor na pretnje, dokument navodi da Rusija mora da traži način da ide u korak sa američkom supersilom u oblasti strateških ofanzivnih raketa. Ipak, u Strategiji nacionalne bezbednosti navodi se i da će Rusija usvojiti pragmatični i racionalni pristup kako bi se izbegla skupa trka u naoružanju karakteristična za „hladnoratovski period”.⁵¹

U istom dokumentu Rusija podržava sveobuhvatno jačanje mehanizama za uspostavljanje bližih odnosa sa Evropskom unijom, uključujući i postepeno stvaranje zajedničkih oblasti saradnje u privredi, energetici, pravosuđu, unutrašnjim poslovima i spoljnoj i bezbednosnoj politici. Pored toga, navodi se i da je nacionalni interes Rusije formiranje evroatlantskog sistema kolektivne bezbednosti na jasnoj sporazumno-pravnoj osnovi.⁵²

49 David J. Kramer, “Resetting U.S.–Russian Relations: It Takes Two”, *The Washington Quarterly*, No.1, Center for Strategic and International Studies, Washington, 2010, p. 61.

50 “Стратегия национальной безопасности России до 2020 года”, Совет Федерации РФ, 19.04.2005г, Интернет, http://www.nsnbr.ru/strategiya_nb_rf.html.

51 Francisco José Ruiz González “European Union–Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, op. cit., p. 200.

52 “Стратегия национальной безопасности России до 2020 года”, op. cit.

U poslednje vreme ostvareni su i konkretni rezultati u unapređenju odnosa SAD i Rusije. Iako SAD još Rusiju ne posmatra kao istinski ravnopravnog partnera u međunarodnim odnosima, više ne postoji opasnost da ona od strane Zapada bude marginalizovana kao irelevantna.

Rusija je danas važan partner Zapada u borbi protiv savremenih bezbednosnih izazova kao što su terorizam, ilegalna trgovina drogom i ljudima, širenje oružja za masovno uništenje, „pranje novca” i sl. Njena podrška značajna je i za rešavanje nekih od najkritičnijih pitanja u međunarodnim odnosima. Kao deo Kvarteta Rusija sa SAD-om, EU i UN učestvuje u bliskoistočnom mirovnom procesu, a značajna je i njena podrška politici Zapada prema razvoju nuklearnog programa u Iranu, ratu u Avganistanu, kao i nedavnim događajima u Severnoj Africi.

Jedan od najznačajnijih pokazatelja unapređenja odnosa Rusije i SAD-a svakako je potpisivanje novog Sporazuma o smanjenju strateškog ofanzivnog naoružanja (*Strategic arms regulation treaty – START*) aprila 2010. godine. Ovaj Sporazum zamenio je prethodni koji je potpisan 1991, a istekao decembra 2009. godine.⁵³

Pregovori Rusije i SAD-a o novom sporazumu započeli su aprila 2009. godine. Na samitu održanom jula 2009. predsednik Obama izjavio je da SAD želi da sa Rusijom sarađuje na ravnopravnim osnovama, imajući u vidu da su obe zemlje nuklearne supersile, kao i da uloga SAD-a „nije da diktira politiku širom sveta, već da bude partner sa drugim zemljama” u rešavanju globalnih problema. Pored toga, dve strane su se složile i da nastave vojne aktivnosti, koje su bile suspendovane od rusko-gruzijskog sukoba 2008. Na samitu održanom jula 2009. predsednik Obama je izjavio da je Gruzija pitanje oko kojeg su se dva predsednika „složila da se ne slažu”. Dve strane su se, međutim, saglasile da „niko nema interes da se obnavlja vojni konflikt”. Barak Obama je izjavio da Amerika neće priznati Južnu Osetiju i Abhaziju kao nezavisne države, kao i da ruska ideja o sferama uticaja u bivšim sovjetskim republikama ne pripada XXI veku.⁵⁴

Posle godinu dana pregovora SAD i Rusija su potpisali novi sporazum START. Potpisivanje ovog Sporazuma imalo je pre svega simboličko značenje, jer je svetu poslata pozitivna politička poruka a istovremeno obnovljen mehanizam za kontrolu naoružanja kao bitan element daljeg razvoja mera za izgradnju poverenja dveju strana. Novi sporazum predviđa da se nuklearni

53 Сергей Караганов, После “перезагрузки” Новая повестка дня для российско-американских отношений, *Российская газета – Федеральный выпуск*, №5298 (219) от 29 сентября 2010 г.

54 Jim Nichol, *Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests*, op. cit., pp. 11–25.

arsenal dweju zemalja smanji za trećinu, a broj nosača skoro prepolovi. Preciznije rečeno, broj raspoređenih nuklearnih bojevih glava trebalo bi da se smanji sa 2.200 na najviše po 1.550, kao i da svaka strana zadrži 700 nosača kao što su interkontinentalne balističke rakete, podmornice i teški bombarderi. Novim ugovorom predviđeno je takođe i da se podmornice i teški bombarderi koji su preuređeni za konvencionalno naoružanje strogo kontrolišu, što bi trebalo da spreči njihovo ponovno prilagođavanje za nuklearno naoružanje. Polazeći od činjenice da postoji jasna povezanost između strateškog ofanzivnog i defanzivnog naoružanja, dve strane su predvidele mogućnost da, ukoliko dođe do promene odnosa snaga u strateškom defanzivnom naoružanju, preispitaju i dogovore se o daljim ograničenjima u ofanzivnom naoružanju.⁵⁵

EU je pozdravila potpisivanje sporazuma START, kao demonstraciju konkretnih koraka u pravcu dugoročne saradnje SAD-a, Rusije i Unije, zasnovane na poverenju. Ipak su zemlje Centralne i Istočne Evrope, s obzirom na pouke istorije, izrazile zabrinutost da bi SAD mogao da učini previše ustupaka Rusiji, iako se smatra da se ta strahovanja ne zasnivaju na realnosti. Članice Unije i NATO-a imaju isti bezbednosni okvir, a smanjenje arsenala strateškog nuklearnog naoružanja predstavlja jasan signal da dve nuklearne supersile žele da sarađuju, što je u interesu unapređenja globalne bezbednosti. Ocenjeno je da će novi START ojačati kontrolu naoružanja i globalni režim u sprečavanju širenja nuklearnog naoružanja.⁵⁶

Visoka predstavnica EU za spoljne poslove i bezbednosnu politiku i potpredsednica Evropske komisije Ketrin Ešton januara 2011. čestitala je ruskoj Državnoj dumi i Savetu Federacije na ratifikaciji novog sporazuma START. Tom prilikom istakla je da je ratifikacijom ovog Sporazuma otvoren put SAD-u i Rusiji – koji poseduju 95 procenata svetskih zaliha nuklearnog oružja – da ostvare napredak u ispunjavanju preuzetih obaveza o razoružanju i tako unaprede globalnu bezbednost. Pored toga, veruje se da će se smanjenjem broja raspoređenih strateških bojevih glava kao i uspostavljanjem sistema provere, unaprediti kontrola naoružanja i globalni režim neširenja oružja za masovno uništavanje. Ovo je u skladu sa pristupom EU koja se već dugo zalaže za sveobuhvatni pristup koji bi podrazumevao zajedničke napore međunarodne zajednice na rešavanju pitanja razoružanja, kontrole naoružanja i njegovog neširenja. U ovom kontekstu, Ketrin

55 „Novi Ugovor o strateškom ofanzivnom naoružanju postao realnost”. *Glas Rusije*, Internet izdanje, <http://serbian.ruvr.ru/2010/04/08/6185356.html>.

56 “EU Declaration by HR Ashton supporting ratification of new strategic arms reduction treaty (START)”, Internet, http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_10441_en.htm.

Ešton ponovila je punu podršku Unije naporima Vlade Sjedinjenih Američkih Država i Rusije.⁵⁷

Postoje mišljenja da su novim sporazumom START stvoreni preduslovi da i ostale zemlje smanje svoje nuklearne snage. Kao argument i primer navodi se da su nakon zaključivanja prvog sporazuma Francuska i Velika Britanija smanjile svoje nuklearne arsenale.⁵⁸

Novi sporazum je, po oceni Rusije, prvi dokument te vrste koji u svim svojim segmentima obezbeđuje ravnopravnost i u potpunosti izlazi u susret bezbednosnim interesima Rusije. Pošto američki antiraketni štit u Evropi nije uključen u Sporazum, Rusija je zadržala pravo da iz njega istupi, ukoliko se ustanovi da američki planovi o protivraketonm štitu ugrožavaju njenu bezbednost.

Ovo pokazuje da i nakon stupanja na snagu sporazuma START, razlike u mišljenjima u pogledu strateške stabilnosti Rusije i SAD-a i dalje ostaju, kao i da će protivraketonna odbrana SAD-a i dalje biti kamen spoticanja.⁵⁹

Rusija smatra da dalji razvoj američkog sistema protivraketonne odbrane u Evropi ne odgovara sadašnjim raketnim pretnjama. Ona nastoji da ubedi SAD da ne povlači jednostrane poteze u ovoj oblasti, ukazujući na to kako bi ovo moglo da vodi destabilizaciji međunarodne situacije i da inspiriše ostale zemlje da počnu da razmišljaju na sličan način, što bi moglo dovesti do trke u raketnom naoružanju.⁶⁰ Stav Rusije je da bi otklanjanje opasnosti od raketnog napada trebalo da počne zajedničkom procenom te opasnosti, u kojoj bi učestvovala i Rusija, a da bi tek nakon toga trebalo razmotriti moguće načine za prevladavanje ovih problema. Ona predlaže da se umesto jednostranog sistema protivraketonne odbrane uspostavi multilateralni režim protivraketonne bezbednosti.

57 „Statement by Catherine Ashton, European Union High Representative for Foreign Affairs and Security Policy, on ratification by the Russian Federation Council of the START Treaty (26/01/2011)”, Internet, http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2011/20110126_01_en.htm.

58 “Ruski eksperti: novi Ugovor o strateškom ofanzivnom naoružanju će podstaknuti globalno razoružanje”, *Glas Rusije*, Internet izdanje, <http://serbian.ruvr.ru/2010/04/08/6186224.html>.

59 Marcin Kaczmarski, “Disputes of interpretation following US Senate’s ratification of START treaty”, *EAST WEEK*, Analytical Newsletter for Eastern Europe, Russia, Caucasus, Central Asia, Issue 42 (235), Centre for Eastern Studies, Warszawa, 2010, p. 5.

60 Miroslav Lazanski, „Globalni NATO opasan po Rusiju”, Intervju: Nikolaj Makarov, načelnik Generalštaba oružanih snaga Rusije, *Politika*, 20/10/2010, Internet izdanje, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Globalni-NATO-opasan-po-Rusiju.lt.html>.

Sa druge strane, SAD nastoji da uveri Rusiju kako sistem protivrakatne odbrane koji želi da razmesti po Evropi nije usmeren protiv nje, već da mu je isključiva namera zaštita SAD-a, njegovih saveznika i partnera od opasnosti koje potiču od zemalja kao što je Iran. U skladu sa tim SAD izražava spremnost da u ovoj oblasti saraduje sa Rusijom, a kao jedan od načina saradnje predlaže razmenu tehnologija i informacija o raketnim aktivnostima trećih zemalja, što bi trebalo da unapredi bezbednost i Rusije i SAD-a. Kao odgovor na ovakvo obrazloženje SAD-a Rusija je predložila da se, umesto u istočnoj Evropi, sistem protivrakatne odbrane razmesti u Azerbejdžanu, kao i da u tome učestvuje i Rusija. Na taj način bi se omogućio adekvatan odgovor u slučaju napada Irana ili Severne Koreje, a Rusija uverila da ovaj sistem ne predstavlja opasnost po njenu bezbednost.⁶¹ Iako je spremna da sa SAD-om saraduje na izgradnji zajedničkog sistema protivrakatne odbrane, ona se pribojava da se pod izgovorom njenog uključivanja u projekat krije nastojanje da se kapaciteti američke protivrakatne odbrane u Evropi rasporede bez njenog većeg protivljenja.⁶²

Rusija danas vodi pragmatičnu spoljnu politiku zasnovanu na tzv. „multivektorskoj saradnji”. Poseban spoljnopolitički prioritet predstavlja jačanje i očuvanje moći i uticaja na tzv. „postsovjetskom prostoru”. Iako se ZND nije pokazao dovoljno uspešnom integracijom na prostoru bivšeg SSSR-a, u njegovom okviru postoji više oblika saradnje, kao što su Savez Rusije i Belorusije, Evroazijska ekonomska zajednica, Carinska unija Rusije, Belorusije i Kazahstana, ili Organizacija ugovora o kolektivnoj bezbednosti. Tu je i saradnja u okviru Šangajske organizacije u kojoj učestvuju Rusija, Kina i četiri centralnoazijske države koje su bile su sastavu SSSR-a: Kazahstan, Tadžikistan, Kirgistan i Uzbekistan. Takođe, Rusija u okviru tzv. „BRIC grupe” blisko saraduje sa Brazilom, Indijom i Kinom.

Efikasna borba sa nizom novih pretnji i izazova u svetu će, u krajnjoj liniji, zahtevati restrukturiranje odnosa EU i NATO-a, i razvoj konkretnije strategije za saradnju SAD-a, EU i Rusije. Pri tome bi EU trebalo da igra značajniju ulogu nego do sada. U ovom pogledu postoji više neiskorišćenih mogućnosti za saradnju Rusije, EU i SAD-a.⁶³ Uticaj Unije u svetu zavisice i od njene spremnosti i sposobnosti da doprinese rešavanju međunarodnih bezbednosnih problema. Odluke da pošalje EULEX (*European Union Rule of Law Mission*

61 Miljan Filimonović, *Spoljna politika Ruske Federacije*, Infinitas, Beograd, 2010, str. 47–48.

62 „SAD vide u Rusiji partnera po pitanju PRO”, *Glas Rusije*, 24/06/20, Internet izdanje, <http://serbian.ruvr.ru/2010/06/24/10645633.html>.

63 Hall Gardner, *NATO and the European Union: new world, new Europe, new threats*, Ashgate Publishing, Hampshire, 2004, p. 167.

Kosovo / Misija vladavine prava Evropske unije na Kosovu i Metohiji) na Kosovo i posmatračku misiju u Gruziju predstavljaju korake prema preuzimanju veće odgovornosti Unije u rešavanju sukoba.⁶⁴

Postoje mišljenja da SAD i EU imaju različite stavove prema bezbednosnoj politici Rusije. U skladu sa tim navodi se da SAD politiku Rusije ocenjuje u kontekstu sopstvenih globalnih interesa i perspektive, dok se zemlje EU usredsređuju na bezbednosne implikacije ruskih akcija u Evropi. Štaviše, o nekim pitanjima, kao što je uloga Ujedinjenih nacija u međunarodnim odnosima, stavovi Unije bliži su stavovima Rusije nego SAD-a. Slično tome, politika Rusije prema SAD-u i prema EU zasniva se na različitim pristupima: Rusija i dalje od SAD-a traži priznanje da je ravnopravni globalni partner, dok su njeni ciljevi prema Uniji više regionalno orijentisani.⁶⁵

Sa druge strane, iako SAD i EU dele isti ili sličan skup normativnih pristupa kada je u pitanju Rusija, ova zemlja zauzima različito mesto u strateškom razmišljanju transatlantskih partnera. Za SAD, kao svetsku silu sa globalnim bezbednosnim interesima, Rusija je, pre svega, važna kao faktor u rešavanju ostalih otvorenih bezbednosnih pitanja poput kontrole nuklearnog naoružanja, neširenja oružja za masovno uništavanje, Irana, Avganistana i bliskoistočnog mirovnog procesa. Odnosi SAD-a i Rusije nemaju značajnu ekonomsku dimenziju i uzajamnu zavisnost koja karakteriše odnose Rusije sa EU.⁶⁶

Iako, uopšteno govoreći, SAD podržava politiku EU prema Rusiji i posmatra je kao komplementarnu američkim ciljevima, Unija ne želi hegemonističku dominaciju Amerike u evropskim i globalnim poslovima. Unija nastoji da postane značajan akter u multipolarnom svetu, i više se ne miri sa sekundarnom ulogom u transatlantskim odnosima. Francuska je, kao predsedavajući EU, u više navrata naglašavala da bi EU trebalo da sa SAD-om jednako učestvuje u rešavanju otvorenih međunarodnih pitanja. Predsednik Evropske komisije Žoze Manuel Barozo takođe je izrazio nadu da će predsednik Obama biti u stanju da promeni trenutnu situaciju u evro-američkim odnosima kako bi se stvorilo ravnopravno partnerstvo novog tipa. Istovremeno, stabilni međunarodni bezbednosni poredak ne može se postići bez bliske saradnje sa Rusijom i uzimanja u obzir svih

64 Stanley R. Sloan, "NATO beyond Russia", in: Aurel Braun (ed.) *NATO–Russia relations in the Twenty-First Century*, Routledge, London, 2008, pp. 72–91.

65 Angela Stent, "American views on Russian security policy and EU–Russian relations", *op. cit.*

66 Manfred Huterer, "The Russia Factor in Transatlantic Relations and New Opportunities for U.S.-EU -Russia Cooperation", *Foreign Policy at Brookings, Working Paper*, No. 4, The Brookings Institution, Washington, D.C, 2010, p. 6.

bezbednosnih interesa i savremenih potreba. Na osnovu ovakvih stavova, veruje se da bi trilateralni pristup SAD-a, EU i Rusije značajno mogao da unapredi bezbednost svih strana i da čvršće veže Rusiju za evroatlantsko jezgro.⁶⁷

U skladu sa tim je i stav da su za rešavanje problema evroatlantske bezbednosti potrebne ozbiljne i otvorene diskusije Rusije, EU i SAD-a. Pri tome bi trebalo imati u vidu da je „post-hladnoratovski” bezbednosni sistem daleko od savremenih potreba i interesa međunarodne zajednice, da izaziva tenzije i neslaganja koja se, s vremena na vreme, ispoljavaju u odnosima Rusije, EU i SAD-a. Rusija smatra da SAD i zemlje EU u praksi i dalje ne odvajaju pitanje opšte evropske bezbednosti od NATO-a. Rusija se zalaže za potpisivanje novog sporazuma o evropskoj bezbednosti čime bi se, po njenom mišljenju, završio i „intelektualno nedovršeni”, Hladni rat u Evropi.⁶⁸ Međutim, uprkos „otopljavanju” međusobnih odnosa, ne može se očekivati da će SAD u bliskoj budućnosti napustiti globalnu strategiju održanja dominantne pozicije u svetu. Zbog toga neće biti lako prevazići protivrečnosti u stavovima SAD-a, EU i Rusije kada je reč o načinima rešavanja strateških izazova u savremenim međunarodnim odnosima.

LITERATURA

1. Alcaro, Riccardo & Alessandri, Emiliano, “Re-setting US-EU-Russia Relations. Moving beyond Rhetoric”, *Documenti IAI 0919*, Istituto Affari Internazionali, Roma, 2009.
2. Бордачев, Тимофей, *Пределы Европеизации. Россия и Европейский союз в 1991 – 2007 годах: теория и практика отношений*, Европа, Москва, 2007.
3. Donaldson, H. Robert and Noguee, L. Joseph, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems Enduring Interests*, Sharpe, Armonk, New York, 1998.
4. Дугин, Александар, *Основи геополитике*, књига 1, Геополитичка будућност Русије, Екопрес, Зрењанин, 2004.
5. Filimonović, Miljan, *Spoljna politika Ruske Federacije*, Infinitas, Beograd, 2010.
6. Gardner, Hall, *NATO and the European Union: new world, new Europe, new threats*, Ashgate Publishing, Hampshire, 2004.

67 George Voskopoulos, “U.S.Terrorism, International Security, and Leadership: Toward a U.S.–EU – Russia Security Triangle”, op. cit., p. 166.

68 Riccardo Alcaro, Emiliano Alessandri, “Engaging Russia: Prospects for a Long-Term European Security Compact”, op. cit., p. 8.

7. Hancock, J. Kathleen, “Russia: Great Power Image versus Economic Reality”, *Asian Perspective*, Vol. 31, No. 4, Institute for Far Eastern Studies Kyungnam University, Seoul, 2007.
8. Huterer, Manfred, “The Russia Factor in Transatlantic Relations and New Opportunities for U.S.-EU-Russia Cooperation”, *Foreign Policy at Brookings, Working Paper*, No. 4, The Brookings Institution, Washington, D.C, 2010.
9. Johansson-Nogues, Elisabeth, *The Construction of an EU foreign policy identity*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2008.
10. José Ruiz González, Francisco, “European Union-Russia Relations, the “Eastern Partnership”, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, *The European Security and defence policy (ESDP) after the Entry into Force of the Lisbon Treaty*, Spanish Institute for Strategic Studies, Working Group, No 5/09, Madrid, 2010.
11. Kaczmarek, Marcin, “Disputes of interpretation following US Senate’s ratification of START treaty”, *EAST WEEK*, Analytical Newsletter for Eastern Europe, Russia, Caucasus, Central Asia, Issue 42 (235), Centre for Eastern Studies, Warszawa, 2010.
12. Kaczmarek, Marcin, “Russia’s revisionist policy towards the West”, *OSW Studies*, Issue 33, Centre for Eastern Studies, Warszawa, 2009.
13. Kaczmarek, Marcin, *The Russian Factor in the Policy of the European Union Towards International Crises*, Natolin Paper 36, Warsaw: Natolin European Centre, 2009.
14. Kanet, E. Roger, “Russia and Europe: An Imbalanced Relationship”, in: *US-EU-Russia: New Strategic Dynamics after Bush*, *ACDIS Occasional Paper*, Vol. XVII, No. 1, University of Illinois, Illinois, 2008/9.
15. Khudoley, Konstantin, “Russia and the European Union: New opportunities, new challenges”, in: Arkady Moshes (ed.), *Rethinking the Respective Strategies of Russia and the European Union*, Special FIIA Report, Carnegie Moscow Center, The Finnish Institute of International Affairs Helsinki, Moscow, 2003.
16. Kobrinskaya, Irina, “The Multispeed Commonwealth”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 2, No. 1, Moscow, 2004.
17. Караганов, Сергей, После “перезагрузки” Новая повестка дня для российско-американских отношений, *Российская газета – Федеральный выпуск*, № 5298 (219) от 29 сентября 2010 г.

18. Kramer, J. David, “Resetting U.S.-Russian Relations: It Takes Two”, *The Washington Quarterly*, No.1, Center for Strategic and International Studies, Washington, 2010.
19. Kurjak, Jelica, *Perestrojka u SSSR: izvori, smisao, sadržina i izgledi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1988.
20. Kurjak, Jelica, *Političke promene u Rusiji 1990-1996*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2000.
21. Lazanski, Miroslav, „Globalni NATO opasan po Rusiju”, Intervju: Nikolaj Makarov, načelnik Generalštaba oružanih snaga Rusije, *Politika*, 20/10/2010, Internet izdanje, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Globalni-NATO-opasan-po-Rusiju.lt.html>.
22. Light, Margot, “Keynote Article: Russia and the EU: Strategic Partners or Strategic Rivals?”, *Journal of Common Market Studies Annual Review of the European Union in 2007*, Vol. 46, Blackwell Publishing, Oxford, 2008.
23. Lukyanov, Fyodor, Putin’s Russia: “The Quest for a New Place”, *Social research*, Vol. 76, No. 1, Western Social Science Association, New York, 2009.
24. Лушков, Михајлович Јуриј, *Буђење Русије*, Филип Вишњић, Београд, 2008.
25. Lynch, Dov, “The Security Dimension of the European Neighbourhood Policy”, *The International Spectator*, No.1, Istituto Affari Internazionali, Routledge, Rome, 2005.
26. Merkushev, Vitaly, “Relations between Russia and the EU”, *Perspectives on European Politics and Society*, Routledge, Leiden, 2005.
27. Милошевић, Ђорђе, *Русија на раскрсју*, Прометеј, Нови Сад, 2003.
28. Monaghan, Andrew, “‘An enemy at the gates’ or ‘from victory to victory’? Russian foreign policy”, *International Affairs*, 84: 4, Royal Institute of International Affairs, London, 2008.
29. Nichol, Jim, “Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests”, *CRS Report for Congress*, Congressional Research Service, Washington D.C, 2011.
30. Петровић, Драган, *Русија и Европа*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.
31. Rotfeld, Adam Daniel, “Transforming Foreign and Security Policies”, *American Foreign Policy Interests*, Vol. 29, Issue 1, Routledge, New York, 2007.

32. Sakwa, Richard, “New Cold War’ or twenty years’ crisis? Russia and international politics”, *International Affairs* 84: 2, Royal Institute of International Affairs, London, 2008.
33. Shakurova, Ilsiya, “European Union – Russian Relations after the Last EU Enlargement”, *Comparing and Inter-Relating the European Union and the Russian Federation*, Andreas Langenohl and Kirsten Westphal (eds.), No. 30, Universität Gießen, Bonn, 2006.
34. Sloan, R. Stanley, “NATO beyond Russia”, in: Aurel Braun (ed.), *NATO-Russia relations in the Twenty-First Century*, Routledge, London, 2008.
35. Stent, Angela, “American views on Russian security policy and EU–Russian relations”, Prepared for the IISS/CEPS European Security Forum, Brussels, January 14, 2002, Internet, <http://www.eusec.org/stent.htm>.
36. Тренин, Дмитрий, „Политические отношения России с США и Евросоюзом: союзники, партнеры, соперники?”, Интеграция и идентичность: Россия как “новый Запад”, Москва, 2006.
37. “EU Declaration by HR Ashton supporting ratification of new strategic arms reduction treaty (START)”, Internet, http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_10441_en.htm.
38. “Statement by Catherine Ashton, European Union High Representative for Foreign Affairs and Security Policy, on ratification by the Russian Federation Council of the START Treaty (26/01/2011)”, Internet, http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2011/20110126_01_en.htm.
39. “The Anti-Ballistic Missile (ABM) Treaty at a Glance”, Internet, <http://www.armscontrol.org/factsheets/abmtreaty>.
40. “U.S.–Russia Relations”, Internet, <http://www.bits.de/NRANEU/US-Russia.htm>.
41. „Novi Ugovor o strateškom ofanzivnom naoružanju postao realnost”. *Glas Rusije*, Internet izdanje, <http://serbian.ruvr.ru/2010/04/08/6185356.html>.
42. „Ruski eksperti: novi Ugovor o strateškom ofanzivnom naoružanju će podstaknuti globalno razoružanje”, *Glas Rusije*, Internet izdanje, <http://serbian.ruvr.ru/2010/04/08/6186224.html>.
43. „SAD vide u Rusiji partnera po pitanju PRO”, *Glas Rusije*, Internet izdanje, <http://serbian.ruvr.ru/2010/06/24/10645633.html>.
44. “Концепция внешней политики Российской Федерации”, 12 июля 2008 года, Интернет, <http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.shtml>.

45. “Стратегия национальной безопасности России до 2020 года”, Совет Федерации РФ, 19.04.2005г, Интернет, http://www.nsnbr.ru/strategiya_nb_rf.html.
46. Voskopoulos, George, “U.S.Terrorism, International Security, and Leadership: Toward a U.S.–EU–Russia Security Triangle”, *Demokratizatsiya*, Vol. 11, The World Affairs Institute, Washington, DC, 2003.
47. Живанов, Сава, *Русија у време Јелџина – друштвени процеси и политичко организовање (1990-1999)*, Факултет политичких наука, Београд, 2002.

Dr. Ana JOVIĆ LAZIĆ

THE RELATIONS IN THE USA-EU-RUSSIA TRIANGLE AND THEIR IMPACT ON GLOBAL INTERNATIONAL RELATIONS

ABSTRACT

The paper seeks to explain the basic characteristics, tendencies and perspectives of relations in the USA-EU-Russia triangle and their significance and impact in the wider international context. The author explains the circumstances and the problems the USA, EU and Russia face in their mutual cooperation, as well as the impact of this strategically important cooperation on the overall international relations. She points to the fact that in addition to the many common interests, there are significant differences and contradictions in both international positions, as well as in the immediate and long term goals of the USA, EU and Russia. It is emphasized that an effective fight with a series of new threats and challenges in the world, will ultimately require the restructuring of relations between the EU and NATO, as well as the development of specific strategies for cooperation between USA, EU and Russia. At the same time, as was stated, the EU should play a greater role than before. It is concluded that in this respect there are many unused opportunities for cooperation between Russia, EU and USA, and that the impact of the EU in the world depends upon EU's willingness and ability to contribute to resolving international security problems.

Key words: European Union, Russian Federation, USA, international relations

GLOBALIZACIJA KAO NEIZBEŽAN PROCES?²

APSTRAKT

Težnja ljudi da osvoje prostor nije bila samo odraz njihove namere da zagospodare njime, već i da ga iskoriste za zasnivanje višestrukih odnosa. Od XVII stoleća, osvojen prostor je služio za razvoj mnogih formi kapitala koje su dovele do sadašnjih formi globalizacije. Period kolonijalnih osvajanja je predstavljao pokušaj da se ogroman prostor poveže u jednu celinu. Rezultat tog pokušaja je proces globalizacije koji i dalje traje. Nakon Drugog svetskog rata, proces globalizacije je obeležen stvaranjem svetskog društva u kome Srbija treba da igra konstruktivnu ulogu. Sažimanje prostor-vreme i period postmodernizma traže kontrolu upravljanja kapitalom na daljinu. Svetska ekonomska kriza podržava proces globalizacije u pravcu međusobne solidarnosti.

Ključne reči: prostor, kapital, kapitalizam, globalizacija, svetsko društvo, sažimanje prostor-vreme, svetska ekonomska kriza, Srbija

UVOD

Prostor i vreme su oduvek bili u međusobnoj protivrečnosti u odnosu na porast broja stanovnika. Nekada je mali broj ljudi naseljavao određenu oblast koja ih je delila od ogromnog prostora. Vreme je proticalo sporije, a prostor je bio ograničen na polje ljudskih aktivnosti. Drugim rečima, ljudi su poznavali samo prostor koji je služio privređivanju i organizovanju u skupine

1 Ivan Dujić, Magistar pravnih nauka Univerziteta u Beogradu, Master of Science in Latin American Studies at the University of Aberdeen, the United Kingdom; Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail adresa: ivan@diplomacy.bg.ac.rs

2 Ovaj rad je nastao na osnovu eseja koji je napisan tokom studijskog boravka na Univerzitetu Aberdin, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2011. godine.

koje su težile da se konstituišu u države. Ljudi su imali više vremena da integrišu prostor za privređivanje radi lakše cirkulacije ljudi i dobara.

Porast broja stanovnika je tražio osvajanje novog i nepoznatog prostora. Zaposjedanje novog prostora je zahtevalo donošenje odluka koje su se ticale eksploatacije ljudi i dobara. Prevedeno na jezik geografskih otkrića i osvajanja u XVI i XVII stoleću, zapadni deo Evrope je upoznao svet. Do početka XX stoleća, kolonijalna politika država zapadnog dela Evrope je težila parcijalizaciji i planiranju osvojenog svetskog prostora što se bitno odrazilo na društva tih država.³

Osvajanje i/ parcijalizacija svetskog prostora od strane zapadnoevropskih država nisu mogli proteći bez uvođenja kapitalizma kao načina zasnivanja proizvodnje i međuljudskih odnosa na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i svetskom nivou. Posmatrano kroz uspon i pad države hegemonu, kapitalizam je težio širenju i samopotvrđivanju kao osnove za cirkulaciju kapitala. Takođe, uspon i pad države hegemonu je zaslužan za opstanak kapitalizma.⁴

Aktuelna svetska ekonomska kriza služi kao pokazatelj moći Sjedinjenih Američkih Država (SAD), kao države hegemonu, u odnosu na one države koje se bore za status države hegemonu. Države koje pretenduju na status države hegemonu se bore za sudbinu kapitalizma, kao i za određivanje strukture svetskog poretka. Dugoročno posmatrano, slom socijalizma završetkom proteklog stoleća nije doneo blagostanje koji kapitalizam može da podrži. Borba za bolju raspodelu kapitala na svim nivoima društva je nastavljena kroz povezivanje postojećih država u podregionalne i/ili regionalne ekonomske saveze oličene u trgovinskim blokovima.

S druge strane, kretanje kapitala je doprinelo ukrštanju nacionalnih tržišta (intersection of national markets) stvaranjem lanaca velikih prodavnica u kojima se prodaje roba ne samo sa nacionalnog tržišta. Zaslužan za migraciju ljudi, dobara i usluga, kapital je odgovoran za proces deterritorijalizacije koji traži transformaciju nacionalnih granica.⁵

3 David Harvey, "The time and space of the Enlightenment project", *The Condition of Post-Modernity*, Blackwell, Oxford, 1990, pp. 245–60.

4 Immanuel Wallerstein, "Three Instances of Hegemony in the History of the Capitalist World-Economy", *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 24, No. 1–2, 1983, pp. 100–8.

5 John Tomlinson, "Deterritorialization: 'The Cultural Condition of Globalization'", *Globalization and Culture*, Polity Press, Cambridge, 1999, pp. 107–9.

Pored toga, kretanje kapitala, posebno u sektoru usluga, stvorilo je ne-mesta (non-places) kao rezultat cirkulacije ljudi, odnosno korisnika usluga.⁶ Tomlinson se posebno osvrće na reči Marka Ožea (Marc Augé) koji opisuje ne-mesta kao „turobna”, svedena na funkciju automatskog obavljanja usluga. S antropološkog stanovišta, ne-mesta su lokaliteti na kojima čovek nije razvio stalan socijalni razvoj. Reč je o lokalitetima poput bankomata, lokalnih prodavnica široke potrošnje, aerodroma i turističkih atrakcija.⁷

Ne-mesta su odraz postmodernizma koji, sa sociološkog stanovišta, predstavlja potrošačko društvo. Bitna odlika postmodernizma kao potrošačkog društva je negovanje duha postmaterijalističkih vrednosti kod kojih se stavlja akcenat na svojinu i samoizražavanje.⁸ Sadašnja forma globalizacije se odlikuje dobrovoljnim prihvatanjem modernističkih i postmodernističkih vrednosti od strane individualnih poluperifernih i perifernih društava.

Uvođenje demokratije, poštovanje ljudskih prava, briga za životnu sredinu i osećanje pripadanja svetu kao celini čini sadašnje forme globalizacije mogućim uprkos nejednakostima u svetskoj privredi. Činjenica je da svetsko društvo čini pluralizam kultura koje nastoje da očuvaju svoje identitete. Sukob između procesa homogenizacije i heterogenizacije u domenu kulture nameće pitanje da li će sâm proces globalizacije teći pod primatom društava centra ili će poluperiferna i periferna društva istrajavati na svom kulturnom identitetu. Drugim rečima, proces homogenizacije i heterogenizacije u domenu kulture predstavlja deo homogenog i heterogenog procesa globalizacije. Šta povezuje proces globalizacije i Srbiju?

Pošto i Srbija teži da bude jedno od modernih društava s potrebom da se poštuje njen kulturni identitet, postavlja se pitanje stvarnog doprinosa Srbije procesu globalizacije. Položaj Srbije na evroazijskom prostoru, u Evropi i u svetlu daje joj šansu da aktivno učestvuje u heterogenom procesu globalizacije. Da li je Srbija uključena u proces globalizacije? Činjenica da Srbija ima ne-mesta ne znači da je ona zahvaćena procesom globalizacije. Ukoliko Srbija prihvati ulogu da učestvuje u procesu globalizacije, onda će to značiti dodatan stimulans jačanju heterogenog procesa globalizacije. Kao prilog tvrdnji da Srbija može da učestvuje u procesu globalizacije, neki naučnici poput Atlagića,

6 Ibidem, pp. 109–13.

7 Ibidem, pp. 108–17.

8 Ronald Inglehart, “Globalization and Postmodern Values”, *Washington Quarterly*, Vol. 23, No. 1, pp. 221–2.

Vesića, Hrustičeve i Dujića zastupaju tezu da Srbija predstavlja važnu kariku u tom procesu.⁹

Da li je proces globalizacije homogen ili teče u pravcu jačanja kulturnog i drugih oblika identiteta? Odgovor na postavljeno pitanje traži da se proces globalizacije shvati kao proces koji teče paralelno tako da obuhvata i prihvatanje modernističkih i postmodernističkih vrednosti, kao i njegovo prilagođavanje svakom individualnom društvu, uključujući i Srbiju. Da li je proces globalizacije osnova za raspodelu i cirkulaciju kapitala, posebno ako je predmet upravljanja na daljinu?

Nejednakosti u svetskoj privredi podstiču na dalja istraživanja i razmišljanja o raspodeli i cirkulaciji kapitala kao predmetu upravljanja na daljinu. Prema nepisanom zakonu dezintegrisane proizvodnje, kapital korporacija ili firmi, traži izvore ljudskog znanja u svetu kako bi doprineo daljem opstanku i razvoju svetske privrede. Svetska ekonomska kriza je pokazala slabost svetske privrede zato što je nejednakost u svetskoj privredi stvorila nejednakost procesa globalizacije.

S druge strane, svetska ekonomska kriza je zatekla svet podeljen na značajne trgovinske blokove i ekonomske saveze. Dok traje kriza, proces globalizacije zavisi od stepena koperativnosti država-nacija. Značajan primer koperativnosti su evropske države, kao i države Američke hemisfere. Solidarnost država u rešavanju svetske ekonomske krize otkriva da će globalizacija teći u dva moguća pravca. Prvi je dominacija korporacija ili firmi koje imaju svoje matice u državama gde su osnovane. Drugi pravac u rešavanju krize je pojačana solidarnost država unutar trgovinskih blokova.

Cilj ovog rada je pokušaj da se odgovori na pitanje da li proces globalizacije u današnjem postkolonijalnom periodu predstavlja novinu u odnosu na period britanskih i francuskih kolonija. Posebnu težinu u procesu globalizacije predstavlja slom socijalizma kao alternative kapitalizmu. Aktuelnost savremenih formi globalizacije je odsustvo fizičke kontrole nad kapitalom od strane države u kojoj se nalazi sedište kompanije ili firme. Položaj Srbije u procesu globalizacije može biti istaknut ukoliko Srbija prihvati da razvije i razradi strategiju upravljanja kapitalom, kao i ulogu istrajnog zagovornika heterogenosti procesa globalizacije.

9 Marko Atlagić, „Proces globalizacije i osnovne karakteristike srpskog narodnog karaktera”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, br. 40, 2010; Dobrica Vesić, „Uticaj globalizacije poslovanja na privredni sistem Srbije”, *Međunarodni problemi*, vol. LXII, br. 1, 2010; Hasiba Hrustić, „Srbija i geoekonomska globalizacija”, *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, br. 132, 2010; Ivan Dujić, „Koridor X – Izazov za strategiju Srbije prema Sredozemnom moru i Sueckom kanalu”, *Međunarodni problemi*, vol. LXI, br. 1–2, 2009.

Paradoks našeg vremena leži u brojnosti ljudske vrste. Činjenica da Zemlju naseljava skoro 8 milijardi ljudi govori da kretanje kapitala nije ograničeno samo na lokalni, nacionalni i regionalni prostor, već pokazuje tendenciju da objedini svet kao celinu. Povećanje brzine kretanja kapitala nije zavisilo samo od transporta i tehničkih pronalazaka. Brojnost ljudske vrste je bio preduslov za povećanje brzine kretanja kapitala.

Ako je pronazak točka doprineo kretanju ljudi i zaposedanju ogromnog i nepoznatog prostora, onda je stvaranje kapitala doprinelo obrazovanju nekih nacionalnih država u Evropi i Američkoj hemisferi. Jednom kada je stvoren, kapital je zavisio od brzine njegovog kretanja koju su diktirale države hegemoni u XVII, XIX i XX stoleću. Na primer, države u ulozi hegemonu poput Nizozemske i Britanije, su podsticale kretanje kapitala u planetarnim razmerama. Nekadašnje forme globalizacije koje je karakterisala ekspanzija evropskih vrednosti, zamenjene su formama međuzavisnosti u kojima kulturna međuzavisnost igra bitnu ulogu u razvoju svetskog društva.

Kapital i njegovo kretanje može da predstavlja značajnu sponu između procesa globalizacije i Srbije. Ukazujući na položaj preduzeća Srbije u odnosu na uži, geoekonomski proces globalizacije, Hrustićeva takođe ukazuje i na činjenicu da Srbija kao „mala zemlja” može da utiče na proces globalizacije.¹⁰ Planirani gasovod „Južni tok” je jedan od brojnih primera povoljnog strateškog položaja Srbije preko koga bi se dodatno proširilo kretanje kapitala izvan nacionalnih granica. Kao deo materijalizacije procesa globalizacije, gasovod „Južni tok” bi trebalo da bude argument za ostvarenje značajnih prihoda koji bi doprineli ekonomskom rastu i sveukupnoj stabilnosti Srbije.¹¹

Za Srbiju bi bio veliki izazov da spajanje gasovoda „Južni tok” s gasovodom „Nabuko” iskoristi za optimalno uključivanje u dinamičan proces geoekonomske globalizacije u pravcu cirkulacije, deterritorijalizacije i reteritorijalizacije lokalnog, nacionalnog, regionalnog i svetskog kapitala. Drugim rečima, Srbija ima šansu da pokaže sebi i svetu da je sposobna da iskoristi svoj povoljan geografski položaj. Proces globalizacije je borba za heterogen vid tog procesa koji pretpostavlja sposobnost jedne države da iskoristi svoj geografski položaj. Kako Srbija može da spoji kretanje kapitala i svoj povoljan geografski položaj?

Zakoni međunarodne trgovine pretpostavljaju da jedna država kao što je Srbija osmišljava i vodi politiku u pravcu svog povezivanja s cirkulacijom

10 Hasiba Hrustić, „Srbija i geoekonomska globalizacija”, *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, br. 132, 2010, str. 29.

11 Ibidem, str. 35.

kapitala uz nastojanje da se ne opterećuje uticajima velikih sila u Evropi. Štaviše, da bi spojila cirkulaciju kapitala i svoj povoljan geografski položaj, Srbija treba da bude *playground* u kome bi nacionalno tržište Srbije služilo za cirkulaciju umova i kapitala.¹²

Izgrađeno na bazi kretanja kapitala, svetsko društvo trpi istovremen uticaj lokalnog i globalnog. Roland Robertson je ukazao na odnos lokalnog i globalnog govoreći o globalizaciji kao fenomenu koji obuhvata mikroprostor (lokalitet) i globalnu heterogenost.¹³ Proces globalizacije početkom ovog stoleća predstavlja međusobno spajanje i potiranje lokalnog i globalnog. Kakav je danas odnos lokalnog i globalnog?

Odnos lokalnog i globalnog je danas suptilniji nego u prethodnim stolicima zato što lokaliteti pripadaju samostalnim nacionalnim entitetima, kontinentima kao regionima i svetu kao globalnoj celini. Može se diskutovati o tome da li savremene forme globalizacije doprinose stvaranju ravnoteže između lokalnog i globalnog, pošto postoji otpor od strane lokalnog prema globalnom. Taj otpor lokalnog daje elastičnost procesu globalizacije. Kakav je odnos lokalnog u Srbiji prema globalnom?

U slučaju Srbije, otpor lokalnog prema globalnom je štetno uticao na srpsku socijalno-antropološku sredinu.¹⁴ Umesto da se pripremila za nastupajući heterogen proces globalizacije, Srbija je povezivala lokalno tako da je ono predstavljalo deo nacionalnog prostora. Kretanje kapitala u nacionalnom prostoru pretpostavlja njegovo širenje izvan nacionalnih granica.¹⁵ Lokalno u Srbiji, integrisano u nacionalni prostor, nije bilo spremno za spajanje u regionalni i svetski prostor. Prema Tripkoviću, Srbija je proces globalizacije shvatila kao nešto što pogađa njenu nezavisnost i suverenost.¹⁶

12 Ivan Dujić, „Koridor X – Izazov za strategiju Srbije prema Sredozemnom moru i Sueckom kanalu”, *Međunarodni problemi*, vol. LXI, br. 1–2, 2009, str. 87.

13 Roland Robertson, „Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity”, in: Featherstone M. et al. (eds), *Global Modernities*, Sage Publications, London, 1995, pp. 28–9.

14 Srđan Radović, „Globalizacija identiteta u zakasneloj tranziciji: predstave o Evropi i Srbiji među studentima u Beogradu”, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, Broj LIV, 2007, str. 46.

15 Immanuel Wallerstein, ‘Three Instances of Hegemony in the History of the Capitalist World-Economy’, op. cit., p. 101.

16 Milan Tripković, „Globalizacija i Srbija”, *Sociološki pregled*, vol. XXXIV, no. 3–4, 2000, str. 69.

Nespремnost lokalnog u Srbiji da bude deo regionalnog i svetskog prostora je bila posledica vođenja javnog diskursa u pravcu samodovoljnosti nacionalnog prostora. Razmatrajući odnos Srbije prema zapadnom delu Evrope kao, uslovno rečeno, uporištu procesa globalizacije, Radović ukazuje na to da je Srbiju zadesilo „potpuno odvajanje od istorijskog toka koji je zahvatio druge postkomunističke zemlje” u njihovom nastojanju da povežu lokalno s regionalnim i globalnim prostorom.¹⁷ U stvari, stvarala se percepcija da Srbija i zapadni deo Evrope stoje okrenuti jedno protiv drugog.¹⁸ Postavlja se pitanje da li bi Srbija bila jedna od postmodernističkih društava da je pozitivno odgovorila na nastupajući heterogen proces globalizacije.

Postmodernizam je stvorio jednoobrazne vrednosti kao što su demokratija, poštovanje ljudskih prava, briga za životnu sredinu i osećanje pripadanja svetu kao potvrde da kretanje kapitala teži cirkulaciji na globalnom nivou. Sposobnost kapitala da poveže svet u jednu celinu doprinosi potrebi da se sve nacije bore za stvaranje države blagostanja.¹⁹

Trend u kome svaka nacija učestvuje u svetskom progresu kroz razvoj države blagostanja govori nam da sadašnje forme globalizacije nose veći stepen međuzavisnosti. Početkom XX stoleća proces globalizacije je bio u rukama Britanije i Francuske. SAD su tada bile gospodar ekonomske i političke situacije u Američkoj hemisferi, omogućavajući kretanje kapitala unutar Amerike kao Zapadne hemisfere. Od 1945. godine do početka ovog stoleća, SAD su bile jedna od svetskih sila koje su doprinele kretanju kapitala na globalnom nivou.

Među naučnicima se, između ostalog, vodi rasprava o tome da li je globalizacija proces ili predstavlja projekat. Ukazujući na lažnost dileme u vezi istorijskog toka globalizacije kao procesa ili projekta, Vera Vratuša-Žunjić je objasnila da je zapravo reč o opredeljenju između objektivne strukturalne nužnosti društvenih odnosa i subjektivne slobode međusobnog delovanja pojedinaca i društvenih grupa.²⁰

Ako se proces globalizacije shvati kao strukturalna nužnost društvenih odnosa koja počiva na višestrukoj međuzavisnosti, onda kapital deluje u pravcu povezivanja ljudi i dobara sa zadatkom da neguje i objedini lokalnu, nacionalnu

17 Srđan Radović, „Globalizacija identiteta u zakasneloj tranziciji: predstave o Evropi i Srbiji među studentima u Beogradu”, op. cit., str. 46.

18 Milan Tripković, „Globalizacija i Srbija”, op. cit. str. 70.

19 Ronald Inglehart, “Globalization and Postmodern Values”, op. cit., pp. 221–2.

20 Vera Vratuša-Žunjić, 1. „Lažna dilema: globalizacija proces ili projekat”, (ur.) Trkulja Jovan: *Iskušenja globalizacije*, Jovan Popović, Kikinda, 2004, str. 355.

i regionalnu međuzavisnost. To znači da višestruka međuzavisnost ne može postojati bez kapitala kao vezivnog tkiva koji doprinosi procesu globalizacije.

Nakon Drugog svetskog rata, proces globalizacije je postao rasterećen dominacije britanske i francuske kolonijalne politike namećući problem upravljanja kapitalom ili od strane korporacije/firme ili nacionalne države. Iskustvo je pokazalo da korporacije ili firme mogu ući u nacionalni privredni prostor i iskoristiti privredne resurse bez opasnosti da se naruši suverenitet tog prostora.

U slučaju da se proces globalizacije shvati kao subjektivna sloboda međusobnog delovanja pojedinaca i društvenih grupa, onda globalizacija stvara kapital na svetskom nivou. Rezultat interakcije pojedinaca i društvenih grupa je kapital koji poseduje veći stepen relativnosti u odnosu na kapital stvoren međuzavisnošću društvenih odnosa i prostornim širenjem.

Sadašnje forme globalizacije ispoljavaju tendenciju da podrže subjektivnu slobodu međusobnog delovanja pojedinaca i društvenih grupa zato što ta interakcija čini suštinu novog regionalizma u Evropi i Američkoj hemisferi. Deteritorijalizacija je, u slučaju Evropske unije (EU), pre rezultat međusobnog delovanja pojedinaca i društvenih grupa nego prostorno širenje kapitala izvan nacionalnih granica. Stvaranje regionalnog, evropskog tržišta je potvrda međusobnog poverenja mnogih državnika koji su odlučili da liberalizuju kretanje kapitala nejednakih nacionalnih ekonomija.

Deteritorijalizacija kapitala je dodatno podstakla migraciju koja je, sa svoje strane, omogućila ubrzanje procesa globalizacije stvaranjem sve većeg broja mesta. Takođe, deteritorijalizacija je omogućila priliv, odliv i cirkulaciju umova što je imalo za posledicu stimulisanje tehnološkog napretka. Kruna tog napretka je sve veće sažimanje prostor-vreme (space-time compression) u multidimenzionalnom procesu globalizacije.

Pošto je sažimanje prostor-vreme uvek zavisilo od brzine kretanja kapitala, postavlja se pitanje da li uspon i pad države hegemonu sve više podstiče integraciju međunarodne trgovine i dezintegraciju nacionalne proizvodnje. Proces savremene proizvodnje visokotehnološke robe je dezintegrisao sam ciklus proizvodnje. Štaviše, celokupna proizvodnja nije, kao nekada, koncentrisana na teritoriji jedne države, već je razmeštena u više država.²¹

Umesto da proizvodnja robe nosi obeležje nacionalne proizvodnje, regionalna i svetska trgovina je odgovorna za razmeštanje ciklusa proizvodnje.

21 Robert C. Feenstra, "Integration of Trade and Disintegration of Production in the Global Economy", *Journal of Economic Perspectives*, vol. 12, no. 4, 1998, pp. 32–41.

Postojanje više faza u proizvodnji omogućava da se te faze integrišu u državi na čijoj se teritoriji nalazi korporacija ili firma koja će prodavati proizvedenu robu pod svojim imenom. To znači da odnosna država zavisi od ulaznih parametara (inputa) koji dolaze iz sveta.

Rasprostranjenost inputa u svetu, bez fizičke kontrole države na čijoj se teritoriji nalazi korporacija ili firma, daje pečat savremenim formama globalizacije. U doba britanskih i francuskih kolonija, kompanije su tražile fizičko prisustvo metropole iz koje su vodile poreklo. Prethodne forme globalizacije su se odlikovale fizičkom kontrolom metropola nad sirovinama u svetu.

Zbog potrebe da se proizvodnja robe razmesti izvan jedne države, Srbija se suočava s mogućnošću da u ime heterogenog procesa globalizacije podeli ciklus proizvodnje s drugim državama u svom okruženju, kao i s državama Evrope. Prema Vesiću, „strateški kurs Srbije je integracija u EU i izlazak domaćih preduzeća i privrede na evropsko i svetsko tržište”.²²

Priprema Srbije za heterogen proces globalizacije podrazumeva sposobnost da se aktivira „projektni identitet” koji „nastaje kada društveni akteri grade svoj novi identitet” zasnovan na posebnosti jednog društva.²³ Srbija je razvila posebnost svog društva time što je istrajala na vrednostima koji su odlika srpskog narodnog karaktera. Te vrednosti se tiču odbrane suvereniteta države, težnje ka socijalnoj pravdi, kao i težnje ka narodnoj vlasti i demokratiji.²⁴ Da li srpski narodni karakter može da se uklopi u heterogen proces globalizacije?

Javni diskurs u Srbiji traži stimulans kako bi se Srbija privukla da učestvuje u heterogenom procesu globalizacije. Prema Hrustićevoj, Srbija „može uticati na svoju ekonomsku poziciju u procesu globalizacije ukoliko ima jasnu nacionalnu strategiju prilagođavanja i upravljanja tim procesom”.²⁵ Heterogen proces globalizacije pretpostavlja viziju o Srbiji sposobnoj da optimalno iskoristi dinamičan tok procesa globalizacije. Drugim rečima, ekonomska pozicija Srbije u procesu globalizacije traži da srpska preduzeća prevaziđu

22 Dobrica Vesić, „Uticaj globalizacije poslovanja na privredni sistem Srbije”, *Međunarodni problemi*, vol. LXII, br. 1, 2010, str. 137.

23 Miša Stojadinović, „Izazovi formiranja identiteta u savremenom društvu”, *Politička revija*, Godina (XXIII) X, vol=29, Br. 3, 2011, str. 73; Manuel Castells, “Our World, our Lives”, *The Power of Identity: The Information Age-Economy, Society, and Culture*, 2nd Edition, Wiley-Blackwell, 2010, p. 10.

24 Marko Atlagić, „Proces globalizacije i osnovne karakteristike srpskog narodnog karaktera”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, br. 40, 2010, str. 205–6.

25 Hasiba Hrustić, „Srbija i geoekonomska globalizacija”, op. cit., str. 29.

lokalni, nacionalni i podregionalni ekonomski prostor. Da bi se to ostvarilo, neophodno je da se srpski narodni karakter dopuni vrednošću pripadanja svetu u kome se vodi stalna borba za globalnu jednakost. Heterogen proces globalizacije traži razmeštanje kapitala.

Pronalazak parne mašine, željeznice i automobila je omogućilo razmeštanje pokretnog kapitala u prethodnim formama globalizacije. Multinacionalne kompanije u sadašnjim formama globalizacije, zasnovane na investicijama, a potom i na trgovini, dobile su dodatan stimulans u razvijanju najsavremenijeg vida globalizacije – interneta.

Gery Gereffi ukazao je na tri glavna pokretača globalizacije u ekonomiji: ulaganje od strane transnacionalnih korporacija, međunarodna trgovina i internet. Ovi pokretači globalizacije su obeležili drugu polovinu XX stoleća.²⁶ Period dekolonizacije nakon Drugog svetskog rata je označio prekretnicu u upravljanju kapitalom na regionalnom i svetskom nivou. Niže cene transporta i tehničko-tehnološke inovacije su doprinele anuliranju neposredne fizičke kontrole cirkulacije kapitala od strane države koja je nekada zavisila od kapitala.

Sadašnje forme globalizacije pokazuju tendenciju primene onoga što se možda može nazvati kontrola upravljanja kapitalom na daljinu (capital management distance control) u procesu cirkulacije kapitala. Slično učenju na daljinu koje se odvija između predavača i studenta, kontrola cirkulacije pokretnog kapitala zavisi od sofisticiranosti savremene tehnologije.

Razvoj sofisticirane savremene tehnologije daje primat razvijenim ekonomijama da vrše posrednu kontrolu kretanja kapitala. Pošto zavise od kapitala, razvijene ekonomije beleže uspon i pad u broju korporacija i firmi. Prema podacima koji su naveli Bergeson i Sonnet, SAD su beležile pad u broju kompanija na svetskom tržištu.²⁷

Nasuprot opadajućem broju kompanija iz SAD, Evropa i Japan su zabeležili porast broja firmi tokom druge polovine XX stoleća. To je bio rezultat njihove namere da učestvuju u posleratnom procesu globalizacije, kao i u postepenom stvaranju regionalnog kapitala. Početkom ovog stoleća proces globalizacije dobija dodatan podsticaj u vidu novog regionalizma u svetu, posebno u Evropi i Američkoj hemisferi.

26 Gary Gereffi, "Shifting Governance Structures in Global Commodity Chains, with Special Reference to the Internet", *American Behavioral Scientist*, vol. 44, no.10, 2001, pp. 1616–37.

27 Albert J. Bergeson and John Sonnett, "The Global 500: Mapping the World Economy at Century's End", *American Behavioral Scientist*, vol. 44, no.10, 2001, pp. 1604–6.

Sa stanovišta kretanja kapitala, novi regionalizam predstavlja potvrdu da kapital cirkuliše među državama regiona. Rezultat toga su regionalne celine u vidu trgovinskih blokova koji daju novu dinamiku procesu globalizacije. Posledica stvaranja trgovinskih blokova je nova dinamika svetskog poretka koji treba da se temelji na moći regiona da istakne zahtev za primatom u održavanju svetskog poretka. Aktuelna svetska ekonomska kriza može da podstakne uspostavljanje svetskog poretka u kome regionalne celine, a ne države imaju primat.

Pošto proces globalizacije nije fenomen bez presedana, sadašnje forme globalizacije se razlikuju od prethodnih po odsustvu fizičke kontrole pokretnog kapitala od strane nekadašnje države metropole, stvaranju trgovinskih blokova i borbi da se oni održe kao rezultat nestanka britanskih i francuskih kolonija, i potrebi da se heterogen proces globalizacije suprotstavi njegovom homogenom vidu.

ZAKLJUČAK

Danas, kada su ljudi zaposeli veliki deo prostora, nameće se pitanje šta činiti sa smanjenim vremenom od koga zavisi sposobnost da se odredi dalji tok procesa globalizacije. Sažimanje prostor-vreme kao da traži novu koncepciju u upravljanju prostorom i kalkulisanju s vremenom. Svetska ekonomska kriza upozorava na obazrivost u vezi s cirkulacijom kapitala.

Smanjeno vreme primorava na potragu za najpodesnijim alternativama u pravcu usporavanja cirkulacije kapitala zato što postoji opasnost da se pređe granica kontrole njegovog kretanja. Takođe, smanjeno vreme može se negativno odraziti i na opstanak ljudske vrste. Ako brzinu kretanja kapitala posmatramo u kontekstu sniženih cena transporta, primetićemo porast gustine saobraćajnih mreža koje uzimaju ljudske živote.

Zbog svog povoljnog geografskog položaja, Srbija predstavlja važan deo regionalne i svetske saobraćajne mreže koja omogućava kretanje kapitala. Saobraćaj u Srbiji pokazuje značajnu tendenciju u pravcu podsticanja kretanja kapitala stvarajući mogućnost za njegovu neizbežnu i slobodnu deteritorijalizaciju i reteritorijalizaciju. Srbija ima šansu da na nov i drugačiji način odbrani svoj suverenitet i opravda posedovanje prostora u vidu povoljnog geografskog položaja – učestvovanjem u heterogenom procesu globalizacije.

Posedovanje prostora ne mora da se verifikuje ubrzanom cirkulacijom kapitala. Tehničko-tehnološki napredak u komunikacijama štedi smanjeno vreme i daje poseban podsticaj razvoju savremenih formi globalizacije.

Fleksibilnost međuljudskih odnosa daje svojevrstan pečat svetskom poretku čije usavršavanje zavisi od sposobnosti da se pronađe način uštede preostalog vremena kako bismo uživali u blagodetima savremenih formi globalizacije.

LITERATURA

1. Atlagić Marko, „Proces globalizacije i osnovne karakteristike srpskog narodnog karaktera”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, br. 40, 2010.
2. Bergeson J. Albert and Sonnett John, “The Global 500: Mapping the World Economy at Century’s End”, *American Behavioral Scientist*, vol. 44, no.10, 2001.
3. Castells Manuel, “Our World, our Lives”, *The Power of Identity: The Information Age - Economy, Society, and Culture*, 2nd Edition, Wiley-Blackwell, 2010.
4. Dujić Ivan, „Koridor X – Izazov za strategiju Srbije prema Sredozemnom moru i Sueckom kanalu”, *Međunarodni problemi*, vol. LXI, br. 1-2, 2009.
5. Feenstra C. Robert, “Integration of Trade and Disintegration of Production in the Global Economy”, *Journal of Economic Perspectives*, vol. 12, no. 4, 1998.
6. Gereffi Gary, “Shifting Governance Structures in Global Commodity Chains, with Special Reference to the Internet”, *American Behavioral Scientist*, vol. 44, no.10, 2001.
7. Harvey David, “The time and space of the Enlightenment project”, *The Condition of Post-Modernity*, Blackwell, Oxford, 1990.
8. Hrustić Hasiba, „Srbija i geoe ekonomska globalizacija”, *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, br. 132, 2010.
9. Inglehart Ronald, “Globalization and Postmodern Values”, *Washington Quarterly*, vol. 23, no. 1, 2000.
10. Radović Srđan, „Globalizacija identiteta u zakasneloj tranziciji: predstave o Evropi i Srbiji među studentima u Beogradu”, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, Broj LIV, 2007.
11. Robertson Roland, “Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity”, in: Featherstone M. et al. (eds), *Global Modernities*, Sage Publications, London, 1995.
12. Stojadinović Miša, „Izazovi formiranja identiteta u savremenom društvu”, *Politička revija*, Godina (XXIII) X, vol=29, Br. 3, 2011.
13. Tomlinson John, “Deterritorialization: ‘The Cultural Condition of Globalization’”, *Globalization and Culture*, Polity Press, Cambridge, 1999.
14. Tripković Milan, „Globalizacija i Srbija”, *Sociološki pregled*, vol. XXXIV, no. 3-4, 2000.
15. Vesić Dobrica, „Uticaj globalizacije poslovanja na privredni sistem Srbije”, *Međunarodni problemi*, vol. LXII, br. 1, 2010.

16. Vratuša-Žunjić Vera, „Lažna dilema: globalizacija proces ili projekat”, (ur.) Trkulja Jovan: *Iskušenja globalizacije*, Jovan Popović, Kikinda, 2004.
17. Wallerstein Immanuel, “Three Instances of Hegemony in the History of the Capitalist World-Economy”, *International Journal of Comparative Sociology*, vol. 24, no.1–2, 1983.

Ivan DUJIĆ

GLOBALISATION AS AN UNAVOIDABLE PROCESS?

ABSTRACT

People's tendency to conquer space has not just been a reflection of their intention to impose their rule over it, but also to utilise it for the establishment of multiple relationships. Since the 17th century the conquered space has served for development of many forms of capital that produced current forms of globalisation. The period of colonial conquests was an attempt to link the huge area into a whole. The outcome of this attempt is an on-going process of globalisation. After the Second World War the process of globalisation was marked by creation of global society in which Serbia should play a constructive role. Space-time compression and the post-modern era require capital management distance control. Global economic crisis supports the process of globalisation towards mutual solidarity.

Key words: Space, capital, capitalism, globalisation, global society, space-time compression, global economic crisis, Serbia

ODRŽIVI RAZVOJ KAO FAKTOR ENERGETSKE ZAVISNOSTI EVROPSKE UNIJE

APSTRAKT

Osnovna teza od koje autor polazi u radu jeste da je Strategija održivog razvoja Evropske unije jedan od osnovnih dugoročnih instrumenata smanjenja energetske zavisnosti Evropske unije. U radu se daje prikaz ukupne potrošnje i proizvodnje energenata u Evropskoj uniji i njene energetske zavisnosti od uvoza prevashodno nafte i gasa. U želji da izađe u susret potrebama održivog razvoja, Evropska unija teži da smanji potrošnju sirove nafte, prirodnog gasa i čvrstih goriva, a da ujedno pospeši proizvodnju i potrošnju obnovljive energije, što bi dugoročno posmatrano doprinelo smanjenju uvoza fosilnih goriva i povećanju energetske efikasnosti. Uprkos brojnim merama u cilju ostvarenja održivog razvoja, sirova nafta i prirodni gas ostaju najznačajniji energenti u Evropskoj uniji, dok se njena ukupna energetska zavisnost povećala u proteklih deset godina.

Ključne reči: EU, energetska zavisnost, Strategija održivog razvoja EU, ekološka politika.

1. STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA EVROPSKE UNIJE

Kako bismo na valjan način prikazali Strategiju održivog razvoja Evropske unije (EU) i njen uticaj na energetska zavisnost EU, za potrebe ovog rada neophodno je dati valjanu definiciju pojma i principa održivog razvoja.

1 Stevan Rapaic MA, istraživač saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E mail: stevan@diplomacy.bg.ac.rs. Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja istraživača na projektu: „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, koje finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, projekat br. OI179029, a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011–2014.

Literatura koja se bavi definisanjem pojma održivog razvoja široka je i u mnogome nekonzistentna. U domaćoj i stranoj literaturi možemo naići na brojne definicije koje su često su ili suviše široke ili suviše uske, koje strategiju održivog razvoja vide kao deo socijalne ekologije ili državne politike, koje ovom pojmu daju ideološki karakter ili ga predstavljaju kao cilj kome treba težiti, ali koji je ekonomski neracionalan. Iako je postao nezamenjiv činilac državnih dokumenata i međunarodnih sporazuma, pojam održivog razvoja se različito tumači, a njegove strategije selektivno primenjuju od države do države. Brojne definicije koje se mogu naći u državnim dokumentima, održivom razvoju daju politički karakter u kome je stalni ekonomski rast usklađen sa boljim korišćenjem prirodnih resursa, smanjnjem zagađenja i očuvanjem biodiverziteta.²

Najčešća definicija koja se navodi u svetskoj literaturi i strateškim dokumentima EU jeste ona data u izveštaju Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj iz 1987. godine. Ova definicija svojom jasnoćom i minimalnosti pruža jasno objašnjenje koje ne zadire u ekonomske i političke okvire: „Održivi razvoj je razvoj koji izlazi u susret potrebama sadašnjice, a da ne ugrožava sposobnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“.³ Postizanje ovog ideala zahteva usklađivanje ekonomskog rasta, socijalnog progressa i kvaliteta životne sredine. Ova tri stuba održivog razvoja nemoguće je razdvojiti zbog njihove međuzavisnosti. Ekonomski rast obezbeđuje finansijska sredstva neophodna za unapređenje životne sredine i društvene jednakosti. Socijalnom politikom država podupire ekonomski razvoj, a građani počinju da uviđaju sopstvenu odgovornost u društvenom delovanju, dok ekološkom politikom država upravlja prirodnim resursima i uređuje ponašanje pojedinaca i grupa u cilju poboljšanja kvaliteta životne sredine. U suštini održivi razvoj je proces promena unutar koga su eksploatacija resursa, usmeravanje investicija, orijentacija tehnološkog razvoja i institucionalne promene u harmoniji i omogućavaju korišćenje sadašnjih i budućih potencijala, kako bi se zadovoljile ljudske potrebe i aspiracije.⁴

Evropska komisija je maja 2001. godine sačinila konsultativnu strategiju održivog razvoja „Evropa za bolji svet“, koja je usvojena na zasedanju Evropskog Saveta u Geteborgu iste godine. Ovu strategiju pratio je izveštaj

2 Darko Nadić, „Održivi razvoj i principi održivog razvoja u strateškim dokumentima Republike Srbije“, *FPN Godišnjak*, br. 6, decembar 2011, str. 214.

3 Ibid.

4 *Strategija lokalnog održivog razvoja*, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd, 2005, str. 6.

Evropske Komisije o doprinosu EU globalnom održivom razvoju.⁵ Povezujući ekonomski razvoj, zaštitu životne sredine i socijalnu pravdu Strategija održivog razvoja EU teži ka konstantnom povećanju kvaliteta života i standarda svojih građana, ali kako se to navodi u dokumentu, i ostalih ljudi na planeti.⁶ Od Samita o održivom razvoju u Riu 1992. godine EU je imala ključnu ulogu u globalnom promovisanju ideje balansirano i održivog razvoja. Tokom 2004. i 2005. godine Strategija održivog razvoja EU je doživela izmene, potvrđujući opšti cilj postizanja kontinuiranog poboljšanja kvaliteta života, kako za sadašnje, tako i za buduće generacije. Ovako obnovljena Strategija postavila je jedinstvenu i koherentnu politiku o odgovornosti EU na izazove održivog razvoja. Konstatujući da neodrživi trendovi navedeni u Strategiji iz 2001. godine još uvek postoje, a da se novi izazovi pojavljuju, nova Strategija održivog razvoja EU iz 2006. godine, identifikuje sledećih sedam ključnih izazova u EU:

1. klimatske promene i čista energija,
2. održivi transport,
3. održiva potrošnja i proizvodnja,
4. održavanje i upravljanje prirodnim resursima,
5. javno zdravlje,
6. socijalna inkluzija, demografija i migracije,
7. globalno siromaštvo i izazovi održivog razvoja.

Strategija održivog razvoja Evropske unije zasniva se na principu koordinacije, na taj način da ekonomski, socijalni i ekološki efekti svih javnih politika trebaju biti posmatrani integrisano prilikom donošenja odluka. Ona predstavlja udarnu pesnicu ekološke politike EU, ali i značajno prevazilazi njene okvire. Ekološka politika bavi se usmeravanjem odnosa čoveka i društva prema prirodi, a za svoj osnovni i konačni cilj ima očuvanje, zaštitu i unapređenje životne sredine i to posredstvom države i društvenih, posebno političkih organizacija.⁷ Sa druge strane, Strategija održivog razvoja EU zalazi u sferu koja nadmašuje pitanja očuvanja životne sredine i stoga predstavlja širi pojam od ekološke politike. Ona podrazumeva očuvanje životne sredine, ali i

5 Commission communication, *Towards a global partnership for sustainable development*, COM(2002) 82.

6 *Sustainable development in the European Union*, Eurostat, 2011, p. 33

7 Darko Nadić i Dragana Repak, „Ekološka politika Srbije”, *Javne politike Srbije*, Fondacija Heinrich Boll, Beograd, 2011, str. 107.

integriše sve one javne politike koje utiču na kvalitet života građana, odnosno mogućnost očuvanja i unapređenja tog kvaliteta za buduće generacije. Osnovni ciljevi ovako formulisane Strategije jesu: zaštita životne sredine, ostvarivanje socijalne jednakosti, ekonomski prosperitet i izlaženje u susret međunarodnim odgovornostima. Kao njeni osnovni principi navode se: promocija i zaštita osnovnih prava, solidarnost unutar generacija i između generacija, otvoreno i demokratsko društvo, uključenost građana, korporativna uključenost i odgovornost, integrisane javne politike i povezano upravljanje, korišćenje najboljeg dostupnog znanja, princip predostrožnosti, princip zagađivač plaća.⁸ Uvidom u osnovne ciljeve i principe Strategije, jasno je da ona obuhvata kako političke činioce, tako i ekonomske, socijalne i ideološke.

Strategija održivog razvoja sprovodi se kroz brojne javne politike na nivou Evropske unije, ali i na nivou država članica. Ona obuhvata mere koje promovišu prvenstveno proizvodnju koja pospešuje smanjenje emitovanja štetnih gasova, zasnovanu na inovacijama i novim zelenim tehnologijama, kao i energetske efikasnosti. Na nivou Evropske unije održivi razvoj definisan u Strategiji, promovise se kroz posebne javne politike EU, od kojih najveću ulogu imaju: ekološka politika, zdravstvena politika, ekonomska politika, socijalna politika, obrazovna politika, fiskalna politika, poljoprivredna politika, politika ribarstva, energetska politika, a kao njen deo i transportna politika. Strategija predstavlja okvir po kome su sve države članice regulisale svoje javne politike koje utiču na održivi razvoj. Pored ovoga skoro sve države članice EU imaju na snazi svoje nacionalne strategije održivog razvoja koje su usklađene sa Strategijom EU.

Evropska unija nadgleda sprovođenje Strategije održivog razvoja i svoje analize publikuje u dvogodišnjim izveštajima, koji pokrivaju 111 indikatora podeljenih u deset poglavlja. Kao najvažnije i osnovne teme Strategije i njihove indikatore, EU izdvaja sledećih 10:

1. socioekonomski razvoj – osnovni indikator: bruto društveni proizvod (BDP) po glavi stanovnika;
2. održiva potrošnja i proizvodnja – osnovni indikator: resursna produktivnost;
3. socijalna inkluzija - osnovni indikator: rizik od siromaštva;
4. demografske promene – osnovni indikator: stopa zaposlenosti starijih radnika;

⁸ *Sustainable development in the European Union*, Eurostat, 2011, p. 34.

5. javno zdravlje – osnovni indikator: očekivani životni vek;
6. klimatske promene i energenti – osnovni indikator: emisije štetnih gasova i potrošnja obnovljivih energenata;
7. održivi transport – osnovni indikator: potrošnja energenata u odnosu na BDP;
8. vode, biljni i životinjski svet – osnovni indikator: obilje ptica i riba;
9. globalno partnerstvo – osnovni indikator: pomoć u razvoju;
10. dobro upravljanje – osnovni indikator nije definisan.⁹

U izveštaju za 2011. godinu navodi se da se gotovo polovina ovih osnovnih indikatora kreće u "umereno neželjenom" smeru, te da se ne može zaključiti da je EU još uvek na sigurnom putu održivog razvoja. U izveštaju se takođe dodaje da trenutnu situaciju dodatno komplikuje svetska ekonomska kriza, čije posledice prevazilaze ekonomske okvire i negativno utiču na održivi razvoj.¹⁰ Neodrživi trendovi opstaju u nekoliko sektora uprkos delovanju javnih politika. Ističe se rast tražnje za energentima, naročito u transportnom sektoru, dok je globalno siromaštvo u konstantnom porastu.

2. PROIZVODNJA I POTROŠNJA ENERGENATA U EVROPSKOJ UNIJI

Energenti spadaju u grupu primarnih proizvoda i predstavljaju izvore raznih vrsta energije, od toplotne, hemijske do električne. Primarni proizvodi predstavljaju one proizvode koji nastaju eksploatacijom prirodnih resursa. U primarne proizvode pored energenata, spadaju i poljoprivredni proizvodi, rude i minerali.

Prema statistici Evropske unije¹¹ koja prati sektor energetike svi energenti se dele na:

1. *Primarne energente* koji su direktno ekstrahovani iz prirodnih izvora i koriste se za dobijanje energije. U ove proizvode spadaju:
 - Sirova nafta;
 - Prirodni gas;
 - Čvrsta goriva (ugalj i lignit).

9 *Is the EU on a Sustainable Development path?*, Eurostat 58/2011. p. 1.

10 Ibid.

11 Europe in figures, Eurostat Yearbook 2008, p. 436.

- Pored energenata, ekstrakovanih iz prirodnih izvora, u primarne energente spada i nuklearna energija, kao i obnovljivi izvori energije (solarna energija, geotermalna energija, vetar, hidroenergija, biomasa i otpad).
2. *Energetske derivate* koji predstavljaju rezultat prerade energenata u odgovarajućim postrojenjima. U energetske derivate spadaju:
- Naftni derivati (benzin, razna ulja);
 - Električna energija, i drugi.

Energenti su neophodni za pokretanje kompletnog sektora transporta, industrijskog sektora kao i domaćinstva, a život savremenog čoveka nezamisliv je bez upotrebe ovih proizvoda. Zato je i cilj svake zemlje da obezbedi dovoljne količine energije, odnosno energenata, za potrebe svoje privrede kao i sigurno i kontinuirano snabdevanje privrede energentima po stabilnim i konkurentnim cenama. Savremeni izazov, kako za EU tako i za ceo svet, predstavlja usklađivanje potrošnje energenata sa ciljevima održivog razvoja.

Struktura potrošnje i učešća pojedinih energenata u proizvodnji energije, menjala se sa razvojem industrije. U prvim fazama industrijskog razvoja uglavnom je korišćen kao osnovno gorivo. Sa otkrićem nafte i njenom sve većom primenom u industriji povećava se učešće ovog energenta u trgovini na račun uglja. Vremenom cena nafte usled kartelizacije tržišta raste, a uočava se i štetan uticaj nafte kao goriva na životnu sredinu. Ovaj problem se prevazilazi, ali samo privremeno, većom upotrebom novog energenta – prirodnog gasa, koji u znatno nižem obimu zagađuje životnu sredinu.

Svoje potrebe za energentima Evropska unija podmiruje iz sopstvenih izvora kao i iz uvoza. Evropska unija kao region sa visokom industrijskom razvijenošću i visokim nivoom standarda stanovništva, troši ogromne količine energenata. U 2012. godini EU broji 27 zemalja članica koje imaju različitu strukturu potrošnje energenata, proizvodnje i uvoza. Ipak se može za EU kao celinu odrediti tendencija koja je prisutna kada je reč o tržištu energenata i stepenu njene zavisnosti u potrošnji i uvozu pojedinih energenata. Evropska unija iz sopstvenih izvora zadovoljava polovinu svojih energetske potreba, dok druga polovina dolazi iz uvoza.

2.1. Proizvodnja primarnih energenata u Evropskoj uniji

Ukupna proizvodnja primarnih energenata na nivou 27 zemalja članica Evropske unije posmatrano u naftnom ekvivalentu, u 2009. godini iznosi 812 miliona tona, dok je 1995. godine iznosila 940 miliona tona. U odnosu na

desetogodišnji period od 1999. do 2009. godine, Evropska unija beleži pad proizvodnje primarnih energenata od 14%.¹²

Tabela 1. Ukupna proizvodnja primarnih energenata u Evropskoj uniji u periodu 1999-2009 (mil. tona naftnog ekvivalenta – Mtoe)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Procentualna promena
EU-27	949	941	941	940	932	982	896	877	856	850	812	-14
Nafta	180	173	161	166	156	145	133	121	120	112	104	-42
Gas	203	208	208	204	200	203	189	179	167	168	153	-25
Nuklearna energija	243	244	253	256	257	260	258	255	241	242	231	-5
Ugalj	133	119	114	111	108	103	99	94	89	83	74	-44
Lignit	91	94	97	99	99	98	96	97	96	94	91	-1
Obnovljivi izvori energije	93	97	100	97	104	111	155	122	133	141	148	60

Izvor: *Energy, transport and environment indicators*, Eurostat pocketbook, 2011, p. 35

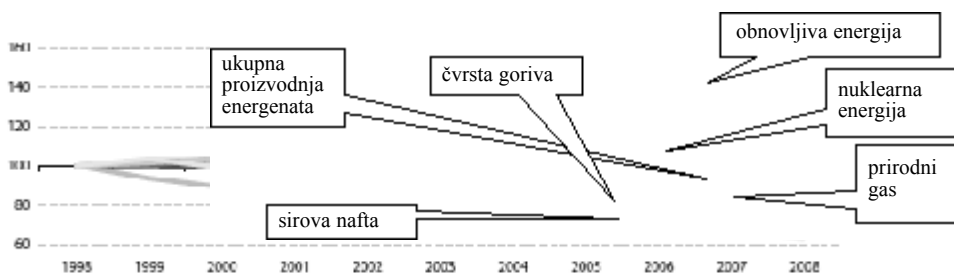
Na bazi raspoloživih podataka može se videti da je u periodu od 1999. godine do 2009. godine, izmenjena struktura učešća pojedinih primarnih energenata u ukupnoj proizvodnji ovih energenata u Evropskoj uniji. Proizvodnja sirove nafte i čvrstih goriva je iz godine u godinu u ovom periodu opadala, dok je sa druge strane kontinuirano rasla proizvodnja nuklearne i obnovljive energije. Tako se 2005. godine beleži dramatičan pad proizvodnje čvrstih goriva i sirove nafte za oko 25% u odnosu na 1995. godinu, dok se proizvodnja nuklearne i obnovljive energije povećala, respektivno za oko 20% i 40%.¹³ Nakon 2005. godine, proizvodnja nuklearne energije počinje naglo da opada, tako da je za posmatrani desetogodišnji period, ukupno opala za 5%. U periodu između 2008. i 2009.

¹² *Energy, transport and environment indicators*, Eurostat pocketbook, 2011. p. 35

¹³ *Europe in figures*, Eurostat Yearbook 2008, p. 438.

godine, svetska ekonomska kriza izazvala je najveći zabeleženi godišnji procentualni pad proizvodnje u EU, koji je iznosio 4%.¹⁴

Grafikon 1. Rast proizvodnje primarnih energenata u EU-27
po vrstama (1998-2008)
(1995=100, tone u naftnom ekvivalentu)

Izvor: EUROPE IN FIGURES- Eurostat yearbook 2011. p. 542.

U ukupnoj proizvodnji energenata u EU evidentno je da nuklearna energija zauzima najznačajnije mesto. U EU po proizvodnji nuklearne energije ističu se Belgija, Španija, Francuska, Litvanija, Slovačka i Švedska. U ovim zemljama više od polovine ukupne proizvodnje primarnih energenata otpada na nuklearnu energiju.¹⁵ Posledica ovakve tendencije je da u 2008. godini, u Evropskoj uniji ukupno trećina proizvodnje primarnih energenata otpada na proizvodnju nuklearne energije, sledi proizvodnja čvrstih goriva sa 21% i proizvodnja prirodnog gasa sa 20%. Interesantno je da proizvodnja obnovljive energije u koju spada solarna energija, geotermalna energija, energija vetra, biomase i otpada, prevazilazi proizvodnju sirove nafte. Udeo sirove nafte u ukupnoj proizvodnji energenata u EU iznosio je 12,7%, dok je udeo obnovljivih izvora bio 17,6%. Najveći deo proizvodnje iz obnovljivih izvora, oko 70%, potiče od biomase i otpada.¹⁶

Može se zaključiti da je rast proizvodnje energenata iz obnovljivih izvora u posmatranom desetogodišnjem periodu porastao za čitavih 60% i čak u 2009.

14 *Energy, transport and environment indicators*, Eurostat pocketbook, 2011. p. 35.

15 *Europe in figures*, Eurostat Yearbook 2011, p. 537.

16 *Ibid*, p. 542.

godini prevazilazi ukupnu proizvodnju uglja i lignita zajedno. Evropska unija odavno je shvatila sav potencijal i neophodnost ulaganja u obnovljive izvore energije. Ovo je istaknuto u Strategiji održivog razvoja, te svaka članica EU pokušava da na najadekvatniji način iskoristi prirodne potencijale i poveća njihovu proizvodnju na uštrb proizvodnje zagađivača poput nafte, uglja i gasa. Mediteranske države prednjače u korišćenju solarne energije, dok se planinske zemlje ističu po korišćenju biomase i hidroenergije. Evropska komisija je 2001. godine, usvojila predlog kojim se promoviše korišćenje biogoriva u sektoru transporta. Statistika je pokazala da je ova mera doprinela da 2005. godine u Nemačkoj udeo biogoriva u sektoru transporta bude 3,1%.¹⁷

Najznačajnije smanjenje proizvodnje beleži nafta, čiji je udeo u ukupnoj proizvodnji u periodu od 1999. do 2009. godine, opao za čitavih 42%, dok je proizvodnja prirodnog gasa opala za 25%. U istom periodu indeks energetske zavisnosti od uvoza gasa u EU porastao je za 16%, da bi u 2009. godinu on iznosio 64,2%.¹⁸

2.2. *Potrošnja primarnih energenata u Evropskoj uniji*

Problem globalnog zagrevanja i povećanje emisije gasova ugljen-dioksida u atmosferu, jedan je od osnovnih preokupacija Strategije održivog razvoja EU. Evropska unija je već početkom dvadeset prvog veka shvatila da mora da smanji potrošnju energenata koji stvaraju značajnu emisiju štetnih gasova. Zato je u sektoru proizvodnje električne energije, sektoru transporta i industriji povećana upotreba prirodnog gasa na račun uglja, lignita i nafte čime se doprinosi smanjenju zagađenja životne sredine.

Ukupna potrošnja energenata u EU u 2008. godini, iznosila je 1802 miliona tona naftnog ekvivalenta (Mtoe), da bi u 2009. godini, opala na 1703 Mtoe.¹⁹ Ovo smanjenje potrošnje može se objasniti posledicama svetske ekonomske krize i drastičnim padom međunarodne robne trgovine, što je uticalo na pad proizvodnje i smanjenje industrijske potrošnje energenata. Nivo potrošnje ostvaren u 2009. godini najniži je u poslednjih deset godina. Sve do 2006. godine, potrošnja energenata na nivou EU rasla je umerenim tempom, da bi se 2009. godine smanjila na nivo koji je manji od onog ostvarenog 1999. godine. Iste 2006. godine, kada je došlo do stabilizacije potrošnje energenata, usvojen je akcioni plan za smanjenje štetnih gasova i uštedu energije, kojim je EU predvidela smanjenje

17 *Europe in figures*, Eurostat Yearbook 2008, p. 446.

18 *Energy, transport and environment indicators*, Eurostat pocketbook, 2011. 31.

19 *Europe in figures*, Eurostat Yearbook 2011, p. 537.

zavisnosti od uvoza energenata, kao i smanjenje potrošnje energenata za 20% do 2020. godine. O ovome će biti više reči u poslednjem delu rada.

Tabela 2. Ukupna potrošnja primarnih energenata u Evropskoj uniji u periodu 1999–2009 (mil. tona naftnog ekvivalenta – Mtoe)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Procentualna promena
EU-27	1711	1725	1763	1758	1799	1818	1823	1825	1806	1802	1703	0
Nafta	671	661	676	671	675	677	678	674	659	658	623	-7
Gas	383	394	404	405	425	435	446	438	433	441	417	9
Nuklearna energija	234	244	253	256	257	260	258	255	241	242	231	-5
Ugalj	222	225	225	221	230	228	222	229	231	212	178	-20
Lignit	91	95	98	98	101	99	96	96	97	94	90	-1
Obnovljivi izvori energije	93	97	100	98	104	112	116	124	135	144	153	65

Izvor: *Energy, transport and environment indicators*, Eurostat pocketbook, 2011, p. 37.

U poslednjih deset godina došlo je do promena u strukturi potrošnje energenata u EU. Porasla je potrošnja prirodnog gasa, kao manje štetnog po životnu sredinu. Dok je potrošnja čvrstih goriva opala za 14% u periodu od 1999. do 2009. godine, potrošnja nafte i nuklearne energije za 7% i 5% respektivno, potrošnja prirodnog gasa porasla je za 9%. Kao najznačajniji indikator uspešnosti energetske i ekološke strategije EU, ističe se porast potrošnje energenata nastalih iz obnovljivih izvora. Njihov udeo u ukupnoj potrošnji energenata u EU, u posmatranom desetogodišnjem periodu, porastao je za čitavih 65%. U 2009. godini, potrošnja energenata iz obnovljivih izvora gotovo je dostigla potrošnju uglja. Zanimljivo je istaći da od ukupne potrošnje energenata u Evropskoj uniji 2008. godine, na sektor transporta otpada 32%, industrijski sektor 27,2%, domaćinstava 25,4%, usluge 11,8%, na poljoprivredu i ostale sektore 3,5%. U sektoru transporta najveći potrošač energenata su vozila u putnom saobraćaju, čak 82%.²⁰

²⁰ Europe in figures, Eurostat Yearbook 2011, p. 553.

Kao važan pokazatelj racionalnosti u potrošnji energenata na nivou država koristimo energetska intenzivnost, koja predstavlja odnos između ukupne potrošnje energenata i bruto društvenog proizvoda. Energetska intenzivnost izražava se u kilogramima u naftnom ekvivalentu na 1000 evra bruto društvenog proizvoda i ukazuje na stepen razvijenosti i strukturu privrede. Zemlje kod kojih je ova stopa veća beleže veliku potrošnju energenata po jedinici proizvoda, pa kažemo da je kod njih energetska intenzivnost visoka, odnosno da je za jedinicu proizvoda potrebno utrošiti mnogo više energenata nego u zemljama gde je indeks energetske intenzivnosti niži. Energetska intenzivnost na nivou EU smanjena je u periodu od 1999. do 2009. godine, za 14% i iznosi 165 kgoe/1000 EUR. Ovo predstavlja značajan uspeh i podsticaj politici održivog razvoja. Poslednjih nekoliko godina Danska i Irska beleže najniži nivo energetske intenzivnosti sa 107 i 109 kgoe/1000 EUR respektivno, dok se kao energetska najintenzivnije države ističu Bugarska sa 843 kgoe/1000 EUR i Estonija i 607 kgoe/1000 EUR.²¹

Uvidom u ukupnu potrošnju energenata u EU možemo zaključiti da čak i pored brojnih instrumenata različitih javnih politika, u sklopu Strategije održivog razvoja EU, koje imaju za cilj povećanje energetske efikasnosti i zaštitu životne sredine, nafta i prirodni gas predstavljaju i dalje najznačajnije izvore energije. U 2009. godini, na nivou EU potrošeno je 326 miliona tona nafte i 417 miliona tona naftnog ekvivalenta prirodnog gasa. Sa proizvodnjom od svega 104 miliona tona nafte i 153 Mtoe prirodnog gasa, EU je visoko zavisna od uvoza ovih energenata. Pad ukupne proizvodnje energenata u poslednjih deset godina, s jedne strane i delovanje ekoloških politika EU u cilju smanjenja štetnih gasova s druge strane, uticali su na povećanje uvoza energenata u ovom periodu, odnosno povećanje ukupne energetske zavisnosti EU.

3. ZAVISNOST EVROPSKE UNIJE OD UVOZA ENERGENATA

Evropska unija nije u stanju da svoje energetske potrebe podmiri iz sopstvene proizvodnje, stoga se neto uvoz²² primarnih energenata u periodu između 1995. i 2009. godine, povećao za skoro 40%. U 2008. godini neto uvoz energenata je bio 1015 Mtoe. Po podacima Svetske trgovinske organizacije, ukupna vrednost uvezenih energenata u EU 2010. godine iznosila je 506 milijardi dolara. Ovim je 2010. godine Evropska unija postala najveći svetski

21 *Energy, transport and environment indicators*, Eurostat pocketbook, 2011, p. 33.

22 Neto uvoz predstavlja razliku količine uvezenih i izvezenih energenata.

uvoznik energenata, potisnuvši Sjedinjene Američke Države, sa uvozom u vrednosti od 362 milijarde dolara, na drugo mesto. Na primarne energente i energetske derivate 2010. godine, otpadalo je gotovo 3/4 od vrednosti ukupnog uvoza u Evropsku uniju.²³ Ovo je alarmantan podatak, koji jasno iskazuje svu nemogućnost Evropske unije da potrošnju fosilnih goriva supstituiše potrošnjom iz obnovljivih resursa. Dok je ukupna proizvodnja energenata opadala u Evropskoj uniji, ukupna potrošnja je ostala na relativno istom nivou, uz značajne strukturalne promene, koje su prouzrokovale povećanje potrošnje energije dobijene iz obnovljivih izvora, ali i prirodnog gasa. Prirodni gas čini mešavina ugljovodonika i metana i zbog činjenice da se lako meša sa vazduhom i ima veliku brzinu sagorevanja bez dima, čađi i čvrstih ostataka, prirodni gas poseduje znatnu ekološku prednost u odnosu na konvencionalna goriva poput nafte i uglja. Ipak naftu, odnosno pogonska goriva kao njegov derivat, nije bilo moguće supstituisati u transportnom sektoru, već se potrošnja energenata značajno povećala, zajedno sa povećanjem broja vozila.

Kako bismo mogli na najbolji način da steknemo uvid u zavisnost EU od uvoza energenata i uočimo kako se ta zavisnost kretala u prethodnoj deceniji, neophodno je analizirati stopu energetske zavisnosti EU. Ova stopa predstavlja odnos neto uvoza energenata i ukupne potrošnje energenata i najbolji je

*Tabela 3. Neto uvoz svih primarnih energenata u Evropskoj uniji
(mil. tona naftnog ekvivalenta)*

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2002	2004	2006	2008
EU -27	730,7	767,1	777,7	806,4	782,8	826,7	858,6	914,3	1010,8	1014,9

Izvor: EUROPE IN FIGURES- Eurostat Yearbook 2008. p. 439 i Eurostat Yearbook 2011, p. 543.

pokazatelj zavisnosti od uvoza energenata. Ona se može odnositi kako na države tako i na energente, pa stopa energetske zavisnosti određenog energenta, predstavlja odnos neto uvoza tog energenta i njegove ukupne potrošnje.

U posmatranom desetogodišnjem periodu, ukupna stopa energetske zavisnosti EU porasla je za 18% i 2008. godine, iznosila je 54,8%. Sve države članice Evropske unije su imale 2009. godine, stopu ukupne energetske zavisnosti preko 20%, a najveći broj država preko 50%, dok je jedino Danska sa negativnom stopom energetske zavisnosti, što je indikator da je ona i jedini

23 International Trade Statistics, World Trade Organization 2011, p. 79.

Tabela 4. Stopa energetske zavisnosti EU-27
(% od neto uvoza u ukupnoj potrošnji, bazirano na tonama naftnog ekvivalenta)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Svi energenti	46,1	45,2	46,8	47,5	47,6	49,0	50,3	52,6	53,8	53,1	54,8
Čvrsta goriva	26,6	27,8	30,7	33,8	33,1	34,9	38,1	39,9	41,1	41,5	44,9
Sirova nafta	76,0	73,0	74,5	76,7	75,4	77,7	80,0	81,6	83,2	82,9	84,2
Prirodni gas	45,6	47,9	48,9	47,3	51,2	52,5	54,0	57,7	60,8	60,3	62,3

Izvor: Europe in figures, Eurostat Yearbook 2011, p.545.

neto izvoznik energenata u EU.²⁴ Predviđanja Evropske komisije su da će ukupna energetska zavisnost EU dostići 75% u 2030. godini.²⁵ Najveću udeo u ovoj zavisnosti imaju svakako nafta i gas kao najznačajniji, odnosno najviše korišćeni energenti u EU i svetu.

Stopa energetske zavisnosti EU u odnosu na naftu i pored značajnog smanjenja potrošnje ovog energenta u proteklih deset godina, iznosila je 2008. godine, 84,2%. Koliko je Evropska unija postala zavisna u ovom periodu od uvoza nafte govori i podatak da je proizvodnja nafte na kraju prve decenije 21. veka, spala na nivo koji je niži od onog iz 1990. godine, te da je EU u stanju da podmiri samo 14% svojih potreba za naftom. Čak je i Velika Britanija, koja je tradicionalno važila za neto izvoznika sirove nafte, postala neto uvoznik ovog energenta. U 2004. godini, neto izvoz sirove nafte iz Velike Britanije iznosio je 14 miliona tona, da bi već 2009. godine, ova država zabeležila neto uvoz od 5,8 miliona tona nafte. Za neke zemlje EU ukupna stopa energetske zavisnosti prevazilazi 90%, što je slučaj sa Italijom, Portugalom i Španijom.²⁶

Drugi najznačajniji energent u potrošnji Evropske unije jeste prirodni gas. Na isti način na koji je nafta supstituisala ugalj u industrijskoj proizvodnji početkom dvadesetog veka, gas početkom dvadeset prvog veka potiskuje naftu i postaje sve češći energent koji služi pokretanju industrije i snabdevanju domaćinstava. Zbog

24 *Energy, transport and environment indicators*, Eurostat pocketbook, 2011, p. 25.

25 EC Green Paper, 2006.

26 Europe in figures, Eurostat Yearbook 2011, p. 441.

činjenice da prirodni gas spada u znatno čistije energente, ovakva tendencija u EU regulisana je i zakonima, pa su neki industrijski sektori primorani da svoju proizvodnju pokreću uz pomoć prirodnog gasa. Uvoz prirodnog gasa u EU, u periodu od 2000. do 2009. godine, porastao je za čitavih 42%. Stopa energetske zavisnosti EU u odnosu na gas iznosila je 2008. godine, 62,3%, što je povećanje od 36% u odnosu na 1998. godinu. Od 27 država članica EU samo su Holandija i Danska bile neto izvoznice ovog energenta u 2009. godini. Sa druge strane, najveći porast stope energetske zavisnosti beleže čvrsta goriva poput uglja. U posmatranom desetogodišnjem periodu zavisnost EU od uvoza uglja i drugih čvrstih goriva povećala se za 73% i 2008. godine je iznosila 50%.

4. OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE, ODRŽIVA POTROŠNJA I PROIZVODNJA

U Strategiji održivog razvoja EU dva su osnovna obeležja koja se tiču korišćenja prirodnih resursa, odnosno energenata, a koja su sama po sebi suprotstavljena. S jedne strane postoji potreba za sigurnim i konstantnim snabdevanjem neophodnim energentima, dok sa druge strane postoji potreba ograničenja negativnog uticaja, koji korišćenje ovih energenata ima na životnu sredinu. Uprkos brojnim svetskim rezervama nafte i gasa, kao dva najznačajnija energenta u strukturi potrošnje EU, mogućnost sigurnog snabdevanja ovim energentima ograničena je geopolitičkim činionicima. Daleko najznačajniji deo uvoza ovih energenata u EU potiče iz Rusije, a broj države članica koje ne uvoze naftu i gas iz Rusije je zanemarljiv. Velika zavisnost Evrope od ruske nafte i gasa, prouzrokovala je strah od destabilizacije dostave ovih energenata, a naročito gasa, kao i zloupotrebe ovog privilegovanog položaja Rusije. Do značajnih prekida u snabdevanju EU gasom u protekloj deceniji došlo je zbog ekonomsko-političkih odnosa i problema na liniji Moskva-Kijev. Sve ovo prouzrokovalo je da donosioci odluka u EU posegnu za drastičnim merama u cilju diversifikacije uvoza nafte i gasa i pronadu rešenje za podmirivanje svoje potrošnje na duži rok. Strategija održivog razvoja EU pokušala je da prevaziđe ovaj problem stimulisanjem održive proizvodnje i potrošnje, odnosno delovanjem u pravcu supstituisanja fosilnih goriva prirodnim izvorima energije i poboljšanjem energetske efikasnosti, odnosno smanjenjem energetske intenzivnosti privrede i domaćinstava. Takođe bitno je napomenuti da, iako su se predviđanja o ubrzanom globalnom iščezavanju većine neobnovljivih resursa ispostavila neosnovana, potvrdilo se da važe za područje EU. Ukupne zalihe fosilnih goriva EU su srednjeročno posmatrano ograničene, te su obnovljivi izvori energije u Strategiji shvaćeni kao jedina alternativa nafte, uglju i gasu.

Stoga su održiva potrošnja energenata i održiva industrijska proizvodnja viđeni kao ključni činilac dugoročnog prosperiteta kako u EU tako i globalno.

Održiva potrošnja i proizvodnja kao jedan od ključnih izazova Strategije održivog razvoja EU, predstavlja mogućnost zadovoljenja osnovnih potreba građana uz istovremeno poboljšanje kvaliteta života i minimiziranje potrošnje energenata. Poštovati uravnotežene odnose u eksploataciji prirodnih resursa i obezbediti visok nivo zaštite i poboljšanja kvaliteta životne sredine suštinsko je određenje održive potrošnje i proizvodnje. Ovo podrazumeva smanjenje ili eliminisanje otpada i zagađivača kroz korišćenje boljih sistema za upravljanje i čistijih energenata, poboljšanje tehnologija u proizvodnji i pružanju usluga, promovisanje održivog načina života putem obrazovanja i fiskalnih mera.

Zbog činjenice da su potrošnja i proizvodnja međusobno povezane i međuzavisne, Strategija insistira na integralnom pristupu korišćenju prirodnih resursa. Drugim rečima, neophodno je uskladiti sve javne politike, a prvenstveno ekološku i energetske politiku, kako bi se upravljalo potrošnjom i proizvodnjom na održiv način. Potrošnja koja određuje proizvodnju energenata zavisi od finalne potrošnje industrijskog sektora, domaćinstava, sektora usluga, a naročito transportnog sektora koji tradicionalno u EU ima najveći udeo u potrošnji energenata i emisiji štetnih gasova. Stoga je kao jedan od osnovnih ciljeva Strategije održivog razvoja EU navedeno smanjenje finalne potrošnje energije od 9% u periodu od 2008. do 2017. godine.²⁷ Nažalost, u periodu od 2000. do 2009. godine, finalna potrošnja energije u EU smanjena je za svega 0,06% što je zanemarljiv rezultat.²⁸

U izveštaju o progresu Strategije održivog razvoja za 2011. godinu navodi se da su zacrtani ciljevi održive potrošnje i proizvodnje visoko nepovoljni, dok se beleže izvesni pozitivni trendovi. Tako se s jedne strane, potrošnja električne energije i materijala povećava, kao i generisanje opasnog otpada, dok se s druge strane, beleži pad finalne potrošnje i količine nematerijalnog otpada i povećanje recikliranog otpada. Kao najznačajniji trend u održivoj potrošnji i proizvodnji ističe se smanjenje zagađenja vazduha.²⁹

U sklopu Strategije održivog razvoja jeste i predlog Evropske komisije (COM(2007)1) usvojen 2007. godine, kojim je predviđeno povećanje proizvodnje i potrošnje obnovljivih izvora energije, promocija energetske efikasnosti kod finalnih potrošača i u proizvodnji energenata, kao i smanjenje

27 Directive 2006/32/EC on energy end-use efficiency and energy service

28 *Sustainable development in the European Union*, Eurostat, 2011, p. 110.

29 *Is the EU on a Sustainable Development path?*, Eurostat, 58/2011, p. 3.

emisije štetnih gasova. Ambiciozno zamišljen projekat deo je strategije Evropa 2020, koji je stupio na snagu 2010. godine i koji predstavlja "novu industrijsku revoluciju" smeranu ka "zelenom" ekonomskom rastu, odnosno održivoj potrošnji i proizvodnji. Inovacije i modernizacija su takođe viđeni kao jedni od ključnih aspekata ove nove industrijske revolucije.

Kao ključni ciljevi Strategije Evropa 2020, odnosno Strategije održivog razvoja EU, navodi se sledeće:

- smanjenje emisije štetnih gasova do 2020. godine, za najmanje 20% u odnosu na nivo emisije iz 1990. godine;
- povećanje energetske efikasnosti za 20% do 2020. godine;
- povećanje udela obnovljivih izvora energije u finalnoj potrošnji za 20% do 2020. godine;
- povećanje udela obnovljivih izvora energije u potrošnji transportnog sektora za 10% do 2020. godine.

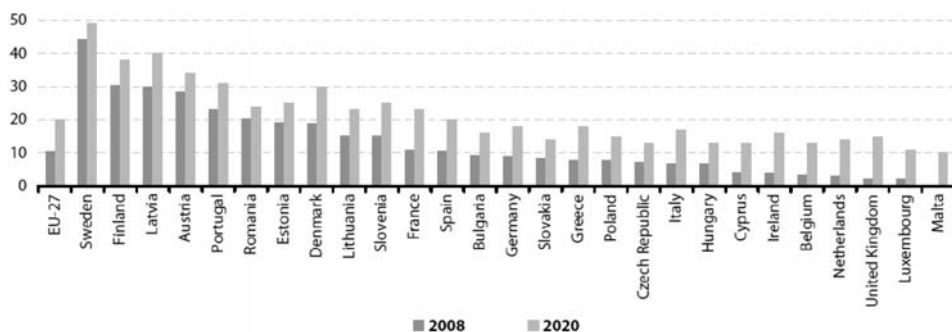
Skoro jedna trećina potrošene energije u Švedskoj potiče od obnovljivih izvora, dok je u Letoniji, Austriji i Finskoj više od četvrtine utrošene energije iz obnovljivih izvora. Kao što smo naveli Strategija podrazumeva povećanje udela obnovljivih izvora u ukupnoj potrošnji energije preko 20%, a ovaj cilj se sprovodi na taj način što je svaka država članica uskladila svoju nacionalnu strategiju održivog razvoja sa drugim državama članicama. Na taj način je svakoj državi članici određena kvota koju treba da ispuni do 2020. godine, kako bi se na nivou EU ispunio ovaj cilj. Po podacima iz 2008. godine, zacrtana kvota za Dansku, Irsku, Grčku, Francusku, Italiju, Letoniju, Holandiju i Veliku Britaniju predviđa da ove zemlje povećaju udeo obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji za još 10%.

U 2008. godini, udeo obnovljivih izvora u ukupnoj finalnoj potrošnji energije iznosio je 10,3%, dok je njihov udeo 2006. godine bio 8,9%. Ako se ovaj trend rasta potrošnje energije iz obnovljivih izvora nastavi do 2020. godine, procene su da će se prevazići zacrtani okvir od 20% povećanja. Udeo obnovljivih izvora najznačajniji je u proizvodnji električne energije, gde u 2008. godini zauzima 16,7% na nivou EU, dok je za potrebe grejanja udeo obnovljivih izvora iznosio približno 12%. I dalje se ističe problem transportnog sektora koji je visoko zavisn od fosilnih goriva, te je udeo obnovljivih izvora u ovom sektoru 2008. godine, iznosio svega 3,5%.³⁰

Ovaj rast udela obnovljivih izvora u potrošnji stimulisan je brojnim instrumentima ekonomske i fiskalne politike EU, poput takozvanih "feed in"

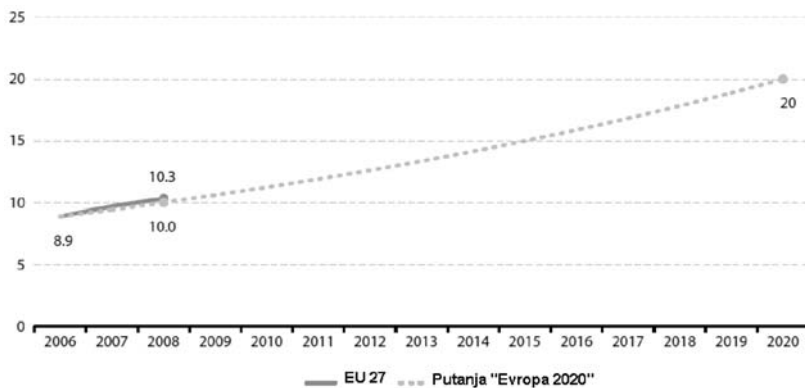
30 *Is the EU on a Sustainable Development Path?*, Eurostat, 58/2011, p. 8.

Grafikon 2. Udeo obnovljivih izvora u ukupnoj potrošnji energije, po zemljama, EU-27, (%)

Izvor: Europe in figures, Eurostat Yearbook 2011, European Union, 2011, p.564

Grafikon 3. Projekcija udela obnovljivih izvora u ukupnoj potrošnji energije, EU-27, 2006-2020, (%)

Izvor: Sustainable Development in the European union, Eurostat, 2011, p. 224.

tarifa koje podrazumevaju dugoročne povoljne ugovore između preduzeća, domaćinstva i poljoprivrednih gazdinstava, koji instaliraju generatore električne energije iz obnovljivih izvora (vetar, biomasa, plima, solarna energija i sl.) i države, čime se obezbeđuje investitorima razuman povraćaj njihovih ulaganja. Pored ovog stimulansa države EU daju brojna bespovratna sredstva za ulaganje u eksploataciju obnovljivih izvora energije, kao i brojne poreske olakšice.

Najkritičniji sektor u potrošnji energenata jeste transport. U periodu i između 2000. i 2009. godine, potrošnje energije u transportnom sektoru povećala se za 8%. Drumski transport je posebno značajan jer njegov udeo u ukupnoj potrošnji transportnog sektora iznosi 82,5% u 2009. godini, a prati ga vazdušni transport sa udelom od 13,8%. Evidentno je da na ova dva sektora transporta otpada najznačajniji deo finalne potrošnje energije, ta da će sa rastućim trendom u potrošnji biti teško izaći u susret zacrtanim ciljevima iz Strategije. Ovo naročito zbog činjenice da transportni sektor predstavlja kičmu savremene ekonomije i ekonomskog rasta, te da je u globalizovanom svetu u kome dominiraju međunarodni lanci snabdevanja i povećanje broja vozila, nezamislivo smanjenje drumskog i vazdušnog saobraćaja. Sa druge strane negativne posledice ovakvog trenda po životnu sredinu i ciljeve održivog razvoja su nesagledive i prete da uzdrmaju same temelje ove Strategije.

ZAKLJUČAK

Održivi razvoj u Evropskoj uniji podrazumeva očuvanje životne sredine, ali i integriše sve one javne politike koje utiču na kvalitet života građana, odnosno mogućnost očuvanja i unapređenja tog kvaliteta za buduće generacije. Iako se ekološki karakter Strategije održivog razvoja EU i njenih proklamovanih ciljeva, ne dovode u pitanje, mišljenja smo da su instrumenti i mere energetske, ekonomske, socijalne i ekološke politike EU i drugih politika relevantnih za uspeh ove Strategije, prevashodno kreirani kako bi se izašlo u susret potrebama energetske bezbednosti, odnosno dugoročno posmatrano smanjila energetska zavisnost Evropske unije od uvoza nafte i gasa.

Pitanje bezbednog snabdevanja energentima predstavlja geopolitički problem koji se generiše u odnosima Rusije, kao glavnog dobavljača i Evropske unije kao najznačajnijeg trgovinskog partnera i najvećeg uvoznika ruske nafte i gasa. Između ova dva entiteta postoji tampon zona bivših sovjetskih republika kroz čije teritorije prolaze gasovodi, koji predstavljaju arterije energetskog sistema Evropske unije. Gasna kriza iz 2008. godine, pokazala je svu ranjivost ovog sistema snabdevanja i naterala donosiocima odluka u Evropskoj uniji da pokrenu brojne mere sa ciljem diversifikacije uvoza i supstituisanja fosilnih goriva obnovljivim izvorima energije u proizvodnji i finalnoj potrošnji.

Strategija održivog razvoja EU sprovodi se kroz brojne javne politike ove organizacije i država članica od 2001. godine, a kao najvažnije po ovom pitanju ističu se: obrazovna politika, zdravstvena politika, ekološka politika, energetska politika, agrarna politika, fiskalna, politika, ekonomska, politika ribarstva i mnoge

druge. Poseban podsticaj Strategiji održivog razvoja EU dat je 2010. godine, u Strategiji EU pod nazivom „Evropa 2020”, kojom su se države članice obavezale na brojne ekološke mere i delovanje sa ciljem smanjenja štetne emisije gasova, povećanja energetske efikasnosti, smanjenja energetske intenzivnosti privrede, povećanja udela obnovljive energije u ukupnoj potrošnji energenata, što se naročito odnosi na transportni sektor. Svi ovi ciljevi podstiču se brojnim državnim merama koje subvencioniraju investicije u eksploataciju prirodnih resursa i oslobađanju poreza za pravna i fizička lica koja deluju u cilju povećanja energetske efikasnosti.

Zahvaljujući ciljevima održivog razvoja proizvodnja sirove nafte i čvrstih goriva i prirodnog gasa je iz godine u godinu opadala, dok je sa druge strane kontinuirano rasla proizvodnja nuklearne i obnovljive energije. Proizvodnja obnovljive energije u EU u koju spada solarna energija, geotermalna energija, energija vetra, biomase i otpada, danas prevazilazi proizvodnju sirove nafte. Ovo je prouzrokovalo rast zavisnosti od uvoza nafte i gasa, jer i pored značajnog unapređenja u potrošnji obnovljivih izvora energije, EU i dalje bazira svoju proizvodnju i transport u najvećem delu na fosilnim gorivima. Stoga Evropska unija na kraju prve dekade dvadesetprvog veka ostaje visoko zavisna od uvoza dva najznačajnija fosilna energenta – nafte i gasa. U 2009. godini, na nivou EU potrošeno je 326 miliona tona nafte i 417 miliona tona naftnog ekvivalenta prirodnog gasa. Sa proizvodnjom od svega 104 miliona tona nafte i 153 Mtoe prirodnog gasa, EU je postala najveći svetski uvoznik energenata 2010. godine.

Možemo zaključiti da je delovanje politike održivog razvoja u EU kratkoročno posmatrano značajno doprinelo povećanju energetske zavisnosti EU, dok je posmatrano na dugi rok, Strategija održivog razvoja EU, sa svojim zacrtanim ciljevima dobar put ka smanjenju energetske zavisnosti, prevashodno u odnosu na naftu i gas. Socijalni i ekološki doprinosi ove strategije se ne smeju zanemariti, kao i činjenica da ulaganje u obnovljive izvore energije predstavlja značajan potencijal za povećanje zaposlenosti i razvoj kompletno nove, ekološki čiste grane industrije.

LITERATURA

1. Nadić, Darko, „Održivi razvoj i principi održivog razvoja u strateškim dokumentima Republike Srbije”, *FPN Godišnjak*, br. 6, decembar 2011.
2. *Strategija lokalnog održivog razvoja*, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd, 2005.
3. Commission communication, *Towards a global partnership for sustainable development*, COM(2002) 82.

4. *Sustainable Development in the European Union*, Eurostat, 2011.
5. Nadić, Darko i Repak, Dragana, „Ekološka politika Srbije”, *Javne politike Srbije*, Fondacija Heinrich Boll, Beograd, 2011.
6. *Is the EU on a Sustainable Development Path?* , Eurostat 58/2011.
7. *Europe in figures*, Eurostat yearbook 2008.
8. *Energy, transport and environment indicators*, Eurostat pocketbook, 2011.
9. *Europe in figures*, Eurostat Yearbook 2011, European Union, 2011.
10. *International Trade Statistics*, World Trade Organization, 2011.
11. *European Commission Green Paper*, 2006.
12. *Directive 2006/32/EC on energy end-use efficiency and energy service*.
13. *Is the EU on a Sustainable Development Path?*, Eurostat, 58/2011.

Stevan RAPAĆ

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A FACTOR IN THE ENERGY DEPENDENCY OF THE EUROPEAN UNION

ABSTRACT

The main thesis of the author starts with the fact that the Sustainable Development Strategy of the European Union is one of the major long-term reducing instrument of energy dependency of the European Union. This paper gives an overview of the total energy consumption and production in the EU and its energy dependence on imports, mainly oil and gas. In order to meet the needs of sustainable development, the EU aims to cut consumption of crude oil, natural gas and solid fuels, and also to encourage the production and consumption of renewable energy, which would reduce the import of fossil fuels and contribute to energy efficiency. Despite numerous measures in order to achieve sustainable development, crude oil and natural gas remain the most important fuels in the EU, while its total energy dependency has increased over the past ten years.

Keywords: EU, energy dependence, the EU sustainable development strategy, environmental policy.

Predrag BJELIĆ
Ivana POPOVIĆ PETROVIĆ¹

UDK: 327.56
Bibliid 0025-8555, 64(2012)
Vol. LXIV, br. 3, str. 359–384
Izvorni naučni rad
Jun 2012.
DOI: 10.2298/MEDJP1203359B

PROGRAM POMOĆI ZA RAZVOJ MEĐUNARODNE TRGOVINE²

APSTRAKT

Razvoj međunarodne trgovine koji se odigrao posle Drugog svetskog rata bio je impresivan. Ali, mali broj zemalja u razvoju uspeo je da ostvari koristi u ovom procesu i da razvije svoje privrede, kao i da smanji stepen siromaštva. Pod okriljem Svetske trgovinske organizacije razvijen je program pomoći za razvoj međunarodne trgovine, koji je deo Zvanične pomoći za razvoj fokusirane na trgovinu. Izgradnja trgovinskog kapaciteta, kao i transportne infrastrukture u mnogim zemljama u razvoju jeste odlučujući uslov koji ove zemlje moraju da ispune kako bi mogle koristiti međunarodnu trgovinu kao pokretačku mašinu privrednog rasta. Cilj ovog rada je da opiše značaj pomoći za razvoj međunarodne trgovine, ali i ukaže značaj koordinacije ovog multilateralnog programa, sa inicijativama pomoći na bilateralnom i regionalnom nivou.

Ključne reči: Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine, izgradnja trgovinskog kapaciteta, Zvanična pomoć za razvoj.

POJAM I KATEGORIJE POMOĆI ZA RAZVOJ MEĐUNARODNE TRGOVINE

Još od osnivanja Svetske trgovinske organizacije (WTO) 1995. godine postojao je stav da je njen osnovni zadatak uređenje i nadzor nad međunarodnim trgovinskim režimom, dok je na svakoj zemlji da iskoristi

1 Dr Predrag Bjelić, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet. E-mail: bjelic@ekof.bg.ac.rs, i Ivana Popović Petrović asistent, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet. E-mail adresa: ivanapp@ekof.bg.ac.rs

2 Ovaj rad je rezultat naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbedonosni aspekti” (br. 179029) koji izvodi Institut za međunarodnu politiku i privredu Beograd, a finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

šanse koje multilateralna liberalizacija ovog režima pruža za svoj privredni razvoj. Međutim, imajući u vidu rezultate Urugvajске runde multilateralnih trgovinskih pregovora koji su okončani još u okviru Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT) većina zemalja u razvoju, sada članica Svetske trgovinske organizacije, bila je nezadovoljna svojim statusom u okviru svetskog trgovinskog sistema. Naime, većina zemalja u razvoju, izuzev nekih istočnoazijskih zemalja, nije uspela da iskoristi opšti trend dinamičnog razvoja međunarodne trgovine u drugoj polovini 20. veka za svoj privredni razvoj i smanjenje siromaštva svojih stanovnika. Zbog toga su te zemlje prilikom pokretanja nove runde multilateralnih trgovinskih pregovora, prve pod okriljem Svetske trgovinske organizacije, insistirale da ova runda bude posvećena privrednom razvoju kroz međunarodnu trgovinu. Prioriteti tzv. runde pregovora pokrenute u Dohi bili su razvojni, tako da je usvojen i Dnevni red za razvoj (*Doha Development Agenda*) kao spisak onoga o čemu će se pregovarati.

U ovakvom okviru pregovora pod okriljem Svetske trgovinske organizacije, sa naglaskom na privredni razvoj njenih članica, nastao je i Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine (*Aid for Trade – AfT*). Naime članice Svetske trgovinske organizacije su shvatile da veliki broj nerazvijenih zemalja, posebno onih tzv. najmanje razvijenih zemalja (*Least Developed Countries – LDC*) nije u stanju da iskoristi blagodeti razvoja međunarodne trgovine zbog loše transportne i trgovinske infrastrukture i nedostatka institucija za podršku spoljnoj trgovini. Njima je trebalo pomoći da izgrade svoj trgovinski kapacitet (*Trade Capacity Building*). Razvoj međunarodne trgovine, prvenstveno kroz liberalizaciju opšteg multilateralnog režima međunarodne trgovine i poboljšan pristup tržištu, osim velikih mogućnosti za zemlje u razvoju donosi i brojne opasnosti, koje se ogledaju u: smanjenju carinskih i drugih fiskalnih prihoda, poskupljenju cena hrane na svetskom tržištu koju brojne najmanje razvijene zemlje uvoze, eroziji preferencija koje su isključivo namenjene najmanje razvijenim zemljama a koje su na nerecipročnoj osnovi dobile od razvijenih zemalja, jer se smanjuje margina njihove konkurentnosti sa opštom liberalizacijom režima međunarodne trgovine, kao i značajni troškovi koje nameće primena svih sporazuma donetim pod okriljem Svetske trgovinske organizacije.³

Najopštije se pomoć za razvoj međunarodne trgovine može definisati kao „pomoć namenjena zemljama u razvoju, posebno Najmanje razvijenim

3 Više u: André Sapir, Who Is Afraid of Globalization? The Challenge of Domestic Adjustment in Europe and America, *CEPR Discussion Paper 2595*, Centre for Economic Policy Research, London, 2000.

zemljama, da izgrade kapacitet i infrastrukturu za međunarodnu trgovinu kako bi iskoristile proces liberalizacije međunarodnog trgovinskog režima”.⁴ Štiglic ovu pomoć definiše kao „razvojne finansije koje se kreću od bogatih zemalja ka siromašnim u cilju unapređenja svetskog trgovinskog sistema”.⁵ U osnovi, ovaj program pomoći podrazumeva davanje finansijske pomoći zemljama u razvoju, od strane razvijenih zemalja, u cilju izgradnje kapaciteta i infrastrukture za njihovo što uspešnije i potpunije uključenje u svetski trgovinski sistem.

Konkretnija definicija je ona koja pomoć za razvoj određuje kao pomoć zemljama u razvoju da povećaju izvoz robe i usluga, i da se integrišu u multilateralni trgovinski sistem, kako bi ostvarile koristi od liberalizacije opšteg režima međunarodne trgovine i povećale tržišni pristup.⁶ Danas pod pomoći za razvoj međunarodne trgovine, u užem smislu, podrazumevamo ono što smo u okviru Svetske trgovinske organizacije od njenog osnivanja nazivali tehničkom pomoći vezanom za trgovinu (*Trade Related Technical Assistance – TRTA*). Cilj ove tehničke pomoći je bio pružanje pomoći razvijenih zemalja zemljama u razvoju koje u prošlosti nisu uspele da iskoriste šanse koje pruža dinamičan rast međunarodne trgovine. Tehničkom pomoći se trebaju otkloniti ograničenja na strani ponude u zemljama u razvoju u pogledu nedovoljnog znanja, primene trgovinskih pravila i propisa, kao i ograničenja u razvoju privatnog sektora, proizvodnog kapaciteta, infrastrukture i ljudskih resursa.⁷

Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine je pokrenut pod okriljem Svetske trgovinske organizacije, na Ministarskoj konferenciji ove organizacije održanoj u Hong Kongu 2005. godine. U Ministarskoj deklaraciji se jasno predviđa da „pomoć za razvoj međunarodne trgovine ima za cilj da pomogne zemljama u razvoju, posebno najmanje razvijenim zemljama, da razviju svoj kapacitet ponude i infrastrukturu vezanu za međunarodnu trgovinu, što im je neophodno da bi primenile i iskoristile sporazume Svetske trgovinske organizacije i, šire, da bi razvile svoju spoljnu trgovinu”.⁸ U cilju sprovođenja zadataka vezanih za realizaciju programa pomoći za razvoj međunarodne

4 WTO, Internet, www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/a4t_e/aid4trade_e.htm, 15/11/2011.

5 Joseph Stiglitz, *Aid for Trade*, *Selected Works of Joseph Stiglitz*, March 2006, p.4, Internet, http://works.bepress.com/joseph_stiglitz/9, 15/12/2011.

6 WTO, *Recommendation of the WTO Task Force on Aid for Trade*, WT/AFT/1, 27 July 2006.

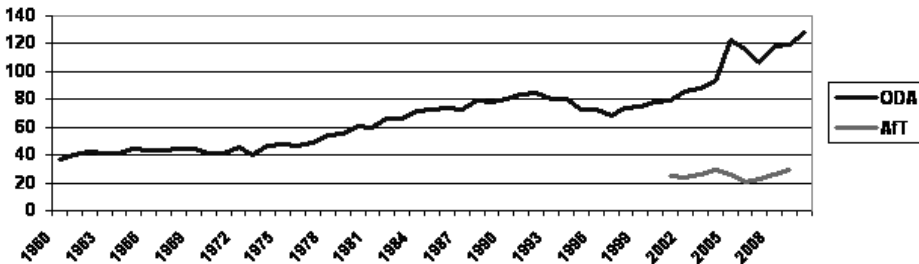
7 Hilary Jeune, *Aid for Trade: Is the EU helping small producers to trade their way out of poverty?*, ICCO and Fair Trade Advocacy Office, Utrecht, June 2009, pp. 8–9.

8 WTO, *Hong Kong Ministerial Declaration*, Doc. WT/MIN(05)/DEC, par. 57.

trgovine, u Svetskoj trgovinskoj organizaciji osnovana je Radna grupa za pomoć za razvoj međunarodne trgovine (*WTO Task Force on Aid for Trade*).

Ali ne treba nikako misliti da je za sprovođenje pomoći za razvoj međunarodne trgovine osnovan neki poseban fond iz koga se finansiraju ove aktivnosti, već se finansijska sredstva koriste iz Zvanične pomoći za razvoj (*Official Development Assistance – ODA*), samo se iz drugih namena preusmeravaju za potrebe međunarodne trgovine. Zvanična pomoć za razvoj je nastala još osamdesetih godina 20. veka na inicijativu zemalja u razvoju u sklopu projekta Novog međunarodnog ekonomskog poretka. Naime, ideja je bila da, pošto zemlje u razvoju nisu sposobne da pariraju razvijenim zemljama u međunarodnoj trgovini, i da nisu dovoljno konkurentne na svetskom tržištu, treba da primaju godišnju pomoć iz zvaničnih, državnih, izvora koje bi davale najrazvijenije zemlje. Ova pomoć predstavlja kretanje zvaničnog kapitala sa komponentom do 25% bespovratne pomoći. Predviđeno je da razvijene zemlje treba da izdvajaju 0,7% od svog godišnjeg bruto domaćeg proizvoda (GDP) i da ga kao pomoć upućuju zemljama u razvoju. Iako je ovaj program pomoći zaživeo, retke su zemlje koje su se približile ispunjenju ovog postavljenog cilja. Najviše su relativno za pomoć izdvajali Japan i Švedska.⁹ Budući da glavna sredstva dolaze od razvijenih zemalja programom Zvanične pomoći za razvoj administrira Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD).

Slika 1: Ukupna sredstva za Zvaničnu pomoć za razvoj (ODA) i za Program za razvoj trgovine (AfT) u milijardama USD (stalni dolari iz 2009)

Izvor: OECD, podaci za ODA – OECD Website, Internet, <http://stats.oecd.org/index.aspx?datasetcode=ODA%5FDONOR>; podaci za AfT - OECD-DAC, Aid activities database (CRS), StatLink, Internet, <http://dx.doi.org/10.1787/888932446626>, pristupljeno 01/02/2012.

9 Predrag Bjelić, *Ekonomika međunarodnih odnosa*, Prometej, Beograd, 2003, str.35.

U početku kada je program Zvanične pomoći za razvoj počeo 1960. godine, razvijene zemlje su izdvajale preko 36 milijardi USD, po cenama iz 2009. godine, što je tada činilo oko 0,5% bruto domaćeg proizvoda razvijenih zemalja (donatora). Iako je ciljna vrednost izdvajanja za pomoć planirana na 0,7% ona nikada nije i ostvarena, već se vremenom smanjivala i uglavnom iznosila oko 0,3% bruto domaćeg proizvoda zemalja donatora. Najniži nivo koji je izdvojen, iznosio je 0,22% bruto domaćeg proizvoda zemalja donatora i ostvaren je 1997. godine, dok se sada izdvaja ponovo oko 0,30% (podatak za 2010. godinu).¹⁰

Pomoć za razvoj međunarodne trgovine je samo komponenta Zvanične pomoći za razvoj, i podrazumeva sve tokove koji su usmereni kao pomoć vezana za međunarodnu trgovinu. Godinama se udeo pomoći za razvoj međunarodne trgovine kreće između 20% i 25% od ukupne Zvanične pomoći za razvoj.¹¹ Zemlje za pomoć za razvoj međunarodne trgovine izdvajaju oko 30 milijardi USD godišnje (podatak za 2009. godinu izražen u stalnim dolarima 2009). Pomoć za razvoj međunarodne trgovine je veoma bitna i sa aspekta Svetske banke (*World Bank*) jer vodi ostvarenju Milenijumskih razvojnih ciljeva.

Definisanje pomoći za razvoj međunarodne trgovine zahteva definisanje komponenti ove pomoći. U početku je pomoć za razvoj međunarodne trgovine je poistovećivana sa pojmom tehničke pomoći vezane za trgovinu i građenjem trgovinskog kapaciteta, pa je obuhvatala samo dve osnovne komponente:

- razvoj trgovine (*Trade development*), koji je podrazumevao stvaranje povoljnog poslovnog okruženja za razvoj međunarodne trgovine, pružanje potpornih usluga i stvaranje neophodnih institucija;
- spoljnotrgovinski propisi i pravila (*Trade policy and regulations*), koji imaju za cilj uključivanje zemalja u razvoju u multilateralne trgovinske pregovore i primenu dogovorenih multilateralnih trgovinskih sporazuma.¹²

Kasnije se u izveštaju OECD iz 2006. godine, u želji da se obuhvati sva pomoć koja je relevantna za međunarodnu trgovinu, uz ove dve komponente, koje se tretiraju kao jedna kategorija, dodaju još dve komponente vezane za ograničenja na strani ponude, i to: infrastruktura vezana za trgovinu i izgradnja

10 Navedeno prema: OECD Website, Internet, <http://stats.oecd.org/index.aspx?datasetcode=ODA%5FDONOR>, 01/02/2012.

11 Navedeno prema: OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2007: 1st Global review*, Paris and Geneva, 2007.

12 OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2007: 1st Global review*, Paris and Geneva, 2007, str. 33.

proizvodnog kapaciteta.¹³ Tako se pomoć za razvoj međunarodne trgovine sastoji iz tri glavne kategorije i naznačava se da su njima bliska i neka prilagođavanja vezana za međunarodnu trgovinu, ali se ona ne uzimaju u obzir.

U posljednjem izveštaju OECD i WTO koji predstavlja rezultate nadzora nad pomoći za razvoj trgovine iz 2010. godine jasno se ističe da se ova pomoć sastoji iz četiri osnovne kategorije:

- tehnička pomoć u oblasti spoljnotrgovinskih propisa (*technical assistance for trade policy and regulations*), što podrazumeva pomoć koje razvijene pružaju manje razvijenim zemljama u oblasti razvoja strategije spoljne trgovine, pregovaranja spoljnotrgovinskih sporazuma i primeni tih sporazuma;
- privredna infrastruktura, vezana za trgovinu (*trade-related infrastructure*) koja obuhvata puteve, luke i telekomunikacije, sve što je neophodno da se domaće tržište poveže sa svetskim;
- izgradnja proizvodnog kapaciteta (*productive capacity building*), koja uključuje i razvoj trgovine (*trade development*), što podrazumeva pomoć privatnom sektoru da iskoristi komparativnu prednost i diversifikuje izvoz;
- spoljnotrgovinska prilagođavanja (*trade-related adjustment*) koje podrazumeva pomoć zemljama u razvoju u vezi troškova koje imaju vezano za liberalizaciju međunarodne trgovine (smanjenje carinskih prihoda, erozija spoljnotrgovinskih preferencija i opadajući odnosi razmene).¹⁴

Osim ove osnovne četiri kategorije, u pomoć za razvoj međunarodne trgovine mogu spadati i ostale potrebe vezane za spoljnu trgovinu jedne zemlje ako se identifikuju kao razvojni prioriteti vezani za spoljnu trgovinu u državnim dokumentima i strategijama.

ZNAČAJ POMOĆI ZA RAZVOJ MEĐUNARODNE TRGOVINE U SVETU

Iako pomoć za razvoj ima značaj za mnoge međunarodne ekonomske institucije, a ima i svoju bilateralnu dimenziju, dve organizacije ključne za nadzor nad primenom ove pomoći su Svetska trgovinska organizacija i Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj. Budući da je ovaj program pomoći pokrenut pod okriljem Svetske trgovinske organizacije 2005. godine, ove dve organizacije od 2007. godine objavljuju izveštaje o stanju pomoći za razvoj trgovine na

13 OECD, *Aid for Trade: Making it Effective*, Paris, 2006, str.12.

14 OECD/WTO, *Aid for Trade: Is it Working*, Paris, 2010, str.2, Internet, <http://www.oecd.org/dataoecd/30/36/45581702.pdf>, 10/12/11.

međunarodnom nivou. Ovi izveštaji se objavljuju na svake dve godine. Glavne zemlje koje pružaju pomoć (zemlje donatori) su razvijene zemlje, i one pomoć pružaju ili na bilateralnoj osnovi, direktno zemljama korisnicima, ili na multilateralnoj osnovi, kada se pomoć upućuje preko međunarodnih organizacija. Zemlje korisnici (*beneficiaries*) su zemlje u razvoju. Kada se prikupljaju informacije o finansijskim sredstvima namenjenim pomoći za međunarodnu trgovinu, treba imati u vidu sledeće kategorije:

- obećanje da će se donirati određena sredstva (*pledge*), što predstava političku najavu zemlje donatora bez pravne obaveze da se sredstva isplate;
- izdvajanje sredstava za pomoć (*commitment*) predstavlja pravnu obavezu zemlje donatora koja mora biti praćena obezbeđenjem potrebnih finansijskih sredstava;
- isplata pomoći (*disbursement*) koja predstavlja doznačavanje sredstava zemlji korisniku pomoći za razvoj međunarodne trgovine.

U izveštajima WTO i OECD prate se izdvojena (*commitment*) i stvarno isplaćena sredstva (*disbursement*) kako od zemalja donatora, tako i po zemljama korisnicima. Prema poslednjem izveštaju objavljenom 2011. godine, u kome su prezentirani podaci za 2009. godinu, ukupan iznos pomoći namenjenoj međunarodnoj trgovini, koju su izdvojile zemlje donatori, iznosi oko 40 milijardi USD. U poređenju sa sredstvima pomoći vezanim za međunarodnu trgovinu izdvojenim u periodu od 2002. do 2005. godine, to predstavlja povećanje od 60%. Ovo predstavlja pravi značaj lansiranja programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine, jer sada donatori veći fokus stavljaju na ovu vrstu pomoći. Ali, ako posmatramo koliko je stvarno sredstava isplaćeno to je oko 29 milijardi USD u 2009. godini, sa godišnjim povećanjim od oko 12% godišnje do te godine.¹⁵

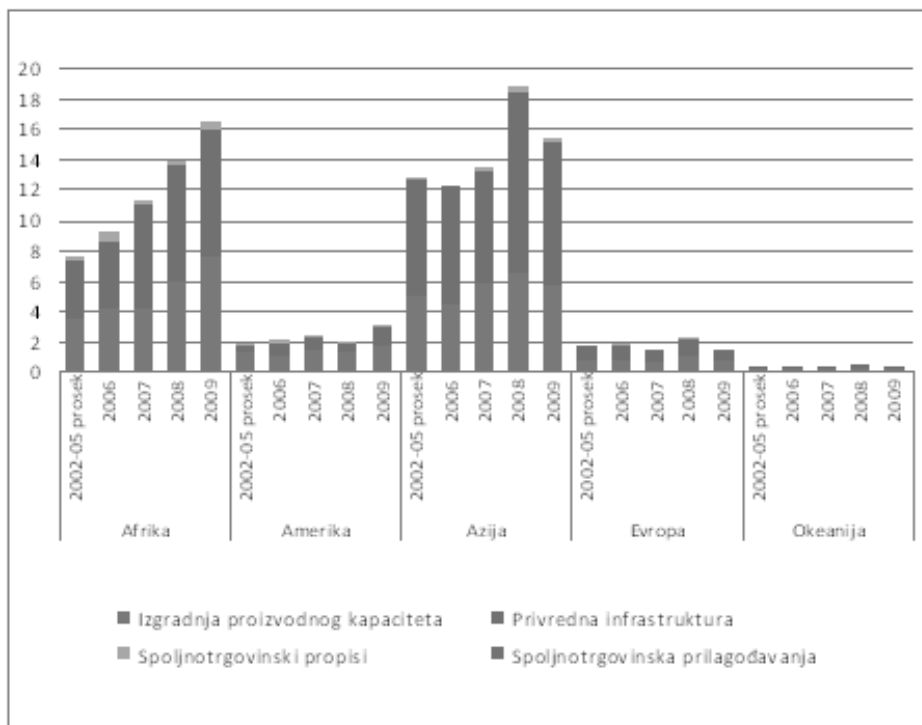
Korisnici pomoći za razvoj međunarodne trgovine su, kao što smo naglasili, zemlje u razvoju. Najveći deo izdvojene pomoći ide u zemlje u razvoju u Africi i Aziji, budući da su te zemlje identifikovane kao subjekti međunarodne trgovine sa najvećim problemima u integraciji u svetsku privredu. Uglavnom se radi o najmanje razvijenim zemljama (LDC), koje imaju veoma mali izvoz, često su veoma zadužene i većina njih beleži pad društvenog proizvoda pa imaju probleme i da prehrane svoje stanovništvo.¹⁶ U početku je značajnija pomoć izdvajana za

15 OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*, Geneva and Paris, 2011p. 15.

16 Više o položaju najmanje razvijenih zemalja u svetskoj privredi u: Predrag Bjelić, *Međunarodna trgovina*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 2011, str.83.

zemlje Azije, ali su od 2009. godine zemlje Afrike dobile prioritet u programu pomoći za razvoj međunarodne trgovine. I dok su ulaganja u komponentu privredne infrastrukture vezane za trgovinu podjednaka kao za izgradnju proizvodnog kapaciteta, u Aziji se mnogo više ulaže u infrastrukturu. Osim ova dva kontinenta, značajna sredstva u programu pomoći za razvoj međunarodne trgovine su opredeljena nekim zemljama Latinske Amerike, zemljama u razvoju u Evropi, dok je iznos sredstava namenjen zemljama Okeanije zanemarljiv. U periodu svetske ekonomske krize, 2009. godine, zabeležen je pad pomoći za razvoj međunarodne trgovine, osim u slučaju Afrike.

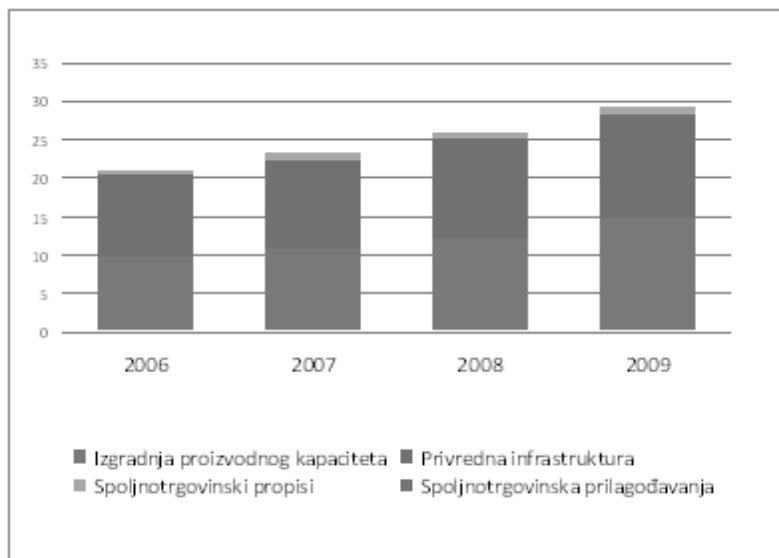
Slika 2: Struktura pomoći za razvoj međunarodne trgovine (izdvojena sredstva – commitments), po kontinentima i kategorijama, u milionima USD (u stalnim cenama iz 2009)

Izvor: OECD and WTO, *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*, Paris and Geneva, 2011, Figure 2.5, p.16.

Ako pogledamo iznos stvarno uplaćenih sredstava (*disbursements*) zemljama korisnicima pomoći za razvoj međunarodne trgovine, videćemo da on dinamično raste u periodu 2006. do 2009. godine, tako da je sa nivoa od oko 20 milijardi godišnje, 2006. godine, došao na nivo od oko 30 milijardi USD godišnje, 2009. godine. Ali taj iznos je još uvek daleko ispod onoga na koji su se zemlje donatori obavezali. Multilateralni donatori najviše pomoći šalju u zemlje sa niskim dohotkom, oko 93%, dok bilateralni donatori podjednako šalju pomoć u zemlje sa niskim i srednjim dohodkom. Isplaćena sredstva po kategorijama pomoći za razvoj međunarodne trgovine najviše su namenjena izgradnji proizvodnog kapaciteta i privrednoj infrastrukturi namenjenoj trgovini, podjednaki iznos sredstava je izdvojen 2009. godine, dok su izdvajanja za spoljnotrgovinske propise i spoljnotrgovinska prilagođavanja zanemarljiva.

Slika 3: Uplaćena pomoć za razvoj međunarodne trgovine (*disbursements*), po kategorijama pomoći, u periodu 2006-2009. godine u milionima USD (stalne cene iz 2009)

Izvor: OECD, DAC, Aid Activities Database, Internet, StatLink, <http://dx.doi.org/10.1787/888932446094>, pristupljeno 01/02/2012.

Ako pak razmotrimo efikasnost pomoći za razvoj međunarodne trgovine naići ćemo na značajan broj studija na ovu temu. Postoji odavno veliki broj

radova u literaturi koji analizira uopšteno odnos između pomoći i privrednog rasta. Opšti zaključak je da se ne može izvesti jasna veza o uticaju pomoći na privredni razvoj. Pozitivna korelacija između pomoći i privrednog razvoja ustanovljena je u slučaju kada se zahteva nabavka roba i usluga iz sredstava pomoći od strane preduzeća iz zemlje donatora, ali ta pozitivna korelacija se prvenstveno odnosi na izvoz zemlje donatora i pruženu pomoć.

U pogledu studija koje su fokusirane na pomoć za razvoj međunarodne trgovine, one analiziraju sredstva na visokom agregatnom nivou, i fokusiraju se na spoljnotrgovinske performanse zemlje korisnika pomoći i analiziraju da li ima poboljšanja trgovinskog kapaciteta. U pogledu analize podudaranja ponude pomoći i tražnje za pomoći za razvoj međunarodne trgovine, utvrđeno je da zemlje kojima je pomoć potrebija i dobijaju relativno veći iznos sredstava iz ove pomoći.¹⁷ Detaljnije analize koje razmatraju pojedinačne kategorije pomoći za razvoj međunarodne trgovine su utvrdile da ova pomoć ima značajan efekat na smanjenje troškova obavljanja spoljnotrgovinskih poslova. Utvrđeno je da povećanje pomoći za razvoj međunarodne trgovine od 1 miliona USD dovodi do smanjenja troškova pakovanja i transporta za 6%.¹⁸ U drugom radu koji je analizirao uticaj pomoći za razvoj međunarodne trgovine, posebno u tri njegove osnovne komponente, na bilateralne trgovinske tokove primenom gravitacionog regresionog modela utvrđeno je da izdvajanje 1 USD za pomoć za razvoj međunarodne trgovine povećava trgovinske tokove između zemalja za 700 USD.¹⁹ Možemo zaključiti da pomoć za razvoj međunarodne trgovine ima pozitivan i značajan uticaj na međunarodnu trgovinu, posebno između zemalja donatora i zemalja korisnika.

NAJZNAČAJNIJI DONATORI I PRIMAOCI POMOĆI ZA RAZVOJ MEĐUNARODNE TRGOVINE

Veliki donatori sredstava potrebnih za realizaciju ciljeva iz Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine, uglavnom multilateralne razvojne banke, usmeravaju svoja sredstva ka konkretnim regionima i projektima. Pored banaka,

17 Bernard Hoekman and John S. Wilson, Aid for Trade: Building on Progress Today for Tomorrow's Future, *World Bank Policy Research Working Paper 5361*, World Bank and Development Research Group, July 2010, p.9

18 Više u: Massimiliano Cali and Dirk Willem Te Velde, Does Aid for Trade Really Improve Trade Performance?, *World Development*, Vol. 39, No. 5, 2011, pp. 725–740.

19 Matthias Helble, John Wilson and Catherine Mann, Aid for Trade Facilitation, *World Bank Policy Research Working Paper 5064*, World Bank, 2009.

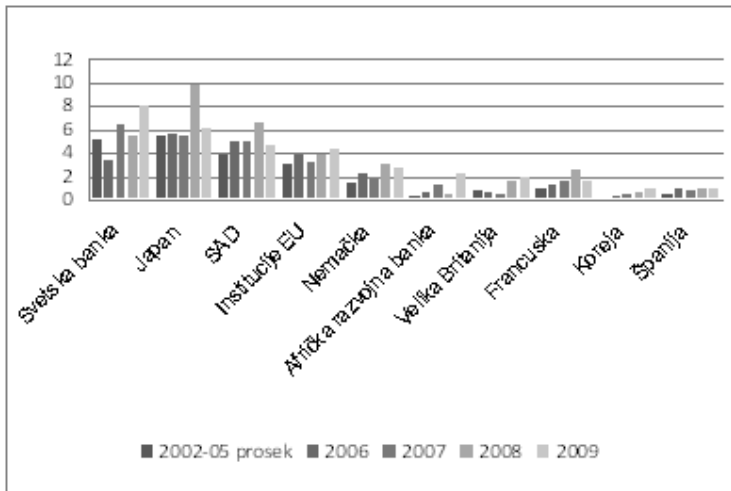
najčešće postoji i niz multilateralnih institucija, poput UN i Svetske banke, koje takođe učestvuju u realizaciji ciljeva Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine, kao i određeni bilateralni donatori. Multilateralni donatori uglavnom usmeravaju sredstva ka izgradnji infrastrukture u zemljama niskog nivoa dohotka, a bilateralni donatori više se orijentišu ka ulaganjima u zemlje srednjeg nivoa dohotka i to naročito u izgradnju proizvodnog kapaciteta, jer je nivo izgrađenosti privredne infrastrukture u ovoj kategoriji zemalja uglavnom na zadovoljavajućem nivou. Na prvom mestu liste najvećih donatora, godinama već, nalazi se Svetska banka (*World Bank — WB*). Svetska banka učestvuje u projektima koji su važni za posebno ugrožene zemlje poput zemalja u razvoju koje nemaju izlaz na more (LLDCs), u kojima se olakšavanje međunarodne trgovine (*Trade Facilitation*) sprovodi izgradnjom transportnih i trgovinskih koridora, s obzirom da je spoljna trgovina LLDCs zavisna od neometanog tranzita. Zatim, od multilateralnih izvora sredstava ističe se Azijska razvojna banka (*Asian Development Bank — ADB*), koja se 2007. godine nalazila na visokom devetom mestu, ali se od 2009. godine više ne nalazi na listi deset najvećih donatora. Za razliku od ove razvojne banke, Afrička razvojna banka (*African Development Bank — AfDB*) se 2007. godine nalazila na sedmom mestu, da bi 2009. godine popravila svoju poziciju i postala šesti najveći donator. Afrička razvojna banka u saradnji sa Ekonomskom komisijom UN za Afriku, usmerena je na izgradnju kako transportne, tako i trgovinske infrastrukture, koje predstavljaju veliko ograničenje razvoju spoljne trgovine čak i između susednih zemalja na ovom kontinentu. Među prvih dvadeset, na devetnaestom mestu, 2007. godine, nalazila se Američka razvojna banka (*Inter-American Development Bank — IADB*).²⁰ Ova banka takođe ulaže značajna sredstva i to oko 1,8 milijardi USD godišnje kako bi se izgradio trgovinski kapacitet, ili „meka” (*soft*) infrastruktura, odnosno trgovinski kapacitet, ali i transportna „teška” (*hard*) infrastruktura, koju čine putevi, pruge, aerodromi. Izgradnji obe vrste infrastrukture, u slučaju Latinske Amerike i Kariba, pristupa se simultano, dakle ne dolazi prvo do ulaganja u izgradnju transportne, pa zatim trgovinske infrastrukture, već se obe vrste infrastruktura smatraju jednako bitnim kako za porast intra-regionalne trgovine, tako i za otvaranje regiona ka drugim regionima sveta. Porast trgovine koji se očekuje do 2020. godine na osnovu navedenih ulaganja, trebalo bi da bude za oko 50%.²¹

20 Podaci iz: OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2009 — Maintaining momentum*, Paris and Geneva, 2009, p. 62; OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*, OECD/WTO, 2011, Paris and Geneva, p. 53.

21 WTO, *Aid for Trade Work Programme 2012-2013—Deepening Coherence*, Document: WT/COMTD/AFT/W/30, 15 November 2011, WTO, Geneva, p. 9.

Najveći donatori Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine tokom 2008. i 2009. godine su i dalje multilateralne institucije, poput Svetske banke, koja je čak i povećala iznos sredstava namenjenih ovom programu, kao i AfDB, ali i pojedinačne zemlje, bilateralni donatori, od kojih se kao i 2007. godine, posebno ističu SAD, Japan i Institucije EU, iako je u slučaju SAD i Japana došlo do smanjenja sredstava u 2009. godini u odnosu na 2007. godinu.

Slika 4: Lista prvih 10 donatora Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine 2009. godine (u mlrd. USD, stalni dolari iz 2009)

Izvor: OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*, OECD/WTO, 2011, Figure 2.7, p. 53.

Multilateralni donatori namenili su Programu pomoći za razvoj međunarodne trgovine 2009. godine, 17 milijardi USD, što je predstavljalo čak 42% ukupnih sredstava namenjenih Programu pomoći za razvoj međunarodne trgovine. To je znatno veći udeo multilateralnih donatora, s obzirom da je njihov udeo dve godine ranije, dakle, 2007. godine, iznosio samo 28%. U istom periodu, bilateralni donatori su smanjili iznos sredstava namenjenih Programu za oko 6 milijardi USD.²²

22 OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*, loc. cit., p. 53.

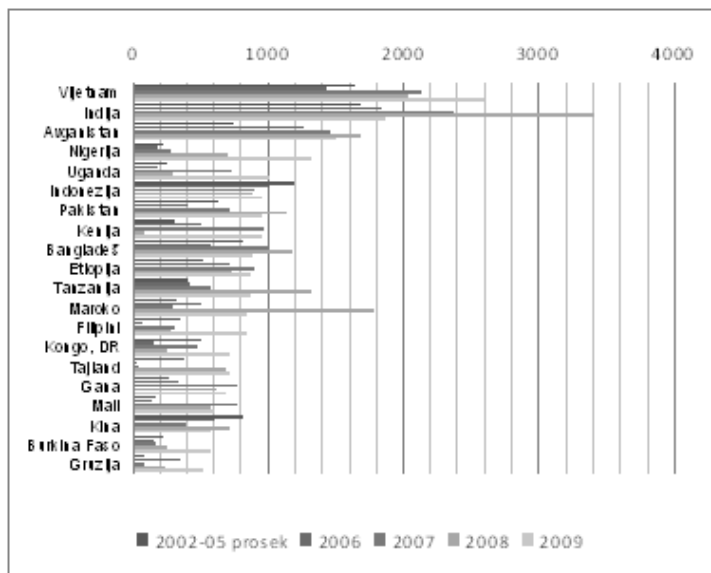
Primaoci pomoći u okviru programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine su zemlje u razvoju (ZUR). Kao jedan od načina da ZUR, a naročito najmanje razvijene među njima, prevaziđu mnogobrojna ograničenja na koja nailaze kao učesnici u međunarodnoj trgovini, jesu sredstva Programa AfT. Da bi im se olakšao pristup ovim sredstvima, oformljen je Prošireni integrirani okvir (*Enhanced Integrated Framework — EIF*) koji je značajan posebno za kategoriju najmanje razvijenih zemalja u razvoju. Da bi ostvarile pravo na pomoć i sredstva Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine, ove zemlje treba prvenstveno da definišu svoje razvojne prioritete i da u njihove okvire uključe i potrebu za razvojem spoljne trgovine. Ove zemlje to uglavnom realizuju stvaranjem Dokumenta za strategiju smanjenja siromaštva (*Poverty Reduction Strategy Papers — PRSPs*), kao platforme koja je neophodna donatorima kako bi tačno isplanirali obim pomoći koju će pružiti. Upravo EIF pomaže NRZ da uključe oblast spoljne trgovine u svoje nacionalne razvojne planove i to tako što će tačno definisati potrebe iz domena spoljne trgovine, koje se uglavnom odnose na izgradnju trgovinskog kapaciteta, a pomaže im i da ostvare pristup izvorima finansiranja pomoći za razvoj međunarodne trgovine tako što će podneti liste svojih potreba grupi donatora. Izvor finansiranja kao što je sam Fond EIF (*EIF Trust Fund*) nije i dovoljan izvor sredstava potrebnih za realizaciju ciljeva iz domena pomoći za razvoj međunarodne trgovine, ali se uz pomoć EIF dolazi do dodatnih izvora finansiranja.²³

Na listi prvih dvadeset zemalja, slično kao i tokom nekoliko prethodnih godina, uglavnom se nalaze iste zemlje. Od početka primene Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine, najveći primaoci sredstava Programa uglavnom su bile zemlje Azije i Afrike, čak je oko 55% pomoći bilo usmereno na prvih 20 najvećih primaoca pomoći.²⁴ Afrički i azijski kontinent su registrovani kao dva kontinenta koja su primila najveći deo sredstava Programa za pružanje pomoći međunarodnoj trgovini i 2007. godine, ali i 2009. godine. Ukoliko se posmatra raspodela sredstava prema pojedinačnim zemljama, u tom slučaju su na listi zemalja koje su primile najveći deo sredstava, upravo zemlje koje se nalaze na ova dva kontinenta. Šta više, u pitanju je deset afričkih i deset azijskih zemalja, od kojih se ističu: Vijetnam, Indija i Avganistan, a sledi Nigerija kojoj je značajno povećan iznos sredstava tokom 2009. godine.

23 WTO, *The Enhanced Integrated Framework*, Internet, www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/a4t_e/enhance_if_e.htm, (02.02.2012.).

24 OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*, loc. cit., p. 59.

Slika 5: Zemlje najzačajniji korisnici sredstava Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine, 2002–2009. godine (u mil. USD, stalni dolari 2009)

Izvor: OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*, OECD/WTO, 2011, Figure 2.6, p. 52.

Tokom poslednje dve godine istraživanja, dakle, 2009. godine u odnosu na 2007. godinu, kada je u pitanju regionalna distribucija sredstava, došlo je do daljeg porasta sredstava koja su namenjena afričkom kontinentu, ali i do smanjenja sredstava namenjenih azijskom kontinentu. Od baznog perioda, pa sve do 2009. godine, azijski kontinent je primao najviše sredstava iz Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine, da bi 2009. godine, na prvo mesto došla Afrika.

U periodu od 2002-2009. godine, Programu pomoći za razvoj međunarodne trgovine je namenjen iznos sredstava od čak 238 milijardi USD, a raspodela ovih sredstava se veoma razlikuje prema kontinentima. Ipak, region Azije, iako je došlo do smanjenja sredstava iz Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine namenjenih ovom regionu i dalje se može smatrati najvećim primaocem pomoći i to u iznosu od oko 111 milijardi USD, što predstavlja visok udeo od čak 47% u odnosu na ukupna sredstva namenjena pomoći za razvoj međunarodne trgovine. Odmah zatim, sledi Afrika sa 81 milijardom USD.

Tendencija porasta sredstava namenjenih američkom kontinentu nastavljena je i 2009. godine, posle pada u 2008. godini, tako da je 2009. godine ovaj region dobio 3 milijarde USD, za razliku od 2008. godine, kada je dobio samo 2 milijarde USD. U slučaju evropskog kontinenta, situacija je bila potpuno obrnuta, tako da je nakon rasta sredstava u 2008. godini, došlo do smanjenja sredstava iz Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine namenjenih ovom delu sveta i to sa nivoa od 2 milijarde USD iz 2008. godine, na samo 1,4 milijarde USD u 2009. godini. I dok se iznosi sredstava namenjenih Programu pomoći za razvoj međunarodne trgovine u slučaju navedenih kontinenata iskazuju u milijardama USD, u slučaju regiona Okeanije, radi se o milionima i to o iznosu od 276 miliona USD namenjenih ovom regionu u 2009. godini.²⁵

REGIONALNI PROGRAMI POMOĆI ZA RAZVOJ MEĐUNARODNE TRGOVINE

Primena ciljeva Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine obavlja se na regionalnom nivou. Od 2006. godine znatno je intenzivirana uloga regiona, tako da je došlo do povećanja broja regionalnih programa, kao i do usmeravanja velikih količina finansijskih sredstava upravo radi realizacije regionalnih programa. Njima je 2009. godine bilo namenjeno preko 7 milijardi USD, što predstavlja tri puta veći iznos u odnosu na sredstva namenjena u baznom periodu.²⁶ Povećanje broja regionalnih ekonomskih integracija (REI), pored definisanja pomoći REI kao jednog od važnih ciljeva Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine, dodatno je istaklo značaj regionalnog aspekta kada je ovaj program u pitanju. S obzirom da Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine karakteriše jasno definisana regionalna strategija, kojoj su komplementarni ciljevi regionalnih integracija, dalji napredak Programa zavisi upravo od primene mnogobrojnih projekata na regionalnom nivou. Oni se, upravo zbog različitih karakteristika, ne mogu stvarati prema istoj recepturi, ali svi doprinose poboljšanju uslova za obavljanje međunarodne trgovine.

Potrebe različitih regiona sveta nisu iste, kao ni stepen ograničenja spoljne trgovine. Iz tog razloga je i distribucija finansijskih sredstava različita u zavisnosti od regiona. Od baznog perioda 2002–2005. godine, sve do 2011. godine uočava se veoma nesrazmerna distribucija sredstava, što je uslovljeno

25 OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*, loc. cit., p. 59.

26 WTO, *Aid for Trade Work Programme 2012–2013—Deepening Coherence*, Document: WT/COMTD/AFT/W/30, 15 November 2011, WTO, Geneva, p. 9.

upravo različitim ograničenjima spoljne trgovine zemalja koje se nalaze u Africi sa jedne strane i na primer, u Evropi sa druge strane.

Zemlje regiona CEFTA 2006.

Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine je značajan za mnoge regionalne ekonomske integracije pa i za zemlje potpisnice Centralnoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini iz 2006. godine (CEFTA 2006). S obzirom da je u ovom regionu primećena primena administrativnih proceduralnih nekarinskih barijera, kao posledica nedovoljno izgrađenog trgovinskog kapaciteta, kao i da ova vrsta barijera predstavlja najveću barijeru u intra-regionalnoj trgovini, pokrenuta je inicijativa upravo iz domena Pružanja pomoći trgovini radi prevazilaženja nekarinskih barijera (*The CEFTA Aid for Trade Project — Overcoming Non-Tariff Barriers*) u ovom regionu.

Prvo istraživanje čiji su rezultati ukazali na postojanje ove vrste barijera u regionu zemalja Jugoistočne Evrope, obavljeno je 2004. godine, a rezultati su ukazali na postojanje administrativnih proceduralnih nekarinskih barijera usled postojanja nedovoljno kvalitetne carinske procedure, kada je u pitanju intra-regionalna trgovina. Za razliku od nastupa u zemljama regiona, prilikom nastupa na tržištima zemalja EU, barijere su potpuno različite prirode i odnose se uglavnom na tehničke nekarinske barijere.

Tabela 1: Rangiranje tehničkih i administrativnih nekarinskih barijera sa kojima su se 2004. godine suočavali izvoznici iz regiona Zapadni Balkan

Rangiranje prema redosledu o opadajućem stepenu uticaja	Tržište EU	Tržište Jugoistočne Evrope
1	Tehnički standardi i sertifikacija	Carinske procedure
2	Kontrola kvaliteta i zaštita potrošača	Birokratsko registrovanje
3	Carinske barijere	Tehnički standardi i sertifikacija
4	---	Kontrola kvaliteta i zaštita potrošača

Izvor: Obrada istraživanja OECD iz 2005. godine, koje je bilo zasnovano na *Western Balkan Survey*, 2004, Internet: www.oecd.org/dataoecd/25/31/43892876, (04.06.2011).

Od velikog značaja su rezultati ovog istraživanja, jer su ukazali na postojanje „neočekivanog” uzročnika još uvek nedovoljno razvijene intraregionalne trgovine, s obzirom da je većina zemalja regiona uglavnom usmerena na tržište zemalja EU, a ne na tržište zemalja regiona CEFTA 2006. Rezultati istraživanja iz 2005. godine potvrdili su uticaj necarinskih barijera, a posebno administrativnih proceduralnih necarinskih barijera među njima, uslovljenih nedovoljno efikasnim i efektivnim radom carinske administracije, kao glavne barijere razvoju intra-regionalne trgovine.²⁷

Kako bi se uticalo na smanjenje, ili čak i na ukidanje postojanja ove vrste barijera, u okviru inicijative pomoći za razvoj međunarodne trgovine, Vlada Mađarske je pokrenula inicijativu, a nadležnost za njenu primenu je od januara 2009. godine preuzelo Investiciono veće za Jugoistočnu Evropu (*Investment Compact for South East Europe*).²⁸ Ovaj Projekat koji predstavlja deo šire inicijative AFT ima za cilj da zemljama CEFTA regiona pruži pomoć kako bi one mogle da iskoriste moguće prednosti i ostvare koristi na osnovu potpisanog Sporazuma. Upravo te očekivane koristi, značajno su umanjene, ili su čak i izostale usled postojanja necarinskih barijera. Istaknuto je da prvenstveno treba izvršiti identifikovanje i klasifikovanje necarinskih barijera koje negativno utiču na razvoj intra-regionalne trgovine. Za razliku od ostalih regiona sveta, posebno u slučaju afričkih zemalja, najveće ograničenje razvoju međunarodne trgovine predstavlja nedostatak adekvatne putne mreže, a u slučaju zemalja CEFTA, uočava se posebno insistiranje na smanjenju uticaja necarinskih barijera kao odlučujućeg faktora potencijalnog povećanja intra-regionalne trgovine.

Afrika i Koridor Sever-Jug

Jedna od najvećih investicija koja treba da omogući poboljšanje uslova za razvoj međunarodne trgovine na afričkom kontinentu, jeste planirana izgradnja Koridora Sever-Jug. Ova inicijativa je primer konkretizacije Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine u regonu Afrike, a radi se o pilot programu od kog se očekuje da će biti novi model za rešavanje sličnih ograničenja na afričkom kontinentu, pod imenom: *Pilot program za pružanje pomoći trgovini na koridoru*

27 Anketa je realizovana u okviru Projekta PARTNERS, pokrenutog od strane EUROCHAMBRES; Više o tome u: Radovan Kovačević, *Ekonomski odnosi Srbije sa inostranstvom*, CID Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2008, str. 399.

28 OECD, Implementation Support for Signatories of the Central European Free Trade Agreement (CEFTA 2006), *Discussion Paper*, Internet, www.oecd.org/documentprint/0,3455,en_2649_201185_43892259_1_1_1_1,00.htm (06.06.2011.).

Sever-Jug (North-South Corridor Pilot Aid for Trade Programme). Cilj Programa je da skрати vreme i smanji troškove transporta robe na dva visoko frekventna koridora u regionu jugoistočne Afrike. Prvi je *koridor Dar-el-Salam* koji spaja luku Dar-el-Salam sa Koperbeltom (*Copperbelt*), a drugi je *Sever-Jug koridor*, koji spaja Koperbelt sa južnim lukama Južne Afrike. Koridori povezuju osam zemalja: Tanzaniju, Kongo, Zambiju, Malavi, Bocvanu, Zimbabve, Mozambik, Južnu Afriku. Iako je u pitanju pilot projekat i tek se očekuje izgradnja novih koridora, izabrane su baš navedene relacije kao prve, upravo zbog opterećenosti puteva u ovoj regiji i zbog značajne vrednosti robe koja se tim putevima transportuje. Posebno ograničenje na afričkom kontinentu jeste postojanje velikog broja Zemalja koje nemaju izlaz na more. To ih čini tranzitnim teritorijama i usled nedostatka transportne infrastrukture, ali i trgovinske, usled nepostojanja primene zajedničkih carinskih procedura, dolazi do velikih kašnjenja prilikom transporta robe. Da bi izgradile potrebnu trgovinsku infrastrukturu, zemlje ovog regiona treba da harmonizuju tarifni sistem, carinske i imigracione procedure, kao i tranzitne procedure. Iz tog razloga je definisan dvostruki cilj koji podrazumeva paralelnu izgradnju transportne infrastrukture, dakle puteva, pruga, luka, ali i izgradnju trgovinske infrastrukture, stvaranjem povoljnijeg regulatornog okruženja, što bi se reflektovalo pojednostavljenjem carinskih procedura i harmonizovanjem pravila vezanih za obavljanje transporta. U ovom delu afričkog kontinenta, roba koja bi u Evropi mogla da se transportuje za samo 48 h, u transportu provede bar dve nedelje. Procene uštede koja bi se ostvarila ulaganjem samo 1 USD u izgradnju ovog Koridora, dostižu čak nivo od 4 USD. Ušteda u transportnim troškovima na godišnjem nivou trebalo bi da dosegne nivo od 150 miliona USD.²⁹

S obzirom da se radi o primeni ciljeva Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine na regionalnom nivou, ističe se značaj regionalnih integracija na afričkom kontinentu, koje su zainteresovane za izgradnju koridora Sever-Jug, a to su: Zajedničko tržište Istočne i Južne Afrike (*Common Market for Eastern and Southern Africa*— COMESA), Istočno-afrička zajednica (*East African Community* — EAC) i Južnoafrička razvojna zajednica (*South African Development Community* — SADC). Samo za primenu mera koje treba da doprinesu olakšavanju međunarodne trgovine u ovom regionu namenjeno je 20 miliona USD u petogodišnjem periodu. Predviđena sredstva delom su već obezbedile regionalne organizacije, zatim potpisnice Tripartitnog sporazuma

29 Sajt Međunarodnog trgovinskog centra, *Increasing Trade and Competitiveness in Africa*, Internet: www.intracen.org/aidfortrade/documents/lusaka/aid_06apr09_pressconf_e.pdf, (10.10.2010.).

COMESA-EAC-SADC, a očekuje se još donatora.³⁰ Na Konferenciji posvećenoj koridoru Sever-Jug, koja je održana 6-7. aprila 2009. godine, u Lusaki u Zambiji, definisani su ciljevi Programa, ali su određena sredstva koja će međunarodne institucije, organizacije i bilateralni donatori usmeriti ka izgradnji koridora. Od strane Svetske banke obećano je 500 miliona USD za sam Koridor, kao i još 500 miliona USD za ostale projekte koji su komplementarni sa izgradnjom Koridora, zatim od strane Evropske unije, 150 miliona USD, a od Afričke razvojne banke, 380 miliona USD za sam projekat Koridora Sever-Jug.³¹

Najznačajniji doprinos izgradnje koridora jeste činjenica da je po prvi put na regionalnom nivou, realizovana investicija u izgradnju transportnog kapaciteta, paralelno sa ulaganjem u izgradnju trgovinskog kapaciteta, dakle, nije se čekalo da se prvo izgradi transportna infrastruktura, pa tek onda trgovinska, čime je pitanje važnosti trgovinske infrastrukture izjednačeno sa transportnom infrastrukturom.

Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine u Aziji

Najznačajniji rezultati izgradnje trgovinskog i transportnog kapaciteta, odnosno, infrastrukture u ovom delu sveta, postižu se na osnovu ulaganja koja su rezultat inicijative AfT na regionalnom nivou u zemljama Azije i Pacifika. Region Azije je tokom 2007. godine primio najveći deo sredstava iz Programa AfT i to 10.7 milijardi USD, mada je 2009. godine došlo do promene u korist Afrike.

Na regionalnom nivou, na tlu Azije, primena Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine je mogla početi nakon održavanja *Prvog regionalnog sastanka za pružanje pomoći za razvoj međunarodne trgovine u regionu Azije i Pacifika (The first Aid for Trade Regional Review for Asia and Pacific)*, 2007. godine, u Manili, kada su definisani prioritetni ciljevi za ovaj deo sveta. Ovi ciljevi su se odnosili na povećanje intra-regionalne saradnje, na osnovu ulaganja u izgradnju infrastrukture, uz uvažavanje različitih potreba podregiona.³² Dve godine kasnije, tokom novog sastanka, ovog puta u Kambodži, naglašena je uloga privatnog sektora i posebno Malih i srednjih preduzeća kao učesnika u intra-regionalnoj trgovini.

30 OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2009 — Maintaining momentum*, Geneva/Paris, 2009, p. 94.

31 Sajt Međunarodnog trgovinskog centra, *Increasing Trade and Competitiveness in Africa*, loc. cit.

32 Sajt Međunarodnog trgovinskog centra, *100% Aid for Trade*, Internet: www.intracen.org/aidfortrade/documents/Asia-Pacific/concept_paper_asia.pdf (10.10.2010.).

Jedna od konkretnih aktivnosti nastalih kao rezultat inicijative AfT jeste *Projekat izgradnje Pnom Pen — Ho Ši Min autoputa*. I u slučaju izgradnje ovog autoputa, radi se samo o jednom delu šireg projekta, koji je lansiran još 1992. godine pod nazivom *Veliki program o privrednoj saradnji u podregiji Mekonga (Greater Mekong Sub-region Economic Cooperation Programme — GMS Programme)*, čiji je osnovni cilj bio da pruži podršku povećanju saradnje između sledećih zemalja: Kambodže, Kine, Laosa, Mijanmara, Tajlanda i Vijetnama. U slučaju i ovog programa, ističe se značajna uloga razvojne banke ovog regiona, odnosno, Azijske razvojne banke.

Glavni motiv izgradnje autoputa svakako je povezivanje zemalja regiona, ali i stvaranje mogućnosti za povećanje obima i vrednosti trgovine. Do toga je i došlo, naročito je očigledan porast vrednosti robe, po prosečnoj godišnjoj stopi od 41%, koja je u periodu 2003-2006. godine transportovana ovim autoputom. Uslov povećanja trgovine svakako je bilo smanjenje troškova i vremena trajanja transporta, a izgradnjom autoputa, postignuto je skraćivanje trajanja putovanja od Pnom Pena do Ho Ši Mina za oko 30 procentnih poena. Blizina autoputa uticala je i na povećanje proizvodnje, pored povećanja trgovine, jer je osnovan čak i industrijski park u graničnom gradu Bavetu, a u Vijetnamu je došlo do stvaranja velikog broja industrijskih zona u neposrednoj blizini autoputa. S obzirom da je došlo do izgradnje transportnog kapaciteta, izgradnjom autoputa, sama izgradnja trgovinskog kapaciteta se postavlja kao naredni ozbiljan zadatak i to u obliku unapređenja samog sprovođenja carinskih postupaka i njihovog ubrzavanja.

Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine u Latinskoj Americi

Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine u Latinskoj Americi realizuje se izgradnjom *Koridora za integrisanje regiona Srednje Amerike (Mesoamerican Integration Corridor)*, koji je deo jednog šireg projekta — Projekta za integrisanje i razvoj regiona Srednje Amerike (*Mesoamerican Integration and Development Project*), lansiranog u junu 2001. godine. Obuhvaćene su sledeće zemlje: Meksiko, Gvatemala, Belize, El Salvador, Honduras, Nikaragva, Kostarika i Panama. Projektu se 2006. godine pridružila i Kolumbija. Širi projekat obuhvata čak oko 100 manjih projekata sa ulaganjem preko 8 miliona USD, čija je svrha poboljšavanje kvaliteta života unutar regiona, što bi se moglo postići ulaganjima u više oblasti, među kojima je svakako i razvoj transporta i trgovine.³³ U ovom delu sveta, pokazalo se da je

33 OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2009 — Maintaining momentum*, loc. cit., p. 95.

intra-regionalna trgovina najviše ugrožena usled visokih transportnih troškova koji su uslovljeni nedovoljno razvijenom transportnom infrastrukturom, kao i da transportni troškovi znatno prevazilaze carinske dažbine. Siromaštvo koje je karakteristično u ovom regionu, moglo bi se smanjiti upravo pomoću međunarodne trgovine. Projekat se primenjuje kako radi izgradnje transportne mreže, odnosno, infrastrukture, tako i radi ulaganju u trgovinsku infrastrukturu, zatim, radi smanjenja troškova i povećanja obima intra-regionalne trgovine, ali i poboljšanja izvozne konkurentnosti i privlačenja stranih direktnih investicija.

Prvi uslov za skraćenje vremena koje roba provede u putu jeste izgradnja transportne infrastrukture regiona, što bi trebalo da se postigne do 2012. godine, obnavljanjem postojećih puteva i izgradnjom novih, kako bi se omogućilo funkcionisanje Pacifičkog i Atlantskog koridora, kao i Međuokeanskog. Značaj Pacifičkog koridora istaknut je činjenicom da se preko 95% robe u regionu Srednje Amerike, čija je vrednost oko 6 milijardi USD, prevozi upravo ovim Koridorom. U izgradnji Pacifičkog koridora učestvuje i razvojna banka IADB, koja za potrebe celokupnog Srednjeameričkog projekta godišnje izdvaja 1,8 milijardi USD, a prioritet ima upravo izgradnja Pacifičkog koridora. Očekuje se da će izgradnja Koridora omogućiti skraćenje vremena potrebnog da se iz Puebla stigne u Panamu na samo dva dana, u odnosu na potrebnih deset.³⁴ Pored transportnog kapaciteta, postoji i drugi uslov koji treba da omogući da roba provede najkraće moguće vreme u putu, naročito ukoliko je u tranzitu, a to je postojanje odgovarajućeg stepena izgrađenosti trgovinskog kapaciteta. Oba uslova nisu mogla biti ispunjena, tako da se usled slabe transportne mreže, ali delom i usled veoma sporog sprovođenja carinskog postupka, duž Srednjeameričkog pacifičkog koridora mogla ostvariti prosečna brzina kretanja od samo 17 kilometara po času. Uvođenjem jednog pilot projekta na graničnom prelazu između Hondurasa i El Salvadora čiji je cilj bio modernizovanje obavljanja kontrole u slučaju međunarodnog robnog tranzita, uz primenu standardizovanog kompjuterizovanog mehanizma, ostvareno je skraćenje vremena prolaska carinske kontrole i procedura sa 61 minuta na samo 8 minuta i to u najvećoj meri zahvaljujući primeni carinske deklaracije u elektronskom obliku, kao i uvođenju jedinstvene procedure za sve agencije koje obavljaju kontrole³⁵.

34 Support for Pacific Corridor Highway, Internet, www.en.centralamericadata.com/en/article/home/Support_for_Pacific_Corridor_Highway, (05.12.2010).

35 OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2009 — Maintaining momentum*, loc. cit., p. 97.

Perspektive Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine

Poslednjih nekoliko godina, aktivnosti koje se odnose na Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine obavljaju se veoma intenzivno, kako se ne bi izgubila osnovna nit i kako bi se odmah moglo reagovati u slučaju da se prilikom realizacije pojave nove prepreke. Svaki novi vremenski period grupi osnovnih ciljeva donese i neki novi cilj, a nastavlja se sa aktivnostima koje vode ostvarenju svih do tada definisanih ciljeva. Razvojni program za oblast međunarodne trgovine definisan je Radnim programom pomoći za razvoj međunarodne trgovine za period 2012-13. godine koji je donet pod okriljem Komiteta za trgovinu i razvoj STO, 15. novembra 2011. godine. S obzirom da je sama inicijativa uticala na promenu osnovnih odrednica pomoći za razvoj međunarodne trgovine i to od definisanja prioriteta i pokušaja da se pronađu izvori finansijskih sredstava, ka ispitivanju stepena ostvarene efikasnosti pojedinačnih aktivnosti u okviru ove pomoći, tokom sastanka je odlučeno da naredne aktivnosti pružanja pomoći treba da budu zasnovane na iskustvima iz neposredne prošlosti, kako bi se pomoć iskoristila na najefikasniji mogući način.³⁶

Do 2011. godine, ostvaren je jedan od važnih ciljeva Programa, a to je cilj da se trgovinski ciljevi integrišu u okvire razvojnih strategija na nacionalnom nivou, što olakšava komunikaciju donatora sa zemljama primaocima pomoći i omogućuje lakše usaglašavanje oblika pomoći sa konkretnim potrebama na nacionalnom nivou. Najveći doprinos ovog sastanka jesu smernice za stvaranje novog Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine za 2012-13. godinu. Tada je odlučeno da naredni Program treba da bude zasnovan na uklapanju planova za razvoj trgovine na međunarodnom nivou sa planovima za održivi razvoj, čiji su glavni elementi: bezbednost hrane, rodna ravnopravnost, zeleni rast i energija. Ostali ciljevi, definisani tokom proteklih nekoliko godina, ostaju isti, ali se gotovo svake godine, spisku ciljeva pridoda nešto novo. U planu za 2012. i 2013. godinu, nove aktivnosti će biti usmerene upravo ka ostvarenju produbljene povezanosti između međunarodne trgovine i održivog razvoja.

Ciljevi Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine za 2012–2013. godinu, definisani su na sledeći način:³⁷

- Produbljavanje jedinstva uklapanjem zajedničkih elemenata planova za razvoj trgovine na međunarodnom nivou, sa planovima za postizanje održivog razvoja na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou.

36 WTO, *Aid for Trade Work Programme 2012-2013—Deepening Coherence*, loc. cit., p. 4.

37 Ibidem, p. 3.

- Nastavak rada na obezbeđivanju dodatnih, predvidljivih, održivih izvora finansiranja koje treba da bude efektivno, što će biti omogućeno razvojem modela za merenje efekata i upotrebom stečenih iskustava.
- Nastavak rada na uključivanju oblasti međunarodne trgovine u razvojne planove na nacionalnom i regionalnom nivou, kao i povezivanje ciljeva međunarodne trgovine sa ciljevima održivog razvoja.
- Pružanje podrške povećanju broja i proširenju nivoa regionalnih ekonomskih integracija upravo putem inicijative pomoći za razvoj međunarodne trgovine, naročito na teritoriji Afrike.
- Razvoj privatnog sektora u zemljama primaocima pomoći kako bi se ostvarila efektivnost pomoći za razvoj međunarodne trgovine i održivi razvoj.
- Razvoj sistema za praćenje i procenu efekata već primenjenih programa iz domena pomoći za razvoj međunarodne trgovine, kako bi se učilo na iskustvu iz prošlosti.

Poseban problem predstavlja ostvarenje drugog cilja, a to je obezbeđivanje izvora finansiranja, s obzirom na svetsku privrednu krizu iz 2008. godine. Tome naročito doprinosi povećanje fiskalnih opterećenja upravo u zemljama velikim donatorima, tako da će se kao uspeh Programa smatrati i zadržavanje dostignutog nivoa preuzetih obaveza od strane donatora. U odnosu na bazni period 2002-2005. godine, u periodu 2006-2008. godine došlo je do porasta na godišnjem nivou od 10% tokova kapitala namenjenog za pomoć za razvoj međunarodne trgovine. Za razliku od toga, već u narednom periodu 2008-2009. godine, kada je uočena kriza, ta stopa na godišnjem nivou je iznosila samo 2%. Upravo ovaj podatak govori o jačini izazova da se ostvari navedeni cilj i da se i dalje obezbeđuju dodatni, predvidljivi i održivi izvori finansiranja. Tvorcii Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine smatraju da će uspeh predstavljati i ostvarenje dosadašnjih obima finansiranja.

Ipak, jedan od najvećih uspeha Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine, sa očekivanjem da će se aktivnosti i nastaviti u tom smeru, jeste činjenica da povećanje finansijskih sredstava namenjenih upravo pomoći za razvoj međunarodne trgovine do kog je došlo u periodu 2006-2008. godine, nije ostvareno na štetu ostalih kategorija pomoći. S obzirom da je pomoć za razvoj međunarodne trgovine sa približno trećinom sredstava samo deo jednog šireg razvojnog programa Zvanične pomoći za razvoj, usled povećanja sredstava pomoći za razvoj međunarodne trgovine nisu smanjene ostale kategorije pomoći, a to dokumentuje podatak da je 2009. godine u odnosu na 2008.

godinu, udeo sredstava pomoći za razvoj međunarodne trgovine u okviru ODA, smanjen sa 35,6% na 33%.³⁸

Do 2013. godine, očekuje se nastavak rada u okviru pomoći za razvoj međunarodne trgovine, kako bi se ostvarili definisani ciljevi. Ipak, svako novo vrednovanje postignutih rezultata, uvek postavi i nova pitanja i izazove, koje treba prevazići u kratkim rokovima. Pre samo pet godina, najveći izazov ovog Programa bilo je pružiti pomoć ZUR da procene svoje potrebe u oblasti međunarodne trgovine i da te definisane potrebe uvrste u svoje nacionalne strategije. Zatim je nastao novi izazov, a to je praćenje postignutih rezultata i procena u kojoj meri su ulaganja uticala na ostvarenje ciljeva. Naredne godine će svakako doneti potrebu za većim osamostaljivanjem ZUR, kako bi i same više učestvovala u prikupljanju neophodnih finansijskih sredstava.

ZAKLJUČAK

Iako se međunarodna trgovina veoma dinamično razvijala, posebno u periodu druge polovine 20 veka, veliki broj zemalja u razvoju nije iskoristio ovu šansu da poveća svoj izvoz i tako razvije privredu i smanji stepen siromaštva. Osnivanjem Svetske trgovinske organizacije institucionalizuje se međunarodni trgovinski poredak i u njegovim okvirima se shvata da zemljama u razvoje je neophodna pomoć kako bi mogla da se razviju koristeći prednosti liberalizovanom međunarodnog trgovinskog režima. U tu svrhu pod okriljem ove organizacije stvoren je Program za razvoj međunarodne trgovine koji je podrazumevao usmeravanje postojećih sredstava zvanične pomoći više ka ciljevima koji su isključivo vezani za međunarodnu trgovinu. Najveći donatori u okviru ove pomoći namenjenoj razvoju međunarodne trgovine su razvijene zemlje i međunarodne i regionalne ekonomske organizacije, dok su najveći korisnici pomoći zemlje u razvoju, i to pogotovo najmanje razvijene zemlje. Ali, osim ovog programa koji spada u multilateralne programe pomoći, značajna pomoć vezana za trgovinu se pruža zemljama u razvoju na regionalnoj i bilateralnoj osnovi. Jedna od osnovnih karakteristika Programa pomoći za razvoj međunarodne trgovine upravo je vertikalno povezivanje jedne inicijative nastale na multilateralnoj osnovi, sa njenom primenom na regionalnom i nacionalnom nivou. Da bi sva ova pomoć dala efekta i uticala na bolje uključjenje zemalja u razvoju u međunarodni trgovinski sistem mora se vršiti koordinacija u odabiru aktivnosti u koje se sredstva ulažu kao i koordinacija po

38 Ibidem, p. 4.

pitanju sredstava koja se usmeravaju korisnicima, tek tada će se maksimizirati efekat koji će ta pomoć imati na razvoj spoljne trgovine zemalja korisnika.

LITERATURA

1. Bjelić, Predrag, *Međunarodna trgovina*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 2011.
2. Bjelić, Predrag, *Ekonomika međunarodnih odnosa*, Prometej, Beograd, 2003.
3. Bjelić, Predrag, *Svetska trgovinska organizacija*, Prometej, Beograd, 2002.
4. Bjelić, Predrag and Ivana Popović Petrović “Administrative Trade Barriers and Trade Facilitation” in: Praščević Aleksandra, Božidar Cerović, Miomir Jakšić (editors), *Economic Policy and Global Recession*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, Vol.1, pp. 185–197.
5. Bjelić, Predrag, Lecture “Aid for Trade” at *World Trade Organization Short Regional Trade Policy Course for Central and Eastern Europe, Central Asia and the Caucasus Countries (CEECAC)*, Istanbul, Turkey, 28 September 2011, Internet: www.bilgi.edu.tr/site_media/uploads/files/2011/08/02/wto_2011.pdf (januar 2012).
6. Cali, Massimiliano and Dirk Willem Te Velde, Does Aid for Trade Really Improve Trade Performance?, *World Development*, Vol. 39, No. 5, 2011, pp. 725–740.
7. Hoekman, Bernard and John S. Wilson, Aid for Trade: Building on Progress Today for Tomorrow’s Future, *World Bank Policy Research Working Paper 5361*, World Bank and Development Research Group, July 2010.
8. Helble, Matthias, John Wilson and Catherine Mann, Aid for Trade Facilitation, *World Bank Policy Research Working Paper 5064*, World Bank, 2009.
9. International Trade Center, *Increasing Trade and Competitiveness in Africa*, Internet: www.intracen.org/aidfortrade/documents/lusaka/aid_06apr09_pressconf_e.pdf, (10.10.2010.).
10. International Trade Center, *100% Aid for Trade*, Internet, www.intracen.org/aidfortrade/documents/Asia-Pacific/concept_paper_asia.pdf (10.10.2010.).
11. Jeune, Hilary, *Aid for Trade: Is the EU helping small producers to trade their way out of poverty?*, ICCO and Fair Trade Advocacy Office, Utrecht, June 2009.
12. Lopandić, Duško, Jasminka Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, Evropski pokret Srbija, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010.
13. OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*, Paris/Geneva, 2011.
14. OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2009 — Maintaining momentum*, Geneva/Paris, 2009.

15. OECD/WTO, *Aid for Trade at a Glance 2007: 1st Global review*, Paris/Geneva, 2007.
16. OECD, *Aid for Trade: Making it Effective*, Paris, 2006.
17. OECD, Implementation Support for Signatories of the Central European Free Trade Agreement (CEFTA 2006), Discussion Paper, Internet, www.oecd.org/documentprint/0,3455,en_2649_201185_43892259_1_1_1_1,00.htm, (06.06.2011).
18. Sapir, André, *Who Is Afraid of Globalization? The Challenge of Domestic Adjustment in Europe and America*, CEPR Discussion Paper 2595, Centre for Economic Policy Research, London, 2000.
19. Stiglitz, Joseph, Aid for Trade, *Selected Works of Joseph Stiglitz*, March 2006, p. 4, Internet http://works.bepress.com/joseph_stiglitz/9, 15/12/2011.
20. WTO, *Aid for Trade Work Programme 2012-2013—Deepening Coherence*, Document: WT/COMTD/AFT/W/30, 15 November 2011, WTO, Geneva.
21. WTO, *Recommendation of the WTO Task Force on Aid for Trade*, WT/AFT/1, 27 July 2006.
22. WTO, *The Enhanced Integrated Framework*, Internet, www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/a4t_e/enhance_if_e.htm, (02.02.2012).

Prof. Dr. Predrag BJELIĆ and Ivana POPOVIĆ PETROVIĆ

AID FOR DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TRADE

ABSTRACT

The development of international trade was very impressive in the second half of 20th century. But even with these great development opportunities that growth of international trade can bring the small number of developed economies had succeeded to ripe benefits from it in order to develop their economies and reduce poverty. Even with the establishment of the World Trade Organization it was apparent that developing countries need assistance in order to integrate fully in international trade system. The Aid for Trade, which is a part of Official Development Assistance focusing on trade, has an aim to help developing countries build their trade capacity and the transport infrastructure so they can use trade as a powerful engine for economic growth. This paper set out to describe this new programme of trade aid developed under the auspices of WTO, as a multilateral project, to point out the readiness of donor countries and aims of beneficiary countries. But we will explore the linkages of Aid for Trade programme with bilateral and regional aid initiatives in the area of trade.

Key words: Aid for Trade, Trade Capacity Building, Official Development Assistance.

Henry Kissinger, **ON CHINA**,
The Penguin Press, New York, 2011, pp. 586

Knjiga Henrija Kisindžera pod naslovom *O Kini (On China)* objavljena je 17. maja 2011. godine u Njujorku, u izdanju Penguin Pressa i predstavlja osvrt autora na svoju ulogu u razvijanju odnosa između dve najmoćnije države danas – Sjedinjenih Američkih Država i Kine. Ovo je trinaesta po redu knjiga Henrija Kisindžera, bivšeg savetnika za nacionalnu bezbednost predsednika Ričarda Niksona i državnog sekretara u administraciji predsednika Niksona i Džeralda Forda. Ona ne predstavlja ni memoare, ni autobiografiju ili mono-grafiju, već deo uspomena autora, deo refleksija, istorije i njegovog istraživanja. Kao primarni izvor u pisanju ove knjige poslužile su mu beleške razgovora sa četiri generacije kineskih lidera prilikom njegovih putovanja u Peking. Imajući u vidu da je 1977. godine završio državnu službu, autor nam otkriva da je služio kao emisar skoro svakog predsednika SAD sa ciljem unapređivanja odnosa s najmnogoljudnijom državom na svetu – Kinom.

Primarni fokus ove knjige predstavlja interakcija između osam američkih predsednika i četiri generacije kineskih lidera koji su upravljali delikatnim odnosima između dve države na jedan neverovatno konzistentan način, imajući u vidu razliku u njihovim polazištima –

konceptualni način mišljenja Kineza i pragmatični američki pristup. Obe strane su odbile da dozvole istorijskom nasleđu ili unutrašnjim promenama da prekinu njihov suštinski kooperativan odnos. Boraveći u Kini preko pedeset puta u više od četiri decenije, Kisindžer se divio kineskom narodu, njihovoj izdržljivosti, prefinjenosti i njihovom smislu za porodicu, tradiciju i kulturu koju predstavljaju. Od vremena prvih kontakata početkom sedamdesetih godina XX veka, gde je kao prvi zvanični izaslanik u komunističkoj Kini zajedno sa Džou Enlajem radio na pripremi prve posete jednog američkog predsednika i “otvaranja” Sjedinjenih Američkih Država prema Kini (koje je označilo prekretnicu u hladnom ratu i otvorilo put za SAD i Kinu da se udruže, primoravajući Sovjetski Savez da se suoči sa oboje u isto vreme), pa sve do poseta organizovanih na poziv kineskih zvaničnika, gde je objašnjavao pojedine postupke američke administracije, Kisindžer se nepokolebljivo zalagao za prevazilaženje kineskog nezadovoljstva usled američkog mešanja u njihove unutrašnje poslove i američke nenaklonosti za kinesko brutalno suzbijanje etničkog, verskog i političkog neslaganja. U ovoj knjizi on objašnjava na koji je način Kina oblikovala svoju spoljnu politiku i stavove

prema Zapadu prateći promene u kineskoj istoriji, od izolacionizma do “otvaranja prema svetu”.

Polazeći od toga da je nakon Napoleonovih ratova, Velika Britanija stupila na scenu kao najjača svetska sila, zadržavši tu ulogu više od jednog veka, autor objašnjava kako su 1947. godine, u trenucima kada je opadala moć Ujedinjenog Kraljevstva, SAD kao najveći kreditor morale da preuzmu vođstvo u oblikovanju novog poretka, što je sve uticalo na američku premoć u ostatku XX veka. Danas, kao najveći svetski kreditor, po njemu, Kina je tamo gde su Sjedinjene Države bile 1947. godine, na vrhu sledećeg svetskog poretka. Autor smatra da iako će tranzicija od postojećeg ka novom (međunarodnom) sistemu verovatno trajati još 30 godina, uloga Kine će jačati zato što je u njenom interesu da oblikuje globalni sistem tako da se njegovo težište pomeri od sadašnjeg “Severnoatlantskog stuba” ka Peking u ostalim ekonomijama u usponu. Ona će po ubrzanom tempu biti “regrutovana” u globalno vođstvo zbog tekuće paralize na Zapadu. On smatra da je neophodno prilagođavanje usled stupanja na scenu niza novih igrača. Nemogućnost pojedinačno G-7, ali i ekonomija u usponu predvođenih Kinom, da obezbede globalnu stabilnost, ukazuje da je G-20 “ključni instrument za prilagođavanje” u kome svaka država mora da uklopi svoje nacionalne aspiracije u međunarodni aranžman “kojim se izbegava konkurencija nulte igre u cilju ekonomskog razvoja”. Kada su u pitanju američko-kineski odnosi, Kisindžer smatra da se u poslednjih 40 godina dešava njihovo preplitanje, od opipavanja pulsa ksenofobičnog

komunističkog režima do najvažnijih bilateralnih veza na svetu danas, to je veza saradnje i rivalstva, uzajamnog strateškog nadmetanja i ogromne međuzavisnosti. On američko-kinesku budućnost vidi u formuli koja je manje partnerstvo, a više „koevolucija”, što podrazumeva da dve države slede svoje unutrašnje imperitive, saraduju tamo gde mogu i podešavaju odnose tako da izbegnu konflikt. Nijedna strana, pritom, ne prihvata ciljeve druge, niti polazi od pretpostavke potpune podudarnosti interesa – ali obe nastoje da podudarne interese pronađu i razvijaju.

Knjiga je podeljena na 18 poglavlja i prati šest tema: Kineska rana istorija, kineski pokušaji da izmeni carski dinastički sistem, godine Maove vladavine, Kisindžerova sopstvena iskustva tokom organizovanja posete predsednika Ričarda Niksona 1972. godine Kine, kinesko "otvaranje" i reforma pod Deng Sjaopingom i na kraju povezivanje perioda pre Prvog svetskog rata sa aktuelnim problemima sa kojima se suočavaju Sjedinjene Države i Kina danas. Isto tako, primećuje se jasna podela na dve celine. Prva celina predstavlja istoriju Kine, gde autor uvodi čitaoca u istorijske pretpostavke, kao i okolnosti u kojima je nastajala komunistička Kina. Kisindžer tu iznosi svoje stavove o demokratiji, ljudskim pravima, državnom razlogu i razlikama i sličnostima u razmišljanju između Kineza i Amerikanaca. U drugoj celini Kisindžer pokušava da na jedan zanimljiv način dočara čitaocima vreme i situacije kojima je on prisustvovao tokom 40 godina kontakata sa kineskim državnici. Na njega je svaki od njih ostavio utisak. Mao Cedung, „veliki komarlar“ koji je mislio da je ideologija do-

voljna da bi se država pokrenula i nahranila gladna usta. Njegova kampanja „sto cvetova“, politika „velikog skoka napred“ i kulturna revolucija, imale su za posledicu smrt miliona ljudi. Džou Enlaj, po njemu savršen političar i diplomata, dominirao je izuzetnom inteligencijom zahvaljujući kojoj je savršeno balansirao između mogućnosti da nešto promeni i da bude isključen. Deng Sjaoping, hrabri čovek sa melanholičnim očima, za koga je Mao tvrdio da je „čelična igla obmotana pamukom“, tri puta je padao i vraćao se na vlast. Autor se pita da li je on tiranin ili reformator ili komplikovana mešavina ta dva. Period vladavine Điang Cemina i Hu Đintaoa naziva post-Dengovim periodom u kome ova dvojica lidera propagiraju kineski „miran uspon“ kojim „kupuju“ vreme za razvoj kineske ekonomije. Prema svakom od njih na neki način gaji strahopoštovanje i smatra ih dalekovidim i mudrim. Pričajući nam razne anegdote i razgovore iza zatvorenih vrata, u opuštеноj atmosferi, gde se ponašanje govori o velikim državnim poslovima, a mnogo više o kulturi, istoriji i svakodnevnom životu, pokušava da nam objasni kako funkcionišu odnosi najmoćnijih ljudi na planeti. Kroz dešavanja u modernoj kineskoj politici nas uvodi u najosnovnije elemente politika koje su vodili američki predsednici. I dok predsednike pre Niksona kritikuje, njega hvali zbog vizije o važnosti uspostavljanja sino-američkih odnosa, ali isto tako i otkriva da je Nikson upravo time želeo da skrene pažnju sa svojih propusta u Vijetnamu. Politiku predsednika Buša starijeg opisuje kao promišljenu, jer je javno, da bi sprečio nezadovoljstvo u svojoj državi nakon incidenta na Tjenanmenu 1989. go-

dine, kritikovao Kinu zbog niskog stepena ljudskih prava i uveo im sankcije, a u isto vreme slao privatna pisma izvinjenja (u kojima je Denga nazivao prijateljem) i emisare kako bi održao dobre odnose sa kineskim zvaničnicima. Predsednika Buša mladeg hvali jer je prevazišao suprotstavljene stavove američkog misionarstva i pragmatičnog pristupa u korist dobrih američko-kineskih odnosa. Celokupno ponašanje ovih američkih predsednika, po njemu, pokazuje koliko su oni za sve vreme bili svesni potrebe održavanja što boljih odnosa sa najmnogoljudnijom državom na svetu koja je već tada postajala i značajna ekonomska sila.

U poslednjem delu knjige sećajući se kako je uspon Nemačke u XIX veku doveo do Prvog svetskog rata, autor se pita da li se istorija ponavlja sa usponom Kine. On postavlja pitanje šta će povezivati dve velike svetske sile u odsustvu zajedničkog neprijatelja, zadržati mir između njih, promovisati saradnju i poverenje i odvratiti ih od eventualnog sukoba. Da bi došao do odgovora, on navodi čuveni Krouov memorandum. Preventivni napad SAD na Kinu vidi kao grešku i kao rešenje navodi uspostavljanje pacifičke zajednice bazirane na zajedničkom interesu, kao i primenu mehanizma koji je postojao u prošlosti, a može se primeniti i u XXI veku – Koncert velikih sila.

Opšti utisak je da je Kisindžer ovom knjigom želeo da na neki način utiče na buduće odnose dve velike sile. Kina je od njegove prve posete postala ekonomska velesila i glavni faktor u oblikovanju političkog poretka i po njemu ona će igrati veliku ulogu u svetu koji nastaje u XXI veku. Njen odnos sa Sjedinjenim

Državama će postati centralni element u potrazi za svetskim mirom i globalnim blagostanjem. Iz tog razloga on se zalaže za njihove dobre odnose ističući da je to

moguće jer je svaki veliki uspeh bio vizija pre nego što je postao realnost.

Sanja AREŽINA

Milovan Radaković, **KOMPONENTE NACIONALNOG I EVROPSKOG IDENTITETA**, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012, str. 277.

Početak ove godine, u izdanju beogradskog Instituta za međunarodnu politiku i privredu objavljena je monografija dr Milovana Radaković „Komponente nacionalnog i evropskog identiteta“. U ovom istraživačkom radu, autor se bavi bitnim političkim fenomenom savremenih međunarodnih odnosa. Ovde se najpre misli na utvrđivanje kompleksnog odnosa između nacionalnog i evropskog identiteta kroz prizmu jedne nadnacionalne organizacije, kakvu danas predstavlja Evropska unija. Kako je nacionalni identitet izuzetno složena kategorija, autor ispituje dalju ulogu i mesto koje ovaj tradicionalni fenomen ima i uslovima rastuće promene državnih granica i onoga što se danas naziva „evropska filozofija življenja“. S tim u vezi, u knjizi se otvara široki spektar pitanja u čijoj analizi autor primenjuje interdisciplinarni pristup.

Sadržaj knjige podeljen je na uvod četiri tematska poglavlja. Na tragu mišljenja da integracijski procesi Evropske unije dovode u pitanje postojeće političke fenomene, prvo poglavlje knjige težište analize stavlja na tradicionalne političke kategorije kao što su narod, nacija, država i suverenitet. Na početku poglavlja autor daje pojmovno i kvalifikacijsko određenje naroda i nacije, praveći distinkciju između

terminološkog, teorijskog i pojmovnog određenja ovih kategorija, kao i tipološko-kvalifikacijsko određenje nacije i činioca koji je definišu. Posebno mesto u poglavlju predstavlja ispitivanje odnosa države i suvereniteta, uz osvrt na savremene teorijske pristupe obema kategorijama. Autor daje prednost savremenim nemačkim teoretičarima i teorijama o značaju državnog uređenja i o veličini državne teritorije.

Drugo poglavlje knjige pod nazivom „Identitet“ sadrži dva segmenta u okviru kojih autor na sistematičan način ukazuje na složenost fenomena identiteta. Reč je o pojmu koji se u poslednje vreme javlja kao predmet sporenja unutar političko-ideoloških grupa. U okviru pojmovno-kvalifikacijskog određenja identiteta, autor razmatra niz opštih pitanja. To su: odnos personalnog i kolektivnog identiteta, etnički identitet, pojmovna razlika između rasnog, etničkog i nacionalnog identiteta, lični, kolektivni i nacionalni identitet (u procesu globalizacije), kao i teritorijalni identitet. Drugi segment ovog poglavlja odnosi se na komponente nacionalnog identiteta u koje autor uvršćuje jezik, mit, religiju, kulturu, istoriju, mentalitet, etnopsihologiju i političku posebnost, kao

činioce kolektivne posebnosti. Autor utvrđuje ključne domete i eventualna ograničenja koja se odnose na nacionalni identitet. Kao zaključak autora nameće se konstatacija da je identitet veoma promenjiva kategorija, koja da bi opstala mora pokazati adaptabilnost vremenu kroz koje prolazi.

U trećem poglavlju knjige „Svetski ratovi, vanevropski pokreti, globalizacija i Evropska unija“, autor najpre daje kratak osvrt na posleratni razvoj Evrope, kao ključni za početak priče o savremenoj evropskoj integraciji. Analizom je najpre obuhvaćen period od sredine 20. veka, kada dolazi do formiranja prvih evropskih zajednica. Zatim sledi teorijsko određenje pojma globalizacije a potom i analizu svetskih kontinentalnih procesa koji su započeli devedesetih godina dvadesetog veka. Posebno mesto u poglavlju poklonjeno je Evropskoj uniji kao najrazvijenijoj međunarodnoj ekonomskoj organizaciji. Iako ponikla kao posleratni mirovni aranžman, Evropska unija je postepeno širila svoja ovlašćenja i moći u svetu, a svakim novim proširenjem dopunjavala svoje ciljeve. Autor poglavlje završava kratkim osvrtom na neuspeli Evropski ustav i Lisabonski sporazum na kome trenutno počiva Evropska unija.

Konačno, u četvrtom poglavlju knjige, težište analize je na karakteristikama

evropskog globalizma kao i odnosu nacionalnog i evropskog identiteta. U skladu sa nazivom, autor nastoji da prikaže posebnosti evropskog globalizma u odnosu na ostale svetske globalizme i odnose unutar EU. Na tragu toga, ukazano je na značaj EU u stvaranju evropskog identiteta, strategije stvaranja evropskog identiteta i činioce evropskog identiteta. U drugom delu poglavlja posebna pažnja posvećena je razmatranju nacionalnog identiteta unutar EU. Fokus istraživanja je na tri problema: mogućnost krize nacionalnog identiteta, među-sobnu determinisanost činioca nacionalnog i evropskog identiteta, geopolitiku Evrope, evropsko društvo, evropskog čoveka i nacionalni interes.

Knjiga „Komponente nacionalnog i evropskog identiteta“ pokušava da razreši dilemu da li će dalji razvoj Evropske unije dovesti do postepenog nestajanja nacionalnih identiteta država članica ili će pak potreba za njihovim očuvanjem postati jača. Baveći se bitnim i ujedno osetljivim političkim pitanjima i fenomenima, ova knjiga predstavlja svojevrsni doprinos postojećoj literaturi o Evropskoj uniji. Zbog sistematičnog pristupa problemu, korišćenja sveobuhvatne literature i interdisciplinarnog pristupa, studija dr Milovana Radakovića je pogodna za upotrebu u široj naučnoj i političkoj javnosti.

Nevena PROLOVIĆ

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, urednik Brana MARKOVIĆ, E-mail: branam14@gmail.com, sekretarica Snežana ZEČEVIĆ, E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najviše 28 strana jednostrukog poreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja; str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na engleskom), pp. (ako se citira više strana izvora na engleskom). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1. Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi – osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2. Zlatko Isaković, „Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123–4 (ili: 123–33, 198–200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda – (urs)

3 Videti: Ranko Petković, „Jugoslavija i NATO”, *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, „Etničke manjine u Finskoj”, *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3–4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, „Žrtve manipulacije”, *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134–8, 134–44, 198–204) .

5 Eamonn Fingleton, „Japan’s Invisible Leviatan”, *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, “The Constitution of Wales”, in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda – (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa - op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi – Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387–8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 “Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini”, Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 “Single European Act”, Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26–8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?", *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu: snezanz@diplomacy.bg.ac.rs, ili branam14@gmail.com, a u štampanom obliku ili na CD-ROM-u na adresu: Snežana Zečević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Prilozi koji se dostavljaju radi objavljivanja moraju predstavljati rezultate sopstvenih ili zajedničkih istraživanja. Oni se objavljuju ukoliko poseduju dve pozitivne anonimne recenzije.

Autori su dužni da poštuju autorska prava trećih lica. Prilozi koji su već objavljeni u drugoj publikaciji neće biti objavljivani. Izuzetno pod uslovom da Uređivački odbor oceni da njihov kvalitet može biti od koristi za unapređenje naučnoistraživačke delatnosti, pojedini radovi se mogu objaviti u celini ili u delovima uz poštovanje svih autorskih prava i prava na intelektualnu svojinu. U tom slučaju u fusnoti treba navesti da je dobijena saglasnost od prvog izdavača i uneti izvor iz koga je prilog preuzet.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNI problemi – International
problems: časopis Instituta za međunarodnu
politiku i privredu / glavni i odgovorni
urednik Brana Marković. – God. 1, br. 1
(1949)-. - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1949-. -
24 cm

Tromesečno

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

Duško Dimitrijević, DRŽAVNE GRANICE NAKON SUKCESIJE SFR JUGOSLAVIJE, tvrdi povež, 2012, 484 str.

DANUBE STRATEGY – STRATEGIC SIGNIFICANCE FOR SERBIA, zbornik radova, priređivači, Nevenka Jeftić Šarčević i Edita Stojić Karanović, proširano, 2012, 352 str.

WESTERN BALKANS: FROM INTEGRATION TO STABILISATION, zbornik radova, priređivači, Miroslav Antevski i Dragana Mitrović, proširano, 2012, 404 str.

MEANING OF BORDERS AND BORDER ISSUES IN THE AGE OF GLOBALIZATION: EUROPE AND ASIA, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević, Dragana Mitrović i Ivona Lađevac, proširano, 2012, 160 str.

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE (II), zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Brano Miljuš, tvrdi povež, 2012, 886 str.

STUBOVI SPOLJNE POLITIKE – SRBIJA, EU, SAD i KINA, Dragan Petrović i Dragan Đukanović, proširano, 2012, 240 str.

Milovan Radaković, KOMPONENTE NACIONALNOG I EVROPSKOG IDENTITETA, tvrdi povež, 2012, 280 str.

ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA U PROMOCIJI POTENCIJALA PODUNAVLJA U SVETLU IZRADE STRATEGIJE EU ZA DUNAVSKI REGION, zbornik radova, priređivači Edita Stojić Karanović i Nevenka Jeftić Šarčević, proširano, 2012, 212 str.

SRBIJA I MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Ivona Lađevac, proširano, 2011, 572 strane.

JAPAN AND SERBIA: REGIONAL COOPERATION AND BORDER ISSUES: A COMPARATIVE ANALYSIS, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, proširano, 2011, 192 strane.

DEVELOPMENT POTENTIALS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCES, zbornik radova,

priređivač Miroslav Antevski, proširano, 2011, 404 strane.

Duško Dimitrijević i Stevan Đorđević, PRAVO MEĐUNARODNIH UGOVORA, tvrdi povež, 2011, 688 strane.

Edita Stojić Karanović i Dragan Petrović, DUNAVSKA STRATEGIJA, proširano, 2011, 272 strane.

DRUŠTVENI ASPEKTI ORGANIZOVANOG KRIMINALA, zbornik radova, priređivači Aleksandar Fatić i Božidar Banović, proširano, 2011, 472 strane.

Hasiba Hrustić, PORESKA HARMONIZACIJA U EVROPSKOJ UNIJI, proširano, 2011, 248 str.

Brano Miljuš i Dragan Đukanović, DOBROSUSEDSKI ODNOSI, proširano, 2011, 284 strane.

Dragan Petrović, FRANCUSKO SRPSKI ODNOSI 1800–2010, tvrdi povež, 2011, 372 strane.

Pero Petrović, KAPITALNA ULAGANJA I PROJEKTNO FINANSIRANJE, proširano, 2010, 236 strana.

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Brano Miljuš (priređivači), proširano, 2010, 578 strana.

Vladimir Grečić, SRPSKA NAUČNA DIJASPORA, proširano, 2010, 416 strana.

Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac Trošić i Ivana Popović Petrović, SAVREMENA MEĐUNARODNA TRGOVINA, proširano, 2010, 360 strana.

Dragan Petrović, RUSIJA I EVROPA, tvrdi povež, 2010, 348 strana.

UNAPREĐENJE TURIZMA KAO FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE, zbornik radova, Pero Petrović i Vidoje Golubović (priređivači), proširano, 2010, 500 strana.

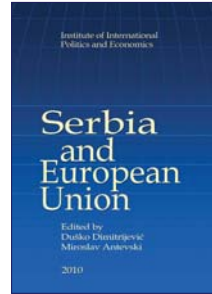
SRBIJA U SAVREMENOM GEOSTRATEŠKOM OKRUŽENJU, priređivač Nevenka Jeftić, proširano, 2010, 464 strane.

**PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE
NA ZAPADNI BALKAN**
zbornik radova, priređivači *Duško
Dimitrijević i Ivona Ladevac*

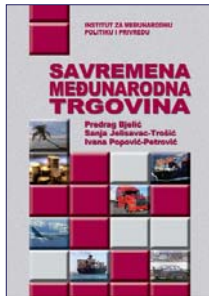
Vladimir Grečić
**SRPSKA NAUČNA
DIJASPORA**

**SERBIA AND
EUROPEAN UNION**
Editors *Duško Dimitrijević
and Miroslav Antevski*

**HARMONIZACIJA
ZAKONODAVSTVA
REPUBLIKE SRBIJE
SA PRAVOM EU**
zbornik radova, priređivači
Duško Dimitrijević i Brano Miljuš

*Predrag Bjelić,
Sanja Jelisavac-Trošić
i Ivana Petrović-Popović*
**SAVREMENA
MEĐUNARODNA
TRGOVINA**

**SRBIJA
I REGIONALNA
SARADNJA,**
zbornik radova, priređivači
*Dragan Đukanović
i Sandro Knezović*

**SRBIJA U SAVREMENOM
GEOSTRATEŠKOM
OKRUŽENJU**
zbornik radova,
priređivač *Nevenka Jefić*

**UNAPREDENJE TURIZMA KAO
FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE
REPUBLIKE SRBIJE**
zbornik radova, *Pero Petrović
i Vidoje Golubović* (priređivači)

*Ivona Ladevac,
Svetlana Đurđević-Lukić,
Ana Jović Lazić*
**MEĐUNARODNO
PRISUSTVO NA KOSOVU
I METOHIJI OD 1999.
DO 2009. GODINE**

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs